

ENCYKLIKA

CARITAS IN VERITATE (Láska v pravde)

pápeža BENEDIKTA XVI.

*biskupom,
kňazom a diakonom,
zasväteným osobám,
veriacim laikom
a všetkým ľuďom dobrej vôle*

*o integrálnom ľudskom rozvoji
v láske a v pravde*

ÚVOD

1.

Láska v pravde, ktorej svedkom sa Kristus stal svojím pozemským životom a predovšetkým svojou smrťou a zmŕtvychvstaním, je základnou hybnou silou opravdivého rozvoja každého človeka a celého ľudstva. Láska – „caritas“ – je mimoriadna sila, ktorá podnecuje ľudí, aby sa odvážne a veľkodušne angažovali na poli spravodlivosti a pokoja. Je to sila, ktorá má svoj pôvod v Bohu, večnej Láske a absolútnej Pravde. Každý nachádza svoje dobro prijatím plánu, ktorý má s ním Boh, aby ho v plnosti uskutočnil: v tomto pláne totiž človek nachádza svoju pravdu a tým, že ju prijíma, stáva sa slobodným (porov. Jn 8, 22). Preto obhajovať pravdu, s pokorou a presvedčivo ju predkladať a životom o nej vydávať svedectvo, sú náročné a nenahraditeľné formy lásky. Veď láska sa „raduje z pravdy“ (1 Kor 13, 6). Všetci ľudia cítia vnútornú potrebu milovať autentickým spôsobom: láska a pravda

človeka nikdy úplne neopúšťajú, veď sú povoláním, ktoré Boh vložil do ľudského srdca a mysle. Ježiš Kristus očisťuje a oslobodzuje hľadanie lásky a pravdy od našich ľudských slabostí a v plnosti nám odhaľuje iniciatívu lásky a plán opravdivého života, ktorý nám Boh pripravil. V Ježišovi Kristovi sa láska v pravde stáva tvárou jeho osoby a pre nás povoláním milovať našich bratov v pravde Božieho plánu. Veď on sám je pravda (porov. Jn 14, 6).

2.

Láska je zlatou nitou celej sociálnej náuky Cirkvi. Každá zodpovednosť a angažovanosť, vytýčená v tejto náuke, čerpá z lásky, ktorá je podľa Ježišovho učenia syntézou celého Zákona (porov. Mt 22, 36 – 40). Láska je opravdivou podstatou osobného vzťahu s Bohom a s blížnym. Je princípom nielen bezprostredných vzťahov medzi priateľmi, príbuznými a v malých skupinách, ale aj princípom sociálnych, ekonomických a politických vzťahov v ich najširších dimenziách. Pre Cirkev – formovanú náukou evanjelia – je láska všetkým. Veď ako učí sv. Ján (porov. 1 Jn 4, 8. 16) a ako som pripomenul v prvej encyklike *Deus caritas est*, z Božej lásky všetko pochádza, z nej všetko nadobúda svoju formu a k nej všetko smeruje. Láska je najväčší dar, ktorý Boh daroval ľuďom; je jeho prisľúbením a našou nádejou.

Som si vedomý rozmanitých skreslení a vyprázdnení zmyslu lásky – ako sa to stávalo a naďalej stáva –, z čoho pramení riziko nesprávne ju chápať, zbaviť ju jej etického rozmeru a v každom prípade sťažovať jej náležité ohodnotenie. V sociálnej, právnej, kultúrnej, politickej a ekonomickej oblasti, ako aj v kontextoch najviac vystavených tomuto riziku sa potom ľahko vyhlasuje, že nie je dôležité vyvodzovať z nej morálnu zodpovednosť. Tu pramení potreba spájať lásku s pravdou a to nielen v línii, ktorú naznačil sv. Pavol – „*veritas in caritate*“, pravda v láske, (Ef 4, 15), ale aj v opačnej a navzájom sa dopĺňajúcej: „*caritas in veritate*“, láska v pravde. Pravdu treba hľadať, nachádzať a vyjadrovať v „ekonomii“ lásky, no i lásku treba chápať, hodnotiť a žiť vo svetle pravdy. Takto nielen že preukážeme službu láske, osvietenej pravdou, ale prispejeme aj k dôveryhodnosti pravdy a poukážeme na jej silu robiť autentickým a prenikať konkrétnu podobu sociálneho života. Dnes, keď sa v sociálnom a kultúrnom kontexte pravda relativizuje, nie je o ňu záujem a je odmietaná, to má nemalý význam.

3.

Vďaka tejto úzkej spojitosti s pravdou možno lásku považovať za autentický prejav ľudskosti a za prvok, ktorý má základný význam v ľudských vzťahoch, a to aj vo verejných. Len v pravde žiari aj láska a možno ju autenticky žiť. Pravda je svetlo, ktoré dáva láske zmysel a hodnotu. Toto svetlo je svetlom rozumu a viery, vďaka

ktorému myseľ objavuje prirodzenú a nadprirodzenú povahu lásky: chápe jej význam darovania, prijatia a spoločenstva. Bez pravdy láska ľahko sklzáne do sentimentalizmu. Láska sa stáva prázdnu škrupinou, ktorú možno ľubovoľne naplniť. V kultúre bez pravdy to znamená ohrozenie lásky. Stáva sa obeťou emócií a svojvoľných názorov, zneužívaným slovom, ktoré napokon nadobúda celkom opačný význam. Pravda oslobodzuje lásku od úskalí emotivizmu, ktorý ju oberá o sociálny rozmer a o rozmer vzťahu, ako aj od rizika fideizmu, ktorý jej odníma ľudský a univerzálny rozlet. V pravde láska odráža osobnú a zároveň verejnú dimenziu viery v biblického Boha, ktorý je zároveň „Agápe“ a „Lógos“: Láska a Pravda, Láska a Slovo.

4.

Pretože je láska plná pravdy, človek ju môže spoznať v jej bohatstve hodnôt, mať na nej účasť a deliť sa o ňu. Pravda je totiž „lógos“, ktorý tvorí „diá-logos“, teda komunikáciu a spoločenstvo. Tým, že pravda umožňuje ľuďom vyjsť zo subjektívnych pocitov, pomáha im povzniesť sa nad kultúrne a historické determinácie a zhodnúť sa v posudzovaní hodnôt a v podstate vecí. Pravda otvára a zjednocuje mysle v lógos lásky: v tomto spočíva kresťanské ohlasovanie a svedectvo lásky. V súčasnom sociálnom a kultúrnom kontexte, v ktorom sa rozšírila tendencia relativizovať, čo je pravda, vedie život v láske a v pravde k uvedomeniu si, že prijatie hodnôt kresťanstva je nielen užitočné, ale nevyhnutné na budovanie dobrej spoločnosti a pravého integrálneho ľudského rozvoja. Kresťanstvo lásky bez pravdy by sa ľahko mohlo zmeniť na znôšku dobrých pocitov, osožných pre dobré sociálne spolužitie, ale okrajových. V takom prípade by však nebolo vo svete skutočné miesto pre Boha. Bez pravdy sa láska viaže na úzke prostredie, zbavené vzťahov s druhým človekom. Takto je vylúčená z procesov budovania ľudského rozvoja univerzálného významu v dialógu poznania a činnosti.

5.

Caritas, to je prijatá a darovaná láska. Je to „milosť“ (cháris). Jej žriedlom je láska prýštiaca z Otca k Synovi v Duchu Svätom. Je to láska, ktorá v Synovi zostupuje aj na nás. Je to stvoriteľská láska, vďaka ktorej jestvujeme; je to vykupiteľská láska, cez ktorú sa stávame novým stvorením. Láska, ktorú zjavil a uskutočnil Kristus (porov. Jn 13, 1) a ktorá „je rozliata v našich srdciach skrze Ducha Svätého“ (Rim 5, 5). Ľudia, adresáti Božej lásky, sa stali subjektami lásky a sú povolaní stať sa nástrojmi milosti, aby šírili Božiu lásku a tkali sieť lásky.

Tejto dynamike prijatej a darovanej lásky zodpovedá sociálna náuka Cirkvi. Ona je „caritas in veritate in re sociali“: hlásanie pravdy Kristovej lásky v spoločnosti. Takto chápaná náuka je službou lásky, ale v pravde. Pravda uchováva a vyjadruje

oslobodzujúcu moc lásky v stále nových dejinných udalostiach. Je to súčasne pravda viery a pravda rozumu, v rozlíšení a zároveň v synergii dvoch poznávacích sfér. Rozvoj, sociálny blahobyť, primerané riešenie závažných ekonomických a sociálnych problémov, ktoré trápia ľudstvo, potrebujú túto pravdu. No ešte viac potrebujú, aby bola táto pravda milovaná a dokazovaná skutkami. Bez pravdy, bez dôvery a lásky k pravde niet sociálneho svedomia a sociálnej zodpovednosti a sociálna činnosť je pohltená súkromnými záujmami a logikou moci s ničivými dôsledkami na spoločnosť, o to viac na spoločnosť smerujúcu ku globalizácii v ťažkých okolnostiach, ako sa to deje práve v súčasnosti.

6.

„Caritas in veritate“ je princíp, okolo ktorého sa rozvíja sociálna náuka Cirkvi. Tento princíp nadobúda účinnú formu v kritériách morálneho konania, ktoré poskytujú orientáciu. Chcel by som z nich poukázať zvlášť na dve, osobitným spôsobom diktované úsilím o rozvoj globalizujúcej sa spoločnosti: spravodlivosť a spoločné dobro.

Predovšetkým spravodlivosť. Ubi societas, ibi ius: každá spoločnosť si vytvára vlastný systém spravodlivosti. Láska prevyšuje spravodlivosť, pretože milovať znamená dávať, ponúknuť „moje“ niekomu inému. Nikdy však nie je bez spravodlivosti, vedúcej dať druhému to, čo je „jeho“, čo mu patrí z dôvodu jeho bytia a jeho činnosti. Nemôžem „darovať“ inému z môjho, kým mu najskôr nedám to, čo mu patrí na základe spravodlivosti. Kto miluje druhých slúžiacou láskou, je voči nim predovšetkým spravodlivý. Spravodlivosť nielen že nie je cudzia láske, ani nie je paralelnou alebo alternatívnou cestou lásky: spravodlivosť je „neoddeliteľná od lásky“,¹ je s ňou vnútorne zviazaná. Spravodlivosť je prvou cestou lásky, alebo, ako by povedal Pavol VI., jej „minimálnou mierou“,² integrálnou časťou tej lásky, ktorá miluje „skutkom a pravdou“ (1 Jn 3, 18) a na ktorú nás vyzýva apoštol Ján. Na jednej strane láska si vyžaduje spravodlivosť: uznanie a rešpektovanie oprávnených práv jednotlivcov a národov. Slúži na budovanie „ľudského mesta“ podľa práva a spravodlivosti. Na druhej strane láska prevyšuje spravodlivosť a dopĺňa ju v logike daru a odpustenia.³ „Ľudské mesto“ nerastie len na vzťahoch práv a povinností, ale ešte viac a ešte skôr na vzťahoch nezištnosti, milosrdenstva a spoločenstva. Aj v ľudských vzťahoch láska vždy vyjadruje Božiu lásku, ona dáva teologickú a spásanosnú hodnotu každému úsiliu o spravodlivosť vo svete.

7.

Veľkú pozornosť treba venovať aj spoločnému dobru. Milovať niekoho znamená chcieť jeho dobro a účinne sa o to pričiniť. Popri individuálnom dobre jestvuje aj dobro spojené so sociálnym životom ľudí: spoločné dobro. Je to dobro onoho „my -

všetci“, tvoreného jednotlivcami, rodinami a prechodnými skupinami, ktoré sa spájajú v sociálnom spoločenstve.⁴ Nie je to dobro, hľadané preň samo, ale vzhľadom na osoby, ktoré tvoria sociálne spoločenstvo a ktoré len v ňom môžu skutočne a efektívne dosiahnuť svoje dobro. Chciet' spoločné dobro a pričiňovať sa oň je požiadavkou spravodlivosti a lásky. Angažovať sa za spoločné dobro znamená na jednej strane starať sa a na druhej slúžiť si tým komplexom inštitúcií, ktoré právne, občiansky, politicky a kultúrne vytvárajú štruktúru sociálneho života, ktorý tak nadobúda formu pólis, mesta. Blížneho milujeme o to účinnejšie, čím viac sa pričiňujeme o spoločné dobro, zodpovedajúce aj jeho skutočným potrebám. Každý kresťan je povolaný na takúto lásku v zhode so svojím povolaním a podľa možností pôsobenia v pólis. Toto je inštitucionálna – a môžeme povedať že aj politická – cesta lásky, nie menej hodnotná a účinná od lásky, v ktorej stretáme blížneho priamo, bez inštitucionálnych sprostredkovaní pólis. Keď ho oživuje láska, angažovanosť za spoločné dobro má väčšiu hodnotu ako čisto sekulárne a politické úsilie. Ako každé úsilie o spravodlivosť aj toto je súčasťou svedectva božskej lásky, ktorá hoci pôsobí v čase, pripravuje večnosť. Keď je činnosť človeka na zemi inšpirovaná a podporovaná láskou, prispieva k budovaniu toho univerzálneho Božieho mesta, ku ktorému smerujú dejiny ľudskej rodiny. V globalizujúcej sa spoločnosti spoločné dobro a úsilie oň by malo nevyhnutne nadobúdať dimenzie celej ľudskej rodiny, teda spoločenstva národov⁵, aby sa dala ľudskému mestu forma jednoty a pokoja a stala sa istým spôsobom anticipáciou a predobrazom Božieho mesta bez hraníc.

8.

Keď môj ctihodný predchodca Pavol VI. v roku 1967 zverejnil encykliku *Populorum progressio*, objasnil v nej veľkú tému rozvoja národov žiarou pravdy a jemným svetlom Kristovej lásky. Potvrdil, že ohlasovanie Krista je prvý a základný faktor rozvoja,⁶ a zanechal nám úlohu kráčať cestou rozvoja s celým naším srdcom a s celou našou myslou,⁷ teda v horlivosti lásky a v múdrosti pravdy. Je to pôvodná pravda Božej lásky, milosť, ktorá nám bola daná a ktorá otvára náš život daru a umožňuje nám dúfať v „rozvoj celého človeka a všetkých ľudí“,⁸ prechádzajúc „z menej ľudských podmienok k ľudskejšim“⁹. Tento rozvoj sa dosahuje prekonávaním ťažkostí, na ktoré počas cesty nevyhnutne narážame.

Po viac ako štyridsiatich rokoch od zverejnenia tejto encykliky by som rád vzdal hold a uctil si pamiatku veľkého pápeža Pavla VI. tým, že sa vrátim k jeho náuke o integrálnom ľudskom rozvoji, a v línii, ktorú načrtol, ju budem aktualizovať na podmienky súčasnosti. Tento proces aktualizácie sa začal encyklikou *Sollicitudo rei socialis*, ktorou si Boží sluha Ján Pavol II. chcel pripomenúť encykliku *Populorum progressio* dvadsať rokov po jej zverejnení. Až doteraz bola podobná spomienka venovaná len encyklike *Rerum novarum*. Po uplynutí ďalších dvadsiatich rokov

vyjadrujem presvedčenie, že encyklika *Populorum progressio* si zaslúži, aby sme ju považovali za „*Rerum novarum* súčasnej epochy“, ktorá osvetľuje cestu ľudstva na ceste zjednotenia.

9.

Láska v pravde – *caritas in veritate* – je veľká výzva pre Cirkev vo svete napredujúcej a čoraz širšej globalizácie. Nebezpečenstvo našich čias spočíva v skutočnosti, že vzájomnej faktickej závislosti ľudí a národov nebude zodpovedať etická spolupráca svedomí a myslí, bez ktorej nemôže vzniknúť skutočný ľudský rozvoj. Len s láskou, osvetľovanou svetlom rozumu a viery, možno dosiahnuť ciele rozvoja, ktoré budú mať ľudskejšiu a humanizujúcejšiu účinnosť. Deliť sa o dobrá a zdroje, z ktorých pochádza autentický rozvoj, nezaručuje samotný technický rozvoj ani pravidlá spoluzitia, ale potenciál lásky, ktorá premáha zlo dobrom (porov. Rim 12, 21) a svedomia a slobody otvára pre vzájomné dobro.

Cirkev nemá možnosť ponúknuť technické riešenia¹⁰ a nenárokuje si „ani najmenej miešať sa do politiky štátov“.¹¹ V každom čase a pri všetkých príležitostiach má však plniť poslanie pravdy v prospech spoločnosti, ktorá by zodpovedala požiadavkám človeka, jeho dôstojnosti a jeho povolania. Bez pravdy sa upadá do empiristického a skeptického svetonázoru, ktorý nie je schopný povzniesť sa ponad prax, pretože nemá záujem o hodnoty – a neraz ani o význam -, ktorými by sa mohol posudzovať a usmerňovať. Vernosť človekovi si vyžaduje vernosť pravde, ktorá jediná je zárukou slobody (porov. Jn 8, 32) a možnosti integrálneho ľudského rozvoja. Preto ju Cirkev hľadá, neúnavne hlása a uznáva, kdekoľvek sa objaví. Tohto poslanca pravdy sa Cirkev nikdy nemôže vzdať. Jej sociálna náuka je osobitným momentom tohto ohlasovania: je službou pravde, ktorá oslobodzuje. Sociálna náuka Cirkvi je otvorená pravde a prijíma ju, nech pochádza z akéhokolvek poznania, spája do celku fragmenty, v ktorých ju často nachádza, a uvádza ju do vždy nového života spoločnosti, ľudí a národov.¹²

PRVÁ KAPITOLA

POSOLSTVO ENCYKLIKY POPULORUM PROGRESSIO

10.

Keď znovu čítame encykliku *Populorum progressio* viac než štyridsať rokov po jej zverejnení, treba byť verný jej posolstvu lásky a pravdy a posudzovať ju v špecifickom kontexte magistéria Pavla VI. a ešte všeobecnejšie v rámci tradície sociálnej náuky Cirkvi. Okrem toho treba brať do úvahy rozličné termíny, ktorými sa

dnes na rozdiel od minulosti predkladá problém rozvoja. Správnym zorným uhlom teda je pohľad tradície apoštolskej viery,¹³ starého i nového dedičstva, bez ktorého by encyklika *Populorum progressio* bola dokumentom bez koreňov a otázky rozvoja by sa zúžili len na sociologické danosti.

11.

Zverejnenie *Populorum progressio* sa odohralo bezprostredne po zakončení Druhého vatikánskeho koncilu. Samotná encyklika vo svojich prvých článkoch poukazuje na hlboké spojenie s koncilom.¹⁴ O dvadsať rokov neskôr Ján Pavol II. v *Sollicitudo rei socialis* podčiarkoval plodný vzťah tejto encykliky s koncilom a osobitne s pastorálnou konštitúciou *Gaudium et spes*.¹⁵ Aj ja túžim na tomto mieste pripomenúť dôležitosť Druhého vatikánskeho koncilu pre encykliku Pavla VI. a pre celé nasledujúce sociálne magistérium pápežov. Koncil prehĺbil to, čo vždy patrilo k pravde viery, teda že Cirkev tým, že je v službe Bohu, je aj v službe svetu v kategóriách pravdy a lásky. Práve z tejto vízie vychádzal Pavol VI., aby poukázal na dve veľké pravdy. Prvou je, že celá Cirkev, celé jej bytie a konanie, keď ohlasuje, slávi a koná v láske, je zamerané na integrálny rozvoj človeka. Má verejnú úlohu, ktorá sa nezužuje na jej aktivity pomoci a výchovy, ale ponúka všetky svoje sily do služby rozvoja človeka a všeobecného bratstva, ak môže pôsobiť v slobodnom režime. V mnohých prípadoch túto slobodu znemožňujú zákazy a prenasledovania alebo sa obmedzuje verejná prítomnosť Cirkvi a jej sloboda sa zužuje čisto na charitatívne aktivity. Druhou pravdou je, že opravdivý rozvoj človeka sa týka celej jeho osoby vo všetkých jej rozmeroch.¹⁶ Bez perspektívy večného života je ľudský rozvoj na tejto zemi pozbavený svojho rozmachu. Uzavretý v dejinách, človek je vystavený riziku, že sa zúži len na to, aby čím viac vlastnil. Ľudstvo tak stráca odvahu byť otvorené na prijatie vyšších dobier, na veľké a nezištné iniciatívy, podnecované univerzálnou láskou. Človek sa nerozvíja len svojimi vlastnými silami a ani rozvoj mu nemôže byť jednoducho daný zvonku. V dejinách často prevládal názor, že vytvorenie inštitúcií je dostačujúce, aby ľudstvu zabezpečili naplnenie práva na rozvoj. Žiaľ, do takýchto inštitúcií sa vkladala prílišná dôvera, takmer akoby mohli automaticky dosiahnuť očakávaný cieľ. V skutočnosti samotné inštitúcie nestačia. Integrálny ľudský rozvoj, to je predovšetkým povolanie, a teda zahŕňa aj slobodné a solidárne prevzatie zodpovednosti zo strany všetkých. Okrem toho si takýto rozvoj vyžaduje transcendentnú víziu človeka, potrebuje Boha: bez neho sa rozvoj buď popiera, alebo sa vkladá výlučne do rúk človeka, ktorý upadá do ilúzie samospasiteľa a končí podporovaním odlúšteného rozvoja. Naopak, len stretnutie s Bohom umožňuje „nevidieť“ v druhom vždy len druhého“¹⁷, ale spoznať v ňom božský obraz a vďaka tomu skutočne objaviť blížneho a vyzrievať v láske, ktorá sa „stáva starosťou o druhého a pre druhého“.¹⁸

12.

Spojitosť medzi *Populorum progressio* a Druhým vatikánskym koncilom neznamená prelom v magistériu Pavla VI. vzhľadom na jeho predchodcov, keďže koncil znamená prehlbenie tohto magistéria v kontinuite života Cirkvi.¹⁹ V tomto zmysle neprinášajú viac svetla isté abstraktné členenia sociálnej náuky Cirkvi zaraďujúce pápežské sociálne učenie do kategórií, ktoré sú mu cudzie. Nejestvujú dve navzájom odlišné typológie sociálnej náuky, jedna predkoncilová a druhá pokoncilová, ale jediné učenie, súvislé a zároveň vždy nové.²⁰ Správne je vyzdvihnúť osobitosti tej či onej encykliky, náuky jedného alebo druhého pápeža. Nikdy však pritom neslobodno strácať z dohľadu súvislosť celého doktrinálneho corpusu.²¹ Súvislosť neznamená uzavretosť do jedného systému, ale skôr dynamickú vernosť prijatému svetlu. Sociálna náuka Cirkvi osvetľuje nemenným svetlom vždy nové problémy, ktoré sa vynárajú.²² Tým uchováva trvalý a zároveň dejinný charakter tohto doktrinálneho „dedičstva“,²³ ktoré je so svojimi osobitosťami súčasťou vždy životodarnej Tradície Cirkvi.²⁴ Sociálna náuka je budovaná na základe odovzdanom od apoštolov po cirkevných otcov a potom prebratom a prehľbovanom veľkými kresťanskými učiteľmi. Táto náuka sa v konečnom dôsledku opiera o nového Človeka, „posledného Adama, ktorý sa stal oživujúcim Duchom“ (porov. 1 Kor 15, 45). On je princípom lásky, ktorá „nikdy nezanikne“ (1 Kor 13, 8). Dosvedčujú ju svätci a všetci tí, čo položili svoj život za Krista Spasiteľa na poli spravodlivosti a života. Vyjadruje sa v nej prorocká úloha pápežov apoštolsky viesť Kristovu Cirkev a rozlišovať nové požiadavky evanjelizácie. Toto sú dôvody, vďaka ktorým je encyklika *Populorum progressio*, včlenená do veľkého prúdu Tradície, schopná nás oslovovať aj dnes.

13.

Okrem svojho dôležitého spojiva s celou sociálnou náukou Cirkvi je encyklika *Populorum progressio* úzko zviazaná aj s komplexným magistériom Pavla VI. a osobitne s jeho sociálnym magistériom. Jeho sociálne učenie bolo s istotou veľmi významné: poukázal na nenahraditeľnú dôležitosť evanjelia pri budovaní spoločnosti podľa slobody a spravodlivosti v ideálnej a historickej perspektíve civilizácie, podnecovanej láskou. Pavol VI. jasne pochopil, ako sa sociálna otázka stala svetovou²⁵, a zachytil vzájomnú súvislosť medzi podnetmi na zjednocovanie ľudstva a kresťanským ideálom jedinej rodiny národov, solidárnej v spoločnom bratstve. Poukázal na jadro kresťanského sociálneho poslania v humanisticky a kresťansky chápanom rozvoji a navrhol kresťanskú lásku ako základnú silu v službe rozvoja. Podnecovaný túžbou plne zviditeľniť Kristovu lásku súčasnému človeku, Pavol VI. sa vyrovnával s dôležitými etickými otázkami, pričom nepodliehal kultúrnym slabostiam svojej doby.

14.

V apoštolskom liste Octogesima adveniens z roku 1971 Pavol VI. rozobral tému zmyslu politiky a poukázal na nebezpečenstvo predstavované utopistickými a ideologickými víziami, ktoré si nárokovali etickú a humánnu kvalitu. Tieto argumenty sú úzko spojené s rozvojom. Žiaľ, negatívne ideológie neprestajne prekvitajú. Pavol VI. varoval pred technokratickou ideológiou,²⁶ ktorá je mimoriadne silno zakorenená i dnes, pričom si bol vedomý hroziaceho veľkého nebezpečenstva, keď sa celý proces rozvoja postaví iba na technike, čím zostáva bez orientácie. Technika je sama osebe ambivalentná. Ak dnes niekto na jednej strane presadzuje, aby sa celý proces rozvoja

postavil na technike, tak na druhej strane sme svedkami zrodu ideológií, ktoré in toto popierajú samotnú užitočnosť rozvoja a považujú ho za radikálne neľudský, prinášajúci len úpadok. To vedie napokon nielen k zavrnutiu zdeformovaného a nespravodlivého spôsobu, ktorým ľudia niekedy rozvoj orientujú, ale aj samotných vedeckých objavov, ktoré pri správnom využívaní vytvárajú pre všetkých príležitosti na rast.

Idea sveta bez rozvoja je prejavom nedôvery v človeka i v Boha. Závažným omylom teda je, ak sa opovrhuje ľudskými schopnosťami kontrolovať deformácie rozvoja alebo dokonca sa ignoruje, že človek je svojím základným založením nasmerovaný tak, aby „bol viac“. Ideologicky absolutizovať technický proces, alebo sa rozplývať v utópii ľudstva, ktoré sa navráti do pôvodného stavu svojej prirodzenosti, to sú dva protikladné spôsoby, ako oddelovať rozvoj od jeho morálneho hodnotenia, a teda od našej zodpovednosti.

15.

ďalšie dva dokumenty Pavla VI., ktoré nesúvisia striktne so sociálnou náukou – encyklika *Humanae vitae* (25. júla 1968) a apoštolská exhortácia *Evangelii nuntiandi* (8. decembra 1975) –, sú veľmi dôležité na vytýčenie plne ľudského zmyslu rozvoja, ako ho predkladá Cirkev. Preto je vhodné čítať aj tieto texty vo vzťahu s *Populorum progressio*.

Encyklika *Humanae vitae* zároveň zdôrazňuje zjednocujúci i plodivý význam sexuality a za základ spoločnosti tak kladie manželský pár, muža a ženu, ktorí sa navzájom prijímajú v rozlíšení a v komplementarite; teda pár otvorený pre život.²⁷ Nejde o čisto individuálnu morálku: *Humanae vitae* poukazuje na silné putá jestvujúce medzi etikou života a sociálnou etikou. Otvára tým tematiku magistéria, ktorá postupne našla výraz v rôznych dokumentoch, naposledy v encyklike Jána Pavla II. *Evangelium vitae*.²⁸ Cirkev naliehavo presadzuje toto spojenie medzi etikou života a sociálnou etikou. Uvedomuje si, že „nemôže mať solídny základ spoločnosť, ktorá – hoci hovorí o hodnotách ako dôstojnosť osoby, spravodlivosť a pokoj – sama sebe radikálne protirečí, keď prijíma alebo toleruje najrozličnejšie formy ponižovania

a narušovania ľudského života, najmä života slabých a vysunutých na okraj spoločnosti“.29

Apoštolská exhortácia *Evangelii nuntiandi* má zo svojej strany tiež veľmi intenzívny vzťah k rozvoju, lebo „evanjelizácia by nebola úplná – napísal Pavol VI. –, ak by nebrala do úvahy aj vzájomný úzky vzťah medzi evanjeliom a konkrétnym osobným a spoločenským životom človeka“.30 „Medzi evanjelizáciou a povznesením človeka – rozvojom a oslobodením – sú totiž veľmi hlboké putá.“31 Vychádzajúc z tohto vedomia, Pavol VI. jasne poukázal na vzťah medzi ohlasovaním Krista a povznesením ľudskej osoby v spoločnosti. Svedectvo Kristovej lásky prostredníctvom diel spravodlivosti, pokoja a rozvoja je súčasťou evanjelizácie, pretože Ježišovi Kristovi, ktorý nás miluje, leží na srdci celý človek. Na týchto dôležitých pravdách sa zakladá misionársky aspekt32 sociálnej náuky Cirkvi ako základný prvok evanjelizácie.33 Sociálna náuka Cirkvi je zvesťou a svedectvom viery. Je nástrojom a nenahraditeľným prostriedkom výchovy k nej.

16.

V encyklike *Populorum progressio* nám chcel Pavol VI. povedať predovšetkým to, že rozvoj je vo svojom zdroji a podstate povolaním: „Podľa Božieho úmyslu každý človek je povolaný rozvíjať sa, lebo každý život je povolaním.“34 Práve táto skutočnosť dáva Cirkvi právo vyjadrovať sa k problematike rozvoja. Ak by sa týkal len technických aspektov ľudského života a nie aj zmyslu jeho putovania v dejinách spolu s ostatnými bratmi, ani určenia cieľa tejto cesty, potom by Cirkev nemala dôvod o rozvoji hovoriť. Pavol VI. tak ako už Lev XIII. v *Rerum novarum* 35 si bol vedomý, že na seba berie povinnosť svojho úradu, aby svetlom evanjelia osvetľoval sociálne problémy svojej doby.36

Povedať, že rozvoj je povolanie, je to isté, ako na jednej strane povedať, že sa rodí z transcendentnej výzvy, a na druhej, že nie je schopný dať si svoj posledný zmysel. Nie bezdôvodne sa slovo „povolanie“ nachádza aj na inom mieste tejto encykliky, kde sa tvrdí: „O pravom humanizme možno teda hovoriť len vtedy, ak sa neuzatvára pred absolútnom, uznávajúc povolanie, ktoré umožňuje správne chápanie ľudského života.“37 Táto vízia života je srdcom encykliky *Populorum progressio* a motivuje všetky reflexie Pavla VI. o slobode, pravde a láske v rozvoji. Zároveň je hlavným dôvodom, prečo je táto encyklika aktuálna aj v súčasnosti.

17.

Povolanie je výzva, ktorá si vyžaduje slobodnú a zodpovednú odpoveď. Integrálny ľudský rozvoj predpokladá zodpovednú slobodu človeka a národov. Žiadna štruktúra nemôže zaručiť tento rozvoj mimo ľudskej zodpovednosti alebo ponad ňu.

Mesianizmy, plné sľubov, „ktoré sú iba strojcami ilúzií“³⁸, vždy stavajú svoje návrhy na popieraní transcendentnej dimenzie rozvoja a na istote, že ho majú celý k vlastnej dispozícii. Táto falošná istota sa mení na slabosť, pretože zahŕňa v sebe podrobenie si človeka, redukovaného na prostriedok rozvoja. Naopak, pokora toho, kto prijíma povolanie, sa mení na pravú autonómiu, pretože dáva ľudskej osobe slobodu. Pavol VI. nepochybuje o tom, že prekážky a podmienenosti brzdia rozvoj, no zároveň si je istý, že „každý zostáva – nech sú vplyvy, ktoré naň pôsobia akékoľvek, – hlavným strojom svojho úspechu alebo svojho neúspechu“.³⁹ Táto sloboda sa týka rozvoja, ktorý máme pred sebou, ale zároveň aj tých situácií zaostalosti, ktoré nie sú ovocím náhody alebo dejinnej nutnosti, ale vyplývajú z ľudskej zodpovednosti. Preto, „hladujúce národy sa dnes obracajú dramatickým spôsobom na národy žijúce v nadbytku“.⁴⁰ Je to zároveň výzva, teda povolanie, smerujúce od slobodných ľudí k slobodným ľuďom, aby spoločne vzali na seba zodpovednosť. Pavol VI. si živo uvedomoval dôležitosť ekonomických štruktúr a inštitúcií, zároveň však rovnako jasne chápal, že majú len povahu nástrojov ľudskej slobody. Len ak je rozvoj slobodný, môže byť integrálne ľudský a len v režime zodpovednej slobody môže rásť primeraným spôsobom.

18.

Integrálny ľudský rozvoj ako povolanie si vyžaduje, aby sa v ňom rešpektovala nielen sloboda, ale aj pravda. Povolanie k rozvoju núti ľudí, „viac pracovať, vedieť a vlastniť, a tak aj viac byť“.⁴¹ Problém je však v tom, čo znamená ono „viac byť“.⁴¹ Pavol VI. odpovedá na túto otázku poukázaním na podstatnú súvislosť „opravdivého rozvoja“, ktorý „musí byť úplný, t. j. musí povznášať každého človeka a celého človeka“.⁴² V konkurencii rôznych vízií človeka, ktoré sa dnešnej spoločnosti ponúkajú ešte viac než za čias Pavla VI., je kresťanská vízia špecifická tým, že potvrdzuje a oprávňuje nepodmienenú hodnotu ľudskej osoby a zmysel jej rastu. Kresťanské povolanie k rozvoju pomáha v úsilí o povznesenie všetkých ľudí a celého človeka. Pavol VI. napísal: „Nám ide o človeka, áno, o každého človeka, každú ľudskú pospolitosť, o celé ľudstvo.“⁴³ Kresťanská viera sa stará o rozvoj, pričom nepočíta s privilegiami ani s mocenským postavením, ba ani so zásluhami kresťanov, ktoré tu boli a dodnes existujú popri všetkých prirodzených obmedzeniach,⁴⁴ ale zakladá si len na Kristovi, na ktorého treba zameriavať každé opravdivé povolanie na integrálny ľudský rozvoj. Evanjelium je základným prvkom rozvoja, pretože v ňom Kristus „tým, že zjavuje tajomstvo Otca a jeho lásky, naplno odhaľuje človeka človeku“.⁴⁵ Cirkev vyučovaná svojím Pánom skúma znamenia čias, interpretuje ich a ponúka svetu „to, čo jej prislúcha ako svoje vlastné: komplexný pohľad na človeka a na ľudstvo“.⁴⁶ Práve preto, že Boh vyslovuje najväčšie „áno“ človeku,⁴⁷ človek sa nemôže zaoberať bez otvorenosti k božskému povolaniu, aby realizoval svoj vlastný rozvoj. Pravda o rozvoji spočíva v jeho celistvosti: ak sa netýka každého človeka

a celého človeka, rozvoj nie je pravým rozvojom. To je ústredné posolstvo encykliky *Populorum progressio*, platné dnes a navždy. Svojím integrálnym rozvojom na prirodzenej rovine, odpoveďou na povolanie Boha Stvoriteľa,⁴⁸ má človek prístup k „transcendentnému humanizmu, ... ktorý mu dáva najväčšiu plnosť“. A to je najvyššie určenie osobného rozvoja⁴⁹ Kresťanské povolanie na takýto rozvoj sa teda týka tak prirodzenej, ako aj nadprirodzenej roviny, pretože „kde sa zatieňuje Boh, začne sa strácať aj naša schopnosť spoznávať prirodzený poriadok a zmysel a dobro sa začína vytrácať“.⁵⁰

19.

Vízia rozvoja ako povolania napokon zahŕňa aj ústredné postavenie, ktoré v ňom má láska. Pavol VI. v encyklike *Populorum progressio* poukázal na to, že príčiny zaostalosti nie sú predovšetkým materiálneho rázu. Vyzýval nás hľadať ich v iných dimenziách človeka. Predovšetkým vo vôli, ktorá často nevenuje pozornosť povinnostiam solidarity. Na druhom mieste v myslení, ktoré nie vždy vie vhodne orientovať vôľu. Preto si úsilie o rozvoj vyžaduje „mysliteľov s hlbokou reflexiou, hľadajúcich nový humanizmus, ktorý by umožnil modernému človeku nájsť seba samého.“⁵¹ To však nie je všetko. Zaostalosť má ešte závažnejšiu príčinu než nedostatok myslenia: nedostatok „bratstva medzi ľuďmi a medzi národmi“.⁵² Môžu vôbec ľudia toto bratstvo dosiahnuť sami? Čoraz viac globalizovaná spoločnosť nás navzájom zblížuje, ale nečiní nás bratmi. Rozum sám osebe je schopný pochopiť rovnosť medzi ľuďmi a usporiadať ich občianske spolužitie, no nedokáže vytvoriť bratstvo. To pochádza z transcendentného povolania Boha Otca, ktorý nás miloval ako prvý a cez svojho Syna nás učí, čo je bratská láska. Keď Pavol VI. predstavoval rôzne roviny procesu rozvoja človeka, po tom, čo sa zmienil o viere, postavil na jeho vrchol jednotu „v Kristovej láske, čo nás všetkých pozýva ako synov mať účasť na živote Boha, živého Otca všetkých ľudí“.⁵³

20.

Tieto perspektívy, ktoré otvorila encyklika *Populorum progressio*, zostávajú ako základ, ponúkajúci rozlet a orientáciu našej angažovanosti za rozvoj národov. Encyklika *Populorum progressio* ďalej opakovane zdôrazňuje naliehavosť reforiem⁵⁴ a žiada, aby sa k nim vzhľadom na veľké problémy nespravodlivosti v rozvoji národov pristupovalo odvážne a bezodkladne. Táto naliehavosť je diktovaná aj láskou v pravde. Je to práve Kristova láska, ktorá nás podnecuje: „*caritas Christi urget nos*“ (2 Kor 5, 14). Táto naliehavosť je vpísaná nielen do vecí, nevyplýva len z tlaku udalostí a problémov, ale aj z toho, čo je v hre: z uskutočňovania opravdivého bratstva. Tento cieľ je taký dôležitý, že si vyžaduje našu otvorenosť, aby sme ho do hĺbky pochopili a aby sme sa v konkrétnych okolnostiach zmobilizovali „so srdcom“ a umožnili, aby sa súčasné ekonomické a sociálne procesy rozvíjali smerom k plne

ľudským zisteniam.

DRUHÁ KAPITOLA

ĽUDSKÝ ROZVOJ V NAŠICH ČASOCH

21.

Pavol VI. mal rozčlenenú víziu rozvoja. Výrazom „rozvoj“ chcel poukázať na cieľ, ktorým je pomôcť národom vymaniť sa predovšetkým z hladu, biedy, nákazlivých chorôb a z analfabetizmu. Z ekonomického pohľadu to znamenalo ich aktívnu účasť za rovnakých podmienok na medzinárodnom ekonomickom procese. Zo sociálneho hľadiska ich rozvoj na solidárne a priemyselné spoločnosti, z politického aspektu zas konsolidáciu demokratických režimov, ktoré by boli v stave zaručiť slobodu a pokoj. Keď po toľkých rokoch pozeráme s obavami na vývoj a perspektívy kríz, ktoré po sebe v týchto časoch nasledovali, kladieme si otázku, do akej miery sa očakávania Pavla VI. splnili v tom modeli rozvoja, ktorý sa praktizoval v posledných desaťročiach. Uznávame, že boli opodstatnené obavy Cirkvi o schopnosti čisto technologického človeka vedieť si postaviť realistické ciele a zodpovedne si slúžiť prostriedkami, ktoré má k dispozícii. Zisk je užitočný, keď je ako prostriedok zameraný na cieľ, ktorý dáva zmysel jednak v tom, ako ho získať, ako i v tom, ako ho použiť. Ak sa zisk stane výlučným cieľom, ak nie je správne dosiahnutý a nemá za posledný cieľ spoločné dobro, hrozí nebezpečenstvo, že zničí bohatstvo a vytvorí chudobu. Ekonomický rozvoj, ktorý si prial Pavol VI., mal vytvárať reálny vzrast, dosiahnuteľný pre všetkých a konkrétne udržateľný. Pravda je, že rozvoj tu bol a že naďalej je pozitívnym faktorom, ktorý vymanil z biedy miliardy ľudí a napokon priniesol mnohým krajinám možnosť stať sa účinnými aktérmi medzinárodnej politiky. Zároveň však treba uznať, že ten istý ekonomický rozvoj bol a naďalej je zatiaľ deformáciami a dramatickými problémami, ktoré sú ešte vypuklejšie v súčasnej situácii krízy. Táto nás neodkladne stavia pred rozhodnutia, ktoré sa čoraz viac týkajú samotného osudu človeka, ktorý koniec koncov nemôže nebrať do úvahy svoju prirodzenosť. Technické sily na tomto poli, vzájomná planetárna prepojenosť, zhubný dosah zle používaných či dokonca špekulatívnych finančných aktivít na reálnu ekonomiku, mohutné migračné vlny, často umelo vyprovokované a potom neprimerane zvládnuté, svojvoľné využívanie prírodných zdrojov, to všetko nás dnes vedie k uvažovaniu o opatreniach, ktoré by ponúkli riešenie problémov. Mnohé sú nové nielen vzhľadom na tie, čo riešil Pavol VI., ale tiež a predovšetkým pre ich rozhodujúci dosah na súčasné a budúce dobro ľudstva. Jednotlivé aspekty krízy a jej riešenia, ako aj možnosť budúceho rozvoja sú čoraz viac navzájom prepojené a

vzájomne sa podmieňujú, čo si vyžaduje nové úsilie o jednotné porozumenie a novú humanistickú syntézu. Komplexnosť a závažnosť súčasnej ekonomickej situácie nás právom znepokojuje, no musíme s realizmom, dôverou a nádejou prevziať nové zodpovednosti. Vyžaduje si to od nás scenár sveta, ktorý potrebuje hlbokú kultúrnu obnovu a znovu objavenie základných hodnôt, na ktorých možno stavať lepšiu budúcnosť. Kríza nás zaväzuje prehodnotiť našu cestu, stanoviť nové pravidlá, nájsť nové formy angažovanosti, zamerať sa na pozitívne skúsenosti a odmietnuť negatívne. Kríza sa tak stáva príležitosťou na rozlišovanie a nové plánovanie. Podľa tohto kľúča, plného dôvery a nie rezignácie, sa treba postaviť k ťažkostiam súčasného okamihu.

22.

Obraz rozvoja je dnes polycentrický. Aktéri a príčiny zaostalosti, ako aj rozvoja sú mnohoraké, viny a zásluhy sú diferencované. Táto skutočnosť by mala podnietiť oslobodenie sa od ideológií, ktoré často umelým spôsobom zjednodušujú skutočnosť, a viesť k tomu, aby sa objektívne skúmal ľudský rozmer problémov. Podľa toho, čo naznačil už Ján Pavol II.,⁵⁵ hranica deliaca chudobné a bohaté krajiny nie je taká jasná ako za čias encykliky *Pupulorum progressio*. V absolútnom význame rastie svetové bohatstvo, no narastá aj nerovnosť. V bohatých krajinách schudobnievajú nové spoločenské skupiny a rodia sa nové formy chudoby. V najchudobnejších oblastiach si niektoré skupiny márnотratne a konzumisticky užívajú istý druh superluxusu, ktorý neprijateľným spôsobom kontrastuje s pretrvávajúcimi situáciami neľudskej biedy. Pretrváva „hlasne volajúce pohoršenie nerovnosti“.⁵⁶ Korupcia a nezákonnosť sú, žiaľ, prítomné tak v správaní sa ekonomických a politických subjektov v bohatých krajinách, starých i nových, ako aj v samotných chudobných krajinách. Medzi tými, čo nerešpektujú ľudské práva robotníkov, sú neraz veľké nadnárodné podniky, ale aj skupiny s miestnou produkciou. Medzinárodná pomoc často míňa svoj cieľ pre nezodpovednosť, ktorá sa zahniezdzuje tak v reťazi darcov, ako aj medzi prijímateľmi pomoci. Aj medzi nehmotnými alebo kultúrnymi príčinami rozvoja či zaostalosti môžeme však nájsť také isté členenie zodpovednosti. Jestvujú formy prehnanej ochrany poznania zo strany bohatých krajín prostredníctvom príliš tvrdého uplatňovania práva na duševné vlastníctvo, zvlášť v oblasti zdravotníctva. Zároveň v niektorých chudobných krajinách pretrvávajú kultúrne modely a sociálne normy správania, ktoré spomaľujú proces rozvoja.

23.

Mnohé oblasti našej planéty sa dnes rozvinuli – hoci problematickým a nerovnomerným spôsobom – vstupom medzi veľmoci určené hrať dôležitú úlohu v budúcnosti. Treba však zdôrazniť, že nie je dostatočné rozvíjať sa len z ekonomického a technologického hľadiska. Potrebné je, aby rozvoj bol

predovšetkým pravý a integrálny. Východisko z ekonomického zaostávania, skutočnosť sama osebe pozitívna, nerieši komplexnú problematiku ľudského rozvoja, a to ani pre krajiny, ktoré sú protagonistami týchto postupov, ani pre krajiny už ekonomicky rozvinuté, ani pre tie, čo sú ešte chudobné a ktoré okrem starých foriem vykorisťovania môžu trpieť aj na negatívne následky vyplývajúce z rastu poznačeného deformáciami a nerovnováhou.

Po páde ekonomických a politických systémov komunistických krajín východnej Európy a po zániku proti sebe stojacich „blokov“ by bolo bývalo potrebné komplexné prehodnotenie rozvoja. Žiadal oň Ján Pavol II., ktorý v roku 1987 označil existenciu týchto „blokov“ za jednu z hlavných príčin zaostávania rozvoja,⁵⁷ keďže politika pohlcovala zásoby nevyhnutné pre ekonomiku a kultúru a ideológia zamedzovala slobodu. V roku 1991, po udalostiach roku 1989, žiadal aj o to, aby sa zánik „blokov“ spájal s globálnym prehodnotením plánovania rozvoja, a to nielen v týchto krajinách, ale aj na Západe a v tých častiach sveta, ktoré sa rozvíjali.⁵⁸ Toto sa uskutočnilo len čiastočne a naďalej zostáva aktuálnou potrebou, ktorej treba urobiť za dosť, a to možno práve využitím rozhodnutí potrebných na prekonanie súčasných ekonomických problémov.

24.

Vo svete, ktorý mal pred sebou Pavol VI., bol už síce proces socializácie natoľko pokročilý, že mohol hovoriť o sociálnej otázke, ktorá sa stala svetovou, no bol oveľa menej integrovaný, ako je dnešný. Ekonomické činnosti a politické funkcie sa vo veľkej miere odohrávali v tom istom priestore a mohli od seba viac závisieť. Produktívna činnosť sa uskutočňovala vnútri hraníc štátov a finančné investície do zahraničia boli skôr obmedzené, vďaka čomu politika mnohých štátov mohla ešte určovať priority ekonómie a istým spôsobom ovládať vývoj prostriedkami, ktoré mala zatiaľ k dispozícii.

Z tohto dôvodu encyklika *Populorum progressio* pripisovala ústrednú, i keď nie výlučnú úlohu „verejnej moci“.⁵⁹

V našej epoche sa štát nachádza v situácii, keď musí čeliť obmedzeniam, ktoré jeho suverenite kladie nový medzinárodný ekonomicko-obchodný a finančný kontext, charakteristický aj vzrastajúcou mobilitou finančného kapitálu a materiálnych i nemateriálnych výrobných prostriedkov. Tento nový kontext pozmenil politickú moc štátov.

Dnes, slúžiac si aj lekciami, ktorú nám dáva prebiehajúca ekonomická kríza, ktorá vidí verejnú moc štátov ako priamo zainteresovanú naprávať chyby a nefunkčnosti, sa zdá realistickejšie aj opätovné prehodnotenie ich úlohy a ich moci, ktorú treba

múdro zhodnotiť a doceniť, aby boli v stave – aj keď prostredníctvom nových spôsobov uplatňovania – čeliť výzvam súčasného sveta. S lepšie zameranou úlohou verejnej moci možno predvídať, že sa posilnia nové formy účasti na národnej a medzinárodnej politike, ktoré sa uskutočňujú prostredníctvom činnosti organizácií pôsobiacich v civilnej spoločnosti. Treba si priať, aby zo strany obyvateľov týmto smerom viac rástla pozornosť a účasť na res publica.

25.

Zo sociálneho pohľadu systémy ochrany a prevencie, prítomné v mnohých krajinách už za čias Pavla VI., len ťažko dosahujú a v budúcnosti môžu ešte ťažšie dosahovať svoje ciele pravej sociálnej spravodlivosti v hlboko zmenenom rozložení síl. Trh, ktorý sa stal globálnym, vyvolal zo strany bohatých krajín predovšetkým hľadanie oblastí, do ktorých možno rozmiestniť lacnú výrobu s cieľom znížiť ceny mnohých druhov tovaru, vyvolať rast kúpnej sily a urýchliť tak mieru rozvoja, sústredenú na väčšiu spotrebu na svojom vnútornom trhu. To spôsobilo, že trh podnietil nové formy súťaženía medzi štátmi s cieľom pritiahnúť zahraničných výrobcov pomocou rôznych nástrojov, ako napríklad nízkych daní a rozptýlenia sveta práce. Tieto procesy viedli k redukovaniu sietí sociálneho zabezpečenia, ktoré nahrádzali hľadaním väčších konkurenčných výhod na globálnom trhu. To vážne ohrozuje práva pracujúcich, základné práva človeka a solidaritu, uplatňovanú tradičnými formami sociálneho štátu. Systémy sociálneho zabezpečenia tým môžu stratiť schopnosť plniť svoje úlohy tak v rozvojových krajinách, ako aj v krajinách už skôr rozvinutých, nehovoriac o chudobných krajinách. Rozpočtové politiky tak môžu svojím znižovaním sociálnych nákladov, často presadzovaným aj medzinárodnými finančnými inštitúciami, ponechať občanov zoči voči starým i novým rizikám. Túto bezmocnosť spôsobil nedostatok účinnej ochrany zo strany odborových organizácií pracujúcich. Súhrn sociálnych a ekonomických zmien spôsobuje, že odborové organizácie zakúšajú väčšie ťažkosti pri plnení svojej úlohy zastupovať záujmy pracujúcich. K tomu prispieva aj skutočnosť, že vlády s odvolaním sa na výhodnosť pre ekonomiku často obmedzujú odborárske slobody či vyjednávaciu schopnosť samotných odborov. Výzvu sociálnej náuky Cirkvi, počnúc encyklikou *Rerum novarum*,⁶⁰ aby sa zakladali odborové organizácie robotníkov na obranu vlastných práv, preto treba doceniť dnes ešte viac než v minulosti a poskytnúť najmä pohotovú a prezieravú odpoveď na naliehavú potrebu zabezpečiť ich novú súčinnosť na medzinárodnej a nielen na miestnej úrovni.

Mobilita pracovných síl, spojená so všeobecnou dereguláciou, sa stala dôležitým javom, ktorý má aj svoje pozitívne prvky, keďže je schopný podnecovať vytváranie nového bohatstva a výmenu medzi rôznymi kultúrami. Keď sa však neistota vzhľadom na pracovné podmienky stane v dôsledku procesov mobility a deregulácie

endemická, vznikajú formy psychologickkej nestability a narastajú ťažkosti vytvoriť si vlastnú pevnú životnú cestu vrátane manželstva. V dôsledku toho vznikajú situácie, ktoré okrem sociálneho plytvania degradujú samotného človeka. Vzhľadom na to, k čomu dochádzalo v industriálnej spoločnosti v minulosti, dnes nezamestnanosť spôsobuje nové aspekty ekonomickej bezvýznamnosti, pričom súčasná kríza môže túto situáciu len zhoršiť. Dlhodobé vytrhnutie z práce či predlžovaná závislosť od verejnej alebo súkromnej podpory ohrozujú slobodu a kreativitu ľudskej osoby a jej rodinné a sociálne vzťahy a spôsobujú veľké utrpenie v psychologickkej a duchovnej rovine. Rád by som pripomenul všetkým, čo sa snažia obnoviť profil ekonomického a sociálneho poriadku sveta, najmä vládam, že prvým kapitálom, ktorý treba chrániť a ceníť si, je človek, ľudská osoba vo svojej integrite: „Lebo tvorcom, stredobodom a cieľom hospodársko – spoločenského života je človek.“⁶¹

26.

Na kultúrnom poli sú rozdiely vzhľadom na časy Pavla VI. ešte výraznejšie. V tom období boli kultúry pomerne presne definované a mali väčšiu možnosť brániť sa pred pokusmi o kultúrnu rovnorodosť. Dnes sú možnosti interaktivity medzi kultúrami oveľa účinnejšie a vytvárajú priestor na nové možnosti medzikultúrneho dialógu. Ak má byť tento dialóg účinný, jeho východiskovým bodom musí byť vnútorné vedomie špecifickej identity jeho rôznych účastníkov. Nemalo by sa však zabúdať na skutočnosť, že rastúca komercializácia kultúrnych výmen vytvára dnes dvojaké riziko. Po prvé dochádza k často nekriticky prijímanému kultúrnemu eklekticismu. Ku kultúram sa jednoducho pristupuje a sú ponímané, akoby boli v zásade ekvivalentné a zameniteľné medzi sebou. To podporuje prenikanie relativizmu, ktorý nenapomáha pravý medzikultúrny dialóg. V sociálnej rovine kultúrny relativizmus spôsobuje, že sa kultúrne skupiny približujú a žijú spolu alebo žijú spolu vedľa seba, ale oddelene, bez autentického dialógu, a teda bez skutočnej integrácie. Na druhej strane existuje opačné riziko, ktorým je kultúrna nivelizácia a homologizácia vzťahov a životných štýlov. Takto sa stráca hlboký význam kultúry rôznych národov a tradícií rôznych krajín, v rámci ktorých sa ľudská osoba vyrovnáva so základnými existenčnými otázkami.⁶² Eklekticismus a kultúrna nivelizácia sa stretávajú v oddelovaní kultúry od ľudskej prirodzenosti. Kultúry tak už nevedia nájsť svoju mieru prirodzenosti, ktorá ich presahuje,⁶³ čím sa človek redukuje len na kultúrny prvok. V takomto prípade je ľudstvo vystavené novým nebezpečenstvám poroby a manipulácie.

27.

V mnohých chudobných krajinách pretrváva krajná životná neistota a hrozí jej ešte väčšie prehĺbenie. Spôsobená je nedostatkom potravy a hlad neprestajne kosí veľmi mnoho obetí medzi toľkými Lazármi, ktorým nie je dopriate sedieť pri boháčovom

stole, ako na to upozornil Pavol VI.⁶⁴ Dať sa najesť chudobným (porov. Mt 25, 35. 37. 42) je etický imperatív pre všeobecnú Cirkev, ktorá odpovedá na učenie svojho zakladateľa Pána Ježiša o solidarite a delení sa. Okrem toho sa v čase globalizácie odstránenie hladu vo svete stalo aj požiadavkou, ktorú treba sledovať, aby sa udržal mier a stabilita planéty. Hlad nepramení natolko z materiálneho nedostatku ako skôr z nedostatku sociálnych zdrojov, z ktorých ten najdôležitejší má inštitucionálnu povahu. Chýba totiž vhodné usporiadanie ekonomických inštitúcií schopných zabezpečiť pravidelný a primeraný prístup k potrave a vode z hľadiska výživy riešiť požiadavky spojené s primárnymi potrebami, ako aj skutočné potravinové krízy vyvolané prírodnými katastrofami alebo nezodpovednosťou národnej a medzinárodnej politiky. Problém potravinovej neistoty treba riešiť v dlhodobej perspektíve odstraňovaním štrukturálnych príčin, ktoré ju vyvolávajú, a presadzovaním poľnohospodárskeho rozvoja najchudobnejších krajín investíciami do vidieckych infraštruktúr, do zavlažovacích systémov, dopravy, organizácie trhu, vyvíjaním a šírením vhodných poľnohospodárskych techník, schopných lepšie využívať ľudské a lokálne prístupnejšie prírodné a sociálno – ekonomické zdroje tak, aby bola aj dlhodobo zaručená ich udržateľnosť. Toto všetko treba uskutočňovať zapájaním miestnych komunít do rozhodovania o využívaní obrábatelnej pôdy. V tejto perspektíve by mohlo byť užitočné brať do úvahy nové hranice, ktoré sa otvárajú korektným využitím tradičných a inovačných poľnohospodárskych výrobných techník. No iba za predpokladu, že boli po patričnom overení uznané za vhodné, že budú rešpektovať životné prostredie a budú pozorné k najviac znevýhodneným populáciám. Súčasne by sa nemala prehliadať otázka spravodlivej poľnohospodárskej reformy v rozvojových krajinách. Právo na výživu nadobúda rovnako ako právo na vodu dôležitú úlohu pri uznaní ďalších práv, počínajúc predovšetkým primárnym právom na život. Preto je nevyhnutné, aby vyzrievalo solidarne svedomie, ktoré bude považovať výživu a prístup k vode za všeobecné práva všetkých ľudí bez rozdielov a diskriminácií.⁶⁵ Okrem toho je dôležité zdôrazniť, ako môže cesta solidarity s chudobnými krajinami predstavovať riešenie globálnej krízy, ako v poslednom čase vytušili významní politici a predstavitelia medzinárodných inštitúcií. Podpora ekonomicky chudobných krajín prostredníctvom plánov financovania inšpirovaných solidaritou, s cieľom, aby tak oni sami mohli uspokojiť požiadavky po spotrebnom tovare a rozvoji vlastných občanov, nielenže môže viesť k skutočnému ekonomickému rastu, ale môže viesť aj k podpore výrobných kapacít bohatých krajín, ktorým hrozí, že budú zasiahnuté krízou.

28.

Jeden z najevidentnejších aspektov dnešného rozvoja je dôležitosť témy úcty k životu, ktorú nemožno žiadnym spôsobom oddelovať od otázok, týkajúcich sa rozvoja národov. Ide o aspekt, ktorý v poslednom čase nadobúda čoraz väčší význam

a núti nás rozšíriť chápanie pojmu chudoby⁶⁶ a zaostalosti o otázky spojené s prijatím života, zvlášť tam, kde sa to rôznym spôsobom znemožňuje.

Situácia chudoby nielenže v mnohých oblastiach vyvoláva detskú úmrtnosť, ale v rôznych častiach sveta pretrvávajú praktiky demografickej kontroly zo strany vlád, ktoré často šíria antikoncepciu a nútiť k interrupciám. V ekonomicky rozvinutých krajinách sú veľmi rozšírené legislatívy odporujúce životu, ktoré dnes už vytvárajú návyk a prax. To prispieva k vytváraniu mentality neprajnej pôrodnosti, spolu so snahou prenášať ju aj do iných krajín, akoby to bol nejaký kultúrny pokrok.

Niektoré mimovládne organizácie sa aktívne pričiňujú o šírenie interrupcií a v chudobných krajinách niekedy presadzujú zavedenie sterilizácií i bez vedomia žien. Okrem toho jestvuje opodstatnené podozrenie, že samotná rozvojová pomoc sa niekedy spája s istými zdravotníckymi politikami, zahrnujúcimi faktické zavedenie silnej kontroly pôrodnosti. Znepokojujúce sú aj legislatívy počítajúce s eutanáziou, ako aj nátlak národných a nadnárodných skupín, ktoré požadujú jej právne uznanie.

Otvorenosť voči životu je stredobodom pravého rozvoja. Keď sa spoločnosť zameria na popieranie a potláčanie života, skončí tak, že už nebude nachádzať motiváciu a energiu potrebnú na to, aby sa vložila do služieb opravdivého dobra človeka. Ak sa stratí osobná a sociálna vnímavosť na prijímanie nového života, ochabujú aj iné formy prijímania druhých, osožné v sociálnom živote.⁶⁷ Prijímanie života posilňuje morálne energie a uschopňuje na vzájomnú pomoc. Rozvíjaním otvorenosti pre život môžu bohaté národy lepšie pochopiť potreby chudobných, vyhýbať sa vynakladaniu obrovských ekonomických a intelektuálnych zdrojov na uspokojovanie egoistických túžob vlastných občanov a naopak, napomáhať ušľachtilé podujatia s perspektívou morálne zdravej a solidárnej výroby pri rešpektovaní základného práva každého národa a každého človeka na život.

29.

Je tu aj ďalší aspekt dnešného života, veľmi úzko spojený s rozvojom: popieranie práva na náboženskú slobodu. Nemám na mysli len boje a konflikty, ktoré sa ešte vo svete vedú z náboženských dôvodov, hoci náboženstvo je neraz len zámenkou, ktorou sa zastierajú iné dôvody, ako túžba po moci a bohatstve. Dnes sa skutočne často zabíja v posvätnom mene Boha, čo viackrát verejne zdôraznil a odsúdil môj predchodca Ján Pavol II. i ja sám.⁶⁸ Násilnosti brzdia autentický rozvoj a bránia rozvoj národov k väčšiemu sociálno - ekonomickému a duchovnému blahu. To platí najmä o terorizme s fundamentalistickým pozadím,⁶⁹ ktorý plodí bolesť, ničenie a smrť, blokuje dialóg medzi národmi a odčerpáva veľké zdroje, určené na mierové a civilné nasadenie. Treba však dodať, že okrem náboženského fanatizmu, ktorý

v niektorých prostrediach bráni uplatňovaniu práva na náboženskú slobodu, existuje aj programové šírenie náboženskej ľahostajnosti či praktického ateizmu. To je v rozpore s potrebami národov, ktorým sa tak odnímajú duchovné a ľudské zdroje. Boh je garantom pravého rozvoja človeka, lebo tým, že ho stvoril na svoj obraz, v Bohu má základ aj jeho transcendentná dôstojnosť a Boh v človeku živí jeho konštitutívnu túžbu „byť viac“. Človek nie je strateným atómom v náhodnom vesmíre,⁷⁰ ale Božím tvorom, ktorému Boh daroval nesmrteľnú dušu a od večnosti ho miloval. Ak by bol človek len plodom náhody alebo nevyhnutnosti, alebo ak by musel zúžiť svoje túžby do tesného horizontu situácií, v ktorých žije, ak by všetko bolo len vecou dejín a kultúry a človek by nemal prirodzenosť určenú presiahnuť samu seba v nadprirodzenom živote, vtedy by sa mohlo hovoriť o raste alebo o evolúcii, ale nie o rozvoji. Keď štát podporuje, učí alebo dokonca vnucuje formy praktického ateizmu, odoberá svojim občanom morálnu a duchovnú silu, nevyhnutnú na to, aby sa mohli usilovať o integrálny rozvoj človeka, a bráni im, aby s novou dynamikou napredovali vo svojom úsilí o veľkodušnejšiu odpoveď človeka na božskú lásku.⁷¹ Stáva sa tiež, že ekonomicky rozvinuté alebo perspektívne krajiny v rámci svojich kultúrnych, obchodných a politických vzťahov exportujú do chudobných krajín túto obmedzenú víziu ľudskej osoby a jej určenia. To je škoda, ktorú pôsobí autentickému rozvoju „superrozvoj“⁷² v prípade, že je sprevádzaný „morálnou zaostalosťou“.⁷³

30.

V tejto línii nadobúda téma integrálneho ľudského rozvoja ešte komplexnejší význam: vzájomný vzťah medzi jeho rozmanitými prvkami si vyžaduje úsilie o integráciu rôznych úrovní ľudského poznania s ohľadom na podporu pravého rozvoja národov. Často sa predpokladá, že rozvoj alebo príslušné sociálno - ekonomické opatrenia si vyžadujú len to, aby sa uskutočnili ako ovocie spoločného konania. Toto spoločné konanie však potrebuje orientáciu, pretože „každá sociálna činnosť zahŕňa určitú doktrínu“.⁷⁴ Ak zoberieme do úvahy komplexnosť problémov, je jasné, že rôzne disciplíny musia spolupracovať v usporiadaných interdisciplinárnych vzťahoch. Láska (caritas) nevylučuje poznanie, naopak, vyžaduje si ho, rozvíja ho a zvnútra ho oživuje. Poznanie nikdy nie je iba dielom inteligencie. Iste, možno ho zredukovať na kalkuláciu alebo experiment, ale ak má byť múdrosťou, schopnou orientovať človeka vo svetle prvotných princípov a jeho posledných cieľov, musí byť „dochutené sol'ou lásky“. Konanie bez poznania je slepé a poznanie bez lásky je sterilné. Ved' „ten, kto je preniknutý opravdivou láskou, je veľmi vynaliezavý v odhaľovaní príčin biedy, pri hľadaní prostriedkov, ako proti nej bojovať a ako nad ňou rozhodne zvíťaziť“.⁷⁵ Pri pohľade na javy, čo máme pred sebou, láska v pravde si vyžaduje predovšetkým poznanie a pochopenie. Zároveň si treba uvedomiť a rešpektovať špecifické kompetencie každej roviny poznania. Láska

nie je nejaký neskorší dodatok, akoby akýsi prívěsok k už skončenej práci rôznych disciplín, ale už od začiatku vedie s nimi dialóg. Požiadavky lásky neprotirečia požiadavkám rozumu. Ľudské poznanie je nedostatočné a závery vied samy nemôžu ukázať cestu k integrálnemu rozvoju človeka. Stále je potrebné vydávať sa oným „ďalej za“: vyžaduje si to láska v pravde.⁷⁶ Ísť „ponad“ však nikdy neznamená nebrať do úvahy závery rozumu, ani odporovať jeho výsledkom. Neexistuje najskôr inteligencia a potom láska: jestvuje láska plná inteligencie a inteligencia plná lásky.

31.

Z uvedeného vyplýva, že morálne hodnotenie a vedecké bádanie musia rásť spoločne a že láska ich musí oživovať v harmonickom interdisciplinárnom celku, tvorenom jednotou i rozlišovaním. Sociálna náuka Cirkvi, ktorá má „dôležitý interdisciplinárny rozmer“⁷⁷, môže z tohto pohľadu plniť mimoriadne účinnú úlohu. Umožňuje viere, teológii, metafyzike a vedám nachádzať ich miesto v rámci spolupráce v službe človeku. Predovšetkým tu uplatňuje sociálna náuka Cirkvi svoju sapienciálnu dimenziu. Pavol VI. jasne videl, že jednou z príčin zaostalosti je nedostatok múdrosti, reflexie, myslenia, ktoré by bolo schopné vypracovať orientujúcu syntézu⁷⁸, ktorá si vyžaduje „jasný pohľad na všetky ekonomické, sociálne, kultúrne a duchovné aspekty“.⁷⁹ Prílišná rozdrobenosť poznania,⁸⁰ uzavretosť humanitných vied pred metafyzikou,⁸¹ ťažkosti v dialógu medzi vedami a teológiou sú na škodu nielen vývoju poznania, ale aj rozvoju národov. Takáto situácia totiž prekáža vízií celkového dobra človeka v rozmanitých dimenziách, ktoré ho charakterizujú. „Rozšírenie nášho ponímania rozumu a jeho používania“⁸² je nevyhnutné, aby sme dokázali primerane zvažovať všetky pojmy, týkajúce sa otázok rozvoja a riešenia sociálno - ekonomických problémov.

32.

Veľké novoty, ktoré dnes ponúka rámec rozvoja národov, si v mnohých prípadoch vyžadujú nové riešenia. Treba ich však hľadať spolu s rešpektovaním zákonov, vlastných každej skutočnosti, a vo svetle integrálnej vízie človeka, ktorá by mala odrážať rôzne aspekty ľudskej osoby a na ktorú sa zameriava kontemplatívny pohľad, očistený láskou. Tak možno objaviť jednotlivé konvergenie a konkrétne možnosti riešení bez toho, aby sa prehliadol ktorýkoľvek základný komponent ľudského života.

Dôstojnosť osoby a požiadavky spravodlivosti si najmä dnes vyžadujú, aby ekonomické rozhodnutia nespôsobovali prílišný a morálne neprijateľný nárast rozdielov v bohatstve⁸³ a aby naďalej ako prioritu sledovali dostupnosť zamestnania a jeho udržanie pre všetkých. Napokon vyžaduje si to aj „ekonomická logika“. Systematické zvyšovanie nerovnosti medzi sociálnymi skupinami v rámci jednej

krajiny a medzi obyvateľmi rôznych krajín, teda masívny rast chudoby v relatívnom zmysle, nielenže vedie k erózii sociálnej súdržnosti a ohrozuje tak demokraciu, ale má aj negatívny dosah na ekonomickú rovinu prostredníctvom postupnej erózie „sociálneho kapitálu“, teda toho súhrnu vzťahov dôvery, dôveryhodnosti a rešpektovania pravidiel, ktoré sú nevyhnutné pre každé občianske spolužitie.

Je to opäť práve ekonomická veda, ktorá nám hovorí, že situácia štrukturálnej neistoty plodí kontraproduktívne postoje a spôsobuje plytvanie ľudskými zdrojmi a pracujúci sa skôr prikláňa k pasívnemu prispôsobeniu sa automatickým mechanizmom než k slobodnej kreativite. Aj v tomto bode jestvuje konvergencia medzi ekonomickou vedou a morálnym hodnotením. Ľudské výdaje sú vždy aj ekonomickými výdajmi a ekonomické disfunkcie zahŕňajú vždy aj ľudské náklady.

Treba pripomenúť aj to, že nivelizácia kultúr na ich technologickú dimenziu, čo môže z krátkodobého pohľadu prinášať zisk, dlhodobo bráni vzájomnému obohacovaniu sa a dynamikám spolupráce. Potrebné je rozlišovať medzi krátkodobým a dlhodobým sociologickým hodnotením. Pokles úrovne ochrany práv pracujúcich alebo upustenie od mechanizmov prerozdeľujúcich výnosy s cieľom dosiahnuť väčšiu medzinárodnú konkurencieschopnosť danej krajiny kladie prekážky dlhodobému rozvoju. Preto treba pozorne prehodnocovať dôsledky aktuálnych tendencií, zameraných na krátky a neraz veľmi krátky efekt a ich dosah na ľudí. To si vyžaduje novú a prehĺbenú reflexiu o zmysle ekonómie a jej cieľoch⁸⁴, ako aj hlbokú a prezieravú revíziu modelov rozvoja s cieľom korigovať ich disfunkcie a deformácie. V skutočnosti si to vyžaduje aj stav ekologického zdravia planéty a predovšetkým morálna kultúrna kríza človeka, ktorej príznaky sú už dlhší čas evidentné vo všetkých častiach sveta.

33.

Viac než štyridsať rokov po vydaní encykliky *Populorum progressio* zostáva jej základná téma, rozvoj, stále otvoreným problémom, ktorý sa v dôsledku prebiehajúcej ekonomicko-finančnej krízy stal ešte prenikavejším a naliehavším. Ak niektoré oblasti planéty, už dlhý čas zaťažené chudobou, pocítili značné zmeny, čo sa týka rastu a podielu na svetovej produkcii, v iných oblastiach pretrváva situácia biedy, porovnateľná s tou, ktorá existovala za Pavla VI., a v niektorých prípadoch možno dokonca hovoriť o jej zhoršení. Významné je, že niektoré príčiny tejto situácie pomenovala už encyklika *Populorum progressio*, ako napríklad vysoko stanovené colné sadzby, určované ekonomicky rozvinutými krajinami, čím stále znevýhodňujú produkty pochádzajúce z chudobných krajín, aby sa mohli dostať na trh v bohatých krajinách. Iné príčiny, ktoré encyklika len naznačila, sa neskôr vynorili s väčšou naliehavosťou. Takým je prípad hodnotenia procesu dekolonizácie, ktorá

bola vtedy v plnom prúde. Pavol VI. vyjadril prianie, aby to bol autonómny proces, uskutočňovaný v slobode a pokoji. Po viac ako štyridsiatich rokoch musíme uznať, že je to ťažká cesta, a to tak z dôvodu nových foriem kolonializmu a závislosti od starých i nových hegemonistických krajín, ako aj z dôvodu závažných nezodpovedností vnútri samotných osamostatnených krajín.

Základnou novotou bola explózia vzájomnej planetárnej závislosti, všeobecne známa ako globalizácia. Pavol VI. ju čiastočne predvídal. Prekvapujúci je však rozsah a rýchlosť, s akou sa rozvinula. Tento proces, ktorý sa zrodil v ekonomicky rozvinutých krajinách, svojou povahou zahrnul do seba všetky ekonomiky. Bol hlavným hýbateľom, aby sa celé oblasti vymanili zo zaostalosti, a sám v sebe predstavuje obrovskú príležitosť. Ak však nebude vedený láskou k pravde, môže tento planetárny rozmach viesť k rizikám doteraz neznámych škôd a k novým rozdeleniam ľudskej rodiny. Preto nás láska a pravda stavajú pred nevídané tvorivé úlohy, ktoré sú zaiste veľmi rozsiahle a komplexné. Ide o rozšírenie hraníc rozumu a jeho uschopnenie rozoznávať a usmerňovať tieto mohutné nové dynamiky a oživovať ich v perspektíve tej „civilizácie lásky“, ktorej zárodok Boh vložil do každého národa a do každej kultúry.

TRETIA KAPITOLA

BRATSTVO, EKONOMICKÝ ROZVOJ A OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ

34.

Láska v pravde stavia človeka pred úžasnú skúsenosť daru. Vo svojom živote je obdarovaný v mnohých formách, ktoré si často ani neuvedomuje v dôsledku takej vízie života, ktorá je zameraná len na produktivitu a utilitarizmus. Ľudská bytosť je utvorená ako dar, ktorý vyjadruje a uskutočňuje jeho transcendentný rozmer. Moderný človek je niekedy mylne presvedčený, že je jediným autorom samého seba, svojho života a života spoločnosti. Takáto domnienka je dôsledkom egoistickej uzavretosti do samého seba a má – povedané slovníkom viery - svoj pôvod v dedičnom hriechu. Múdrosť Cirkvi vždy pripomínala, že treba mať na zreteli dedičný hriech aj pri interpretovaní sociálnych skutočností a pri budovaní spoločnosti: „Neuznávať, že človek má zranenú prirodzenosť, náchylnú na zlé, je príčinou veľkých omylov v oblasti výchovy, politiky, sociálnej činnosti a mravov.“⁸⁵ Do zoznamu oblastí, v ktorých sa prejavujú zhubné následky hriechu, patrí už dlhý čas aj oblasť ekonómie. Jasne nám to dokazuje aj súčasné obdobie. Presvedčenie o vlastnej sebestačnosti a o schopnosti odstrániť zlo, prítomné v dejinách, len vlastným

pričinením priviedlo človeka k tomu, že imanentne spája šťastie a spásu s formami materiálneho blahobytu a sociálnej činnosti. Presvedčenie o nezávislosti ekonómie, ktorá nemusí prijímať „vplyvy“ morálnej povahy, priviedlo človeka k používaniu ekonomického nástroja dokonca ničivým spôsobom. Ak zájdem viac do minulosti, toto presvedčenie priviedlo k ekonomickým, sociálnym a politickým systémom, ktoré šliapali po slobode ľudskej osoby i sociálnych útvarov a ktoré práve pre toto neboli schopné zabezpečiť nimi sľubovanú spravodlivosť. Ako som zdôraznil v encyklike *Spe salvi*, takto sa dejinám odníma kresťanská nádej,⁸⁶ ktorá je inak mocným sociálnym zdrojom v službách integrálneho ľudského rozvoja, dosahovaného v slobode a v spravodlivosti. Nádej povzbudzuje rozum a dáva mu silu orientovať vôľu.⁸⁷ Prítomná je už vo viere, ktorá ju vlastne vzbudzuje. Láska v pravde sa ňou živí a zároveň ju prejavuje. Pretože je absolútne nezištným Božím darom, vstupuje do nášho života ako niečo nezaslúžené, čo presahuje každý zákon spravodlivosti. Dar samotnou svojou povahou presahuje zásluhy a jeho pravidlom je prekypujúca hojnosť. Predchádza nás v našej vlastnej duši ako znamenie Božej prítomnosti v nás a jeho očakávanie voči nám. Pravda, ktorá je darom rovnako ako láska, je väčšia než my, ako to učí svätý Augustín.⁸⁸ Aj pravda o nás samých a o našom osobnom svedomí je nám predovšetkým darovaná. V každom poznávacom procese pravda totiž nie je nami vytvorená, ale nami objavená, alebo, lepšie povedané, nami prijatá. Aj pravda podobne ako láska sa „nerodí z premýšľania ani z rozhodnutí, ale sa v istom zmysle ľudskej bytosti ukladá“.⁸⁹

Keďže láska je darom, ktorý dostali všetci, láska v pravde je silou, ktorá utvára spoločenstvo a zjednocuje ľudí takým spôsobom, v ktorom nie sú bariéry ani hranice. Spoločenstvo ľudí môžeme vytvárať my sami, no nikdy nebudeme môcť iba svojimi silami vytvoriť plne bratské spoločenstvo, ani nebude podnecované ísť ponad svoje limity, inými slovami stať sa skutočne univerzálnym spoločenstvom. Jednota ľudského rodu, bratské spoločenstvo, presahujúce každé rozdelenie, sa rodí tým, že ho dovedna zvoláva slovo Boha – Lásky. Aby sme sa vyrovnali s touto rozhodujúcou otázkou, musíme z jednej strany upresniť, že logika daru nevyklučuje spravodlivosť a nestavia sa proti nej následne a zvonku. Na druhej strane treba upresniť, že ekonomický, sociálny a politický rozvoj, ak chce byť autenticky humánný, potrebuje, aby sa vytvoril priestor na princíp nezištnosti ako výrazu bratstva.

35.

Kým existuje vzájomná a všeobecná dôvera, trh je ekonomickou inštitúciou, umožňujúcou stretnutie medzi ľuďmi ako ekonomickými činiteľmi, ktorí používajú zmluvu ako pravidlo svojich vzťahov a navzájom si vymieňajú tovar a služby, aby uspokojili svoje potreby túžby. Trh je podriadený princípom takzvanej komutatívnej (výmennej) spravodlivosti, ktorá riadi práve vzťahy dávania a prijímania medzi

rovnocennými subjektmi. Sociálna náuka Cirkvi však nikdy neprestala zdôrazňovať význam distributívnej spravodlivosti a spravodlivosti sociálnej pre samotnú trhovú ekonomiku. Činí tak nielen preto, že trhovú ekonomiku je súčasťou širšieho sociálneho a politického prepojenia, ale aj pre sústavu vzťahov, v ktorých sa uskutočňuje. Ak je totiž trh ponechaný len na princíp ekvivalencie hodnôt vymieňaného tovaru, nedokáže vytvoriť takú sociálnu súdržnosť, ktorú potrebuje samotný trh, aby mohol dobre fungovať. Bez vnútorných foriem solidarity a vzájomnej dôvery trh nemôže plne vykonávať svoju ekonomickú funkciu. Dnes sa vytratila práve táto dôvera, a strata dôvery je skutočne vážna strata.

Pápež Pavol VI. v encyklike *Populorum progressio* vhodne zdôraznil skutočnosť, že samotný ekonomický systém by mohol mať úžitok zo všeobecného praktizovania spravodlivosti, pretože medzi prvými by práve bohaté krajiny mali prospech z rozvoja chudobných krajín.⁹⁰ Podľa pápeža nejde len o nápravu disfunkcií prostredníctvom poskytovanej pomoci. Chudobných nemožno považovať len za „bremeno“⁹¹, ale za zdroj, a to aj z čisto ekonomického hľadiska. Treba však považovať za mylnú takú víziu, podľa ktorej trhovú ekonomiku potrebuje určitú kvótu chudoby a zaostalosti, aby mohla čo najlepšie fungovať. Záujmom trhu je presadzovať emancipáciu. Aby sa tak skutočne stalo, nemôže sa spoliehať len sám na seba, keďže trh nie je schopný sám vyprodukovať to, čo ho presahuje. Morálnu silu musí čerpať z iných subjektov, ktoré sú schopné ju vytvárať.

36.

Ekonomická činnosť nemôže vyriešiť všetky sociálne problémy prostredníctvom rozšírenia logiky trhu. Musí byť zameraná na dosahovanie spoločného dobra, o ktoré sa má starať aj a predovšetkým politická moc. Preto treba pamätať na to, že príčina veľkých nevyvážeností spočíva v oddelovaní ekonomickej činnosti, ktorej úlohou by bolo len vytvárať bohatstvo, od politickej činnosti, v ktorej by sa mala uplatňovať spravodlivosť prostredníctvom prerozdelenia.

Cirkev bola vždy presvedčená, že ekonomickú činnosť nemožno považovať za antisociálnu. Trh sám osebe nie je miestom prevahy silnejšieho nad slabším, a preto by sa takým ani nemal stať. Spoločnosť sa nemá pred trhom brániť, akoby jeho rozvoj ipso facto prinášal smrť autentických ľudských vzťahov. Zaiste je pravda, že trh môže byť orientovaný negatívnym spôsobom, nie však preto, že to patrí k jeho podstate, ale že ho istá ideológia môže usmerňovať týmto smerom. Nemožno zabúdať, že trh neexistuje v čírom stave. Svoje formy nadobúda z kultúrnych konfigurácií, ktoré ho špecifikujú a orientujú. Ekonomiku a financie ako nástroje možno využívať zle, ak ten, čo ich spravuje, sleduje egoistické ciele. Takto možno dosiahnuť, že nástroje, ktoré sú samy osebe dobré, sa stanú škodlivými nástrojmi.

Príčinou však je zatemnený rozum človeka, ktorý vyvoláva takéto následky, a nie nástroj sám osebe. Nemožno teda volať na zodpovednosť nástroj, ale človeka, jeho mravné svedomie a jeho osobnú a sociálnu zodpovednosť.

Podľa sociálnej náuky Cirkvi možno autenticky ľudské vzťahy ako priateľstvo a spoločnosť, solidaritu a vzájomnosť žiť aj v rámci ekonomickej činnosti a nie len mimo nej alebo „po“ nej. Ekonomická sféra nie je ani eticky neutrálna, ani svojou povahou nehumánna a antisociálna. Je súčasťou ľudskej činnosti, a práve preto, že je ľudská, musí byť štruktúrovaná a inštitucionalizovaná eticky.

Pred nami je veľká výzva, vynárajúca sa z problémov rozvoja v súčasnom období globalizácie. Táto výzva sa stala ešte naliehavejšou v dôsledku ekonomicko-finančnej krízy a spočíva v tom, aby sa v rovine myslenia a konania odrazilo, že nemožno nebrať do úvahy alebo popierať nielen tradičné princípy sociálnej etiky, ako je transparentnosť, poctivosť a zodpovednosť, ale že v obchodných vzťahoch môže a má mať v normálnej ekonomickej činnosti svoje miesto aj princíp nezištnosti a logika daru ako prejavy bratstva. Je to požiadavka človeka v súčasnej dobe, ale aj požiadavka samotnej ekonomickej logiky. Ide zároveň o požiadavku lásky, ako aj pravdy.

37.

Sociálna náuka Cirkvi vždy tvrdila, že spravodlivosť sa týka všetkých etáp ekonomickej činnosti, pretože má vždy do činenia s človekom a s jeho požiadavkami. Nachádzanie zdrojov, financovanie, výroba, spotreba a všetky ďalšie fázy ekonomického cyklu nevyhnutne majú aj morálny rozmer. Každé ekonomické rozhodnutie má teda dôsledok morálnej povahy. Toto všetko potvrdzujú aj sociálne vedy a tendencie súčasnej ekonómie. Azda pred časom ešte bolo mysliteľné zveriť najskôr ekonómii úlohu vytvárať bohatstvo a potom ponechať na politiku úlohu rozdeľovať ho. Dnes sa také niečo javí oveľa ťažšie, keďže ekonomické aktivity nie sú viazané na územné celky, kým autorita vlád je naďalej účinná predovšetkým miestne. Preto treba požiadavky spravodlivosti rešpektovať už od počiatku ekonomického procesu a nie až dodatočne alebo len okrajovo. Okrem toho treba, aby sa v rámci trhu otvorili priestory na ekonomické aktivity, tých subjektov, ktoré sa sami rozhodli utvárať vlastné konanie podľa princípov odlišných od zásad zameraných výhradne na zisk, ale bez toho, že by sa tým zriekli vytvárania ekonomickej hodnoty. Mnohé prejavy ekonomiky, ktoré majú pôvod v rehol'ných či laických charizmách, dokazujú, že to je konkrétne možné.

Ekonomika pociťuje v čase globalizácie následky konkurenčných modelov viazaných na kultúry, ktoré sú od seba veľmi odlišné. Ekonomicko-podnikateľské

správanie, ktoré z toho vyplýva, nachádza styčný bod predovšetkým v rešpektovaní komutatívnej spravodlivosti. Ekonomický život isteže potrebuje kontrakt, aby bolo možné riadiť výmenné vzťahy medzi ekvivalentnými hodnotami. Potrebuje však aj spravodlivé zákony a formy prerozdelenia, riadené politikou, a okrem toho také diela, ktoré by mu vtlačili ducha daru. Zdá sa, že globalizovaná ekonomika uprednostňuje logiku zmluvnej výmeny, no priamo i nepriamo dokazuje, že potrebuje aj ďalšie dve, politickú logiku a logiku bezodplatného daru.

38.

Môj predchodca Ján Pavol II. naznačil túto problematiku, keď v encyklike *Centesimus annus* zdôraznil nevyhnutnú potrebu systému, zloženého z troch subjektov: trh, štát a občianska spoločnosť.⁹² Poukázal, že v občianskej spoločnosti má najvlastnejší priestor oblasť ekonomiky nezištnosti a bratstva, pričom nemal úmysel upierať ju aj ostatným dvom oblastiam. Dnes môžeme povedať, že ekonomický život musí byť chápaný ako viacrozmerná realita: rôznou mierou a špecifickými spôsobmi musí byť všade prítomný aj aspekt bratskej vzájomnosti. V čase globalizácie nemôže ekonomická činnosť prehliadať nezištnosť, ktorá zasieva a živí solidaritu a zodpovednosť za spravodlivosť a spoločné dobro v svojich rozmanitých subjektoch a aktéroch. V konečnom dôsledku ide o konkrétnu a hlbokú formu ekonomickej demokracie. Solidarita znamená predovšetkým cítiť, že všetci sú zodpovední za všetkých⁹³, a preto zodpovednosť nemôže byť delegovaná len na štát. Kým kedysi bolo možné domnievať sa, že najskôr sa treba usilovať o spravodlivosť a že nezištnosť prichádza až neskôr ako doplnok, dnes treba povedať, že bez nezištnosti nemožno uskutočniť ani spravodlivosť. Preto je potrebný taký trh, na ktorom budú môcť slobodne pôsobiť pod podmienkou rovnakej príležitosti podniky, ktoré sledujú inštitucionálne odlišné ciele. Popri súkromných podnikoch, orientovaných na zisk, a verejných podnikoch rôzneho typu musia mať možnosť zaradiť sa a prejaviť sa aj také výrobné organizácie, ktoré sledujú ciele vzájomnej a sociálnej pomoci. Z ich vzájomnej konfrontácie na trhu možno očakávať určitý druh nového podnikateľského jednanja a teda aj vnímavý záujem o scivilizovanie ekonomiky. Láska v pravde v tomto prípade znamená, že treba dať formu a organizáciu takým ekonomickým iniciatívam, ktoré bez toho, že by odmietali zisk, majú úmysel prekročiť logiku výmeny ekvivalentných hodnôt a zisku, ktorý má cieľ sám v sebe.

39.

Pavol VI. v encyklike *Populorum progressio* žiadal vytvoriť model trhovej ekonomiky tak, aby bola schopná aspoň v náznakoch zahrnúť všetkých ľudí a nielen tých, čo sú primerane vybavení. Žiadal, aby sa vynakladalo úsilie o vytvorenie ľudskejšieho sveta pre všetkých, sveta, v ktorom by všetci „mali čo dať a čo prijať“.

bez toho, aby sa rozvoj jedných stával prekážkou rozvoja druhých“.⁹⁴ Týmto spôsobom rozširoval na univerzálnu rovinu tie isté požiadavky a očakávania, ktoré obsahovala encyklika *Rerum novarum*, napísaná v čase priemyselnej revolúcie. Tu bola prvý raz vyslovená na svoju dobu ešte veľmi pokroková myšlienka, že spoločenský poriadok potrebuje na svoje udržanie aj štátny redistribučný zásah. Takáto vízia – okrem toho, že ju spochybňujú dôsledky otvoreného trhu a spoločnosti – sa dnes javí ako neúplná na uspokojenie požiadaviek plne ľudskej ekonomiky. To, čo vždy hlásala sociálna náuka Cirkvi, počínajúc jej víziou človeka a spoločnosti, si dnes vyžadujú aj sily charakteristické pre globalizáciu.

Keď sa logika trhu a logika štátu zhodujú, aby pokračovali v monopolizácii vzájomných zón vplyvu, vo vzťahoch medzi občanmi sa postupne stráca solidarita, aktívny prístup a túžby, nezištné konanie, ktoré znamená niečo iné, ako je postoj dám, aby som mal, vlastný logike výmeny, a dám z povinnosti, teda postoj verejného správania sa určeného štátnymi zákonmi. Prekonanie zaostalosti si vyžaduje nielen zlepšenie transakcií, založených na výmene, nielen samotnú premenu asistenčných štruktúr verejnej povahy, ale najmä úsilie o postupnú otvorenosť k takým formám ekonomickej činnosti, ktoré sú v celosvetovom meradle charakterizované kvótami nezištnosti a spoločenstva. Ak je výlučne prítomná len dvojčlenka trh-štát, ničí sa sociabilita, kým ekonomické formy, ktoré nachádzajú svoj najlepší priestor v občianskej spoločnosti, no neobmedzujú sa len na ňu, sociabilitu vytvárajú. Trh založený na nezištnosti nie je možný a ani nemožno vymáhať nezištnosť prostredníctvom zákonov. Napriek tomu tak trh ako i politika potrebujú ľudí, otvorených pre vzájomné obdarovanie.

40.

Súčasná dynamika medzinárodných ekonomík, charakterizovaných závažnými deformáciami a disfunkciami, si vyžaduje hlboké zmeny aj v spôsobe chápania podnikania. Staré spôsoby podnikania zanikajú, na horizonte sa však začínajú sľubne objavovať nové. Jedným z najväčších rizík však nepochybne je, že podnikanie bude uspokojovať výlučne tých, čo doň investujú, a to by viedlo k obmedzeniu jeho sociálneho významu. Čoraz menej podnikov pre ich rozrastanie sa a potrebu čoraz väčšieho kapitálu býva riadených jedným stabilným podnikateľom, ktorý sa cíti zodpovedný nielen krátkodobo, ale aj dlhodobo za priebeh a výsledky svojho podnikania. Zároveň čoraz menej z nich závisí od jediného územia. Okrem toho takzvané premiestňovanie výrobných činností môže u podnikateľa zoslabiť zmysel pre zodpovednosť voči nositeľom ziskov, ktorými sú pracujúci, dodávatelia, spotrebitelia, prírodné prostredie a širšia okolitá spoločnosť. To všetko prospieva akcionárom, ktorí nie sú viazaní na určitý špecifický priestor, a preto sa tešia mimoriadnej mobilite. Medzinárodný kapitálový trh dnes totiž ponúka na takú činnosť veľkú slobodu.

Pravda však je, že sa rozširuje aj vedomie nevyhnutnej potreby „sociálnej zodpovednosti“ podniku. Napriek tomu, že nastolenie etických problémov na základe, ktorých sa dnes vedie debata o sociálnej zodpovednosti podniku, nie je pre všetkých prijateľné z perspektívy sociálnej náuky Cirkvi, pravdou zostáva, že sa čoraz viac šíri presvedčenie, podľa ktorého riadenie podniku nemôže počítať len so záujmami samotných vlastníkov, ale aj so všetkými ostatnými kategóriami subjektov prispievajúcich k životu podniku: robotníci, zákazníci, dodávatelia rôznych výrobných prostriedkov, cieľová skupina. V posledných rokoch vznikla nová kozmopolitná trieda manažérov, ktorí sa často riadia len inštrukciami nových hlavných akcionárov pričom zväčša ide o anonymné fondy, a ktorí fakticky určujú ich odmeny. Proti nim však stoja mnohí manažéri, ktorí si pomocou dlhodobých analýz uvedomujú hlboké putá, ktoré ich podnik viažu k územiú či územiám, na ktorých pôsobia. Pavol VI. vyzval na seriózne posúdenie škôd, ktoré môže vlastnej krajine prinášať presun kapitálu do zahraničia za výlučne osobným prospechom.⁹⁵ Ján Pavol II. upozorňoval, že investovanie má okrem ekonomického vždy a morálny význam.⁹⁶ Treba zdôrazniť, že toto všetko platí i dnes a že okrem toho bol kapitálový trh silno liberalizovaný a moderné technologické mentality môžu viesť k názoru, že investovanie je iba technická skutočnosť a nie aj ľudská a etická. Nemožno popierať, že istý kapitál môže mať dobrý prínos, ak je investovaný v zahraničí a nie vo vlasti. Musia však byť zachované záväzky spravodlivosti vzhľadom na to, ako daný kapitál vznikol a aké škody spôsobí ľuďom, ak nebude využitý na miestach, kde vznikol.⁹⁷ Treba sa vyhnúť tomu, aby motívy využitia finančných zdrojov boli špekulatívne a podliehali pokušeniu hľadať len krátkodobý zisk namiesto dlhodobej udržateľnosti podniku, jeho spoľahlivej služby reálnej ekonomike a pozornosti venovanej primeranému posilneniu ekonomických iniciatív aj v krajinách, ktoré potrebujú rozvoj. Nie je ani dôvod, prečo popierať delokalizáciu. Ak zahŕňa investície a formáciu, môže byť prínosom pre hostujúcu krajinu. Práca a technické vedomosti sú všeobecnou potrebou. Nie je však dovolené premiestňovať výrobu len s cieľom využiť mimoriadne priaznivé podmienky, alebo, v horšom prípade, pre vykorisťovanie, bez toho, že by sa skutočne prispelo k zrodu silného výrobného a sociálneho systému v miestnej spoločnosti, ktorý je nevyhnutným faktorom stabilného rozvoja.

41.

V kontexte tejto témy je užitočné poznamenať, že podnikavosť má a musí čoraz viac nadobúdať mnohostranný význam. Pretrvávajúca prevaha dvojčlenu trh-štát spôsobuje, že na jednej strane vidno výlučne súkromného podnikateľa kapitalistického typu a na druhej strane štátneho manažéra. V skutočnosti podnikavosť treba chápať členitejším spôsobom. Vyplýva to z celého radu dôvodov, presahujúcich ekonomiku. Podnikavosť má najskôr ľudský a až potom profesionálny

význam.⁹⁸ Vpísaná je do každej práce, chápanej ako *actus personae*⁹⁹ – osobná činnosť -, pričom je dobré, aby sa každému pracujúcemu ponúkla možnosť vložiť svoj prínos takým spôsobom, aby on sám „mal povedomie, že pracuje na svojom“. ¹⁰⁰ Nie náhodou Pavol VI. učil, že „každý, kto pracuje, tvorí niečo nové“. ¹⁰¹ Práve preto, aby sa mohlo odpovedať na požiadavky a dôstojnosť tých, čo pracujú, ako aj na potreby spoločnosti, existujú rôzne typy podnikov, ktoré presahujú len delenie medzi „súkromným“ a „verejným“. Každý z nich si vyžaduje a vyjadruje špecifickú podnikateľskú schopnosť. S cieľom realizovať ekonomiku, ktorá by v blízkej budúcnosti vedela vstúpiť do služieb národného a svetového spoločného dobra, je vhodné brať do úvahy tento rozšírený význam podnikavosti. Toto širšie ponímanie uľahčuje výmenu a vzájomnú formáciu medzi rôznymi typológiami podnikavosti a vedie k presunu kompetencií z neziskového sektora do ziskového a naopak, z verejného sektora do občianskej spoločnosti, z rozvinutých ekonomík do ekonomík rozvojových krajín.

Aj „politická autorita“ má mnohostranný význam, na ktorý nemožno zabúdať, keď sa začína realizovať nový ekonomicko-výrobný poriadok, ktorý má byť sociálne zodpovedný a stavaný na mieru človeka. Tak ako sa má rozvíjať diferencovaná podnikavosť na svetovej rovine, treba posilňovať aj rozčlenenú politickú autoritu, aktivujúcu sa na viacerých rovinách. Integrovaná ekonomika našich dní nevyklučuje úlohu štátov, skôr zaväzuje vlády užšie navzájom spolupracovať. Dôvody múdrosti a rozvážnosti vedú k tomu, že sa nemá príliš unáhle presadzovať koniec úlohy štátu. Vzhľadom na riešenie súčasnej krízy sa zdá, že jeho úloha bude vzrastať a že opäť nadobudne mnohé zo svojich kompetencií. Okrem toho jestvujú krajiny, v ktorých je budovanie alebo rekonštrukcia štátu i naďalej kľúčovým prvkom ich rozvoja. Medzinárodná pomoc by mala práve v rámci plánu solidarity, smerujúceho k riešeniu súčasných ekonomických problémov, skôr podporovať upevnenie ústavných, právnych a administratívnych systémov v krajinách, ktoré sa týmto pozitívam doteraz nemôžu tešiť. Popri ekonomickej pomoci musí byť poskytovaná aj pomoc zameraná na posilnenie záruk, ktoré sú vlastné právnemu štátu: systém verejného poriadku a väznenstva, účinného pri súčasnom rešpektovaní ľudských práv, a skutočne demokratické inštitúcie. Nie je nevyhnutné, aby mal štát všade tie isté charakteristiky: podpora a posilnenie slabých konštitucionálnych systémov sa môže popri štáte veľmi dobre spájať s rozvojom iných politických subjektov kultúrnej, sociálnej, teritoriálnej alebo náboženskej povahy. Členenie politickej autority na miestnu teritoriálnu úroveň, na úroveň národnej a medzinárodnej občianskej spoločnosti a na úroveň nadnárodných a svetových spoločenstiev je okrem iného jednou z hlavných ciest na dosiahnutie schopnosti usmerňovať ekonomickú globalizáciu. Je to aj spôsob, ako predísť tomu, aby podkopala základy demokracie.

42.

Niekedy sa v súvislosti s globalizáciou vyskytujú fatalistické postoje, akoby prebiehajúci vývoj vytvárali neosobné anonymné sily a štruktúry nezávislé od ľudskej vôle.¹⁰² V tomto súvisí je dobré pripomenúť, že globalizáciu treba istotne chápať ako socio-ekonomický proces, toto však nie je jej jediný rozmer. Pod viac viditeľným vonkajším procesom je situácia ľudstva, ktoré sa stáva čoraz viac globalizovaným. Tento proces tvoria osoby a národy, ktorým má slúžiť na osoh a rozvoj,¹⁰³ a to tak, že jednotlivci, ako aj spoločnosti prevezmú patričnú zodpovednosť. Prekračovanie hraníc nie je len materiálny fakt, ale vo svojich príčinách i účinkoch aj kultúrny. Ak sa globalizácia vysvetľuje deterministicky, strácajú sa kritériá na jej hodnotenie a usmerňovanie. Stáva sa ľudskou realitou a môže mať veľmi veľa rozličných kultúrnych ukazovateľov, pri ktorých treba uplatňovať rozlišovanie. Pravda o procese globalizácie a jej základné etické kritériá sú dané jednotou ľudskej rodiny, jej dobrom a rozvojom. Preto sa treba neprestajne usilovať o uprednostňovanie personalistickej a komunitárnej orientácie procesu celoplanetárnej integrácie otvorenej pre transcendentno.

Aj napriek niektorým jeho dimenziám, ktoré netreba popierať ale ani absolutizovať, „globalizácia nie je apriori ani dobrá, ani zlá. Bude tým, čo z nej ľudia učinia“.¹⁰⁴ Nemáme byť jej obeťami ale protagonistami a postupovať s rozumnosťou, vedení láskou a pravdou. Slepou jej odporovať by bol mylný postoj a predsudok, ktorý by viedol k ignorovaniu procesu, vyznačujúceho sa aj pozitívnymi aspektmi, a riskovali by sme, že tak stratíme veľkú príležitosť začleniť sa do mnohých možností rozvoja, ktoré ponúka. Správne chápané a riadené procesy globalizácie ponúkajú možnosť veľkej redistribúcie bohatstva na celoplanetárnej úrovni, čo sa v minulosti nikdy neudialo. Ak by však boli zle riadené, môžu, naopak, viesť k rastu chudoby a nerovnosti a nakaziť krízou celý svet. Je treba korigovať disfunkcie procesu globalizácie, aj tie vážne, ktoré vedú k novým rozdeleniam medzi národmi, a vnútri nich a postupovať takým spôsobom, aby prerozdelenie bohatstva neprebiehalo spolu s prerozdelením chudoby či dokonca s jej vyostrením. Dlhý čas sa myslelo, že chudobné krajiny by mali zostať zakotvené vo vopred určenom štádiu rozvoja a mali by sa uspokojiť s filantropiou rozvinutých krajín. Proti tejto mentalite Pavol VI. zaujal postoj v encyklike *Populorum progressio*. Materiálne sily, použiteľné na vymanenie týchto národov z biedy, sú dnes potenciálne väčšie. No doteraz ich využívali prevažne iba národy rozvinutých krajín, ktoré mohli lepšie zúročiť proces liberalizácie pohybu kapitálu a práce. Rozšírenie sfér blahobytu na svetovú úroveň nemajú brzdiť egoistické či protekcionistické projekty a jednostranné záujmy. Zapojenie perspektívnych alebo rozvojových krajín dnes umožňuje lepšie sa vyrovnáť s krízou. Prechod, ktorý zahŕňa proces globalizácie, predstavuje veľké ťažkosti a nebezpečenstvá, ktoré bude možné prekonať len vtedy, ak dokážeme vziať

na vedomie antropologickú a etickú dušu, ktorá z hĺbky podnecuje i samotnú globalizáciu smerom k cieľom solidárnej humanizácie. Žiaľ, táto duša sa často prekrýva alebo potláča eticko-kultúrnymi perspektívami individualistického a utilitárneho razenia. Globalizácia je viacrozmernejší a mnohostranný fenomén, ktorý si vyžaduje, aby bol uchopený v rôznosti a v jednote všetkých svojich dimenzií vrátane teologickej. To umožní žiť a orientovať globalizáciu ľudstva na základe vzťahov, spoločenstva a vzájomného delenia sa.

ŠTVRTÁ KAPITOLA

ROZVOJ NÁRODOV, PRÁVA A POVINNOSTI, ŽIVOTNÉ PROSTREDIE

43.

„Všeobecná solidarita, ktorá je už skutočnosťou a prináša nám dobrodennosť, je zároveň aj povinnosťou.“¹⁰⁵ Mnohí ľudia dnes v sebe živia predstavu, že okrem seba nie sú voči nikomu ničím zaviazaní. Myslia si, že sú len nositeľmi práv, a často narážajú na veľké prekážky vo vyzrievaní v zodpovednosti za integrálny rozvoj seba i iných. Preto je dôležité vyvolať novú reflexiu o tom, že práva predpokladajú určitý rámec povinností, bez ktorých by sa zmenili na svojvôľu.¹⁰⁶ Dnes sme svedkami závažného protirečenia. Na jednej strane sa vymáhajú domnelé práva, ktoré majú povahu svojvôle a nie sú nevyhnutné, pričom sa pozdvihuje hlas za ich uznanie a šírenie verejnými štruktúrami. Na druhej strane sa zneužívajú a odopierajú elementárne a základné práva veľkej časti ľudstva.¹⁰⁷ Často bolo možné pozorovať súvislosť medzi vymáhaním práva na zbytočnosti či dokonca priestupky alebo neresti v bohatých spoločnostiach a nedostatkom jedla, pitnej vody, základného vzdelania či zdravotníckej starostlivosti v istých oblastiach zaostalého sveta i na perifériách veľkých metropol. Táto súvislosť spočíva v skutočnosti, že individuálne práva, pozbavené rámca povinností, ktoré im dávajú plný zmysel, sa stávajú pomätenými a roztáčajú špirálu prakticky neobmedzených požiadaviek bez akýchkoľvek kritérií. Stupňovanie práv vyúsťuje do zanedbávania povinností. Povinnosti vymedzujú práva, pretože poukazujú na antropologický a etický rámec, do pravdivosti ktorého spadajú aj práva, vďaka čomu sa nestávajú svojvoľnými. Z tohto dôvodu povinnosti posilňujú práva a podnecujú do ich obrany a presadzovania ako záväzku, ktorý treba prijať v službe dobra. Ak sa však práva zakladajú len na uzneseniach občianskych zhromaždení, možno ich kedykoľvek zmeniť, čím vo všeobecnom povedomí slabne vedomie povinnosti rešpektovať ich a dodržiavať. Vlády a organizácie tak môžu zabudnúť na objektivitu a „nepredložiteľnosť“ práv a jednoducho ich považovať za

výsledok spoločného uznesenia. Keď k tomu dochádza, ohrozený je skutočný rozvoj národov.¹⁰⁸ Takéto postoje kompromitujú autoritu medzinárodných organizácií a to najmä v očiach krajín, ktoré najviac potrebujú rozvoj. Tie totiž požadujú, aby medzinárodné spoločenstvo vzalo na seba povinnosť pomáhať im, aby sa mohli stať „budovateľmi vlastnej šťastnej budúcnosti“,¹⁰⁹ a mohli tak vziať na seba svoje povinnosti. Vzájomné podieľanie sa na povinnostiach mobilizuje oveľa viac než len samotné vyžadovanie práv.

44.

Ponímanie práv a povinností vo vývoji musí brať do úvahy aj problémy spojené s demografickým rastom. Ide o veľmi dôležitý aspekt opravdivého rozvoja, keďže sa týka neodňateľných hodnôt života a rodiny.¹¹⁰ Považovať nárast populácie za hlavnú príčinu zaostalosti je nesprávne, a to aj z ekonomického pohľadu. Na jednej strane stačí vidieť významné zníženie detskej úmrtnosti, ako aj predĺženie priemerného veku, ktoré možno pozorovať v ekonomicky rozvinutých krajinách. Na druhej strane sú pozoruhodné znamenia krízy v spoločnostiach, zaznamenávajúcích znepokojujúci pokles pôrodnosti. Samozrejme naďalej treba venovať patričnú pozornosť zodpovednému rodičovstvu, ktoré okrem iného prináša faktický príspevok do integrálneho ľudského rozvoja. Cirkev, ktorej leží na srdci pravý rozvoj človeka, odporúča úctu k nemu v celom jeho konaní s autentickou ľudskou dimenziou. Túto dimenziu možno rozpoznať najmä v uplatňovaní sexuality: nemožno ju zúžiť len na hedonistický aspekt pôžitku a hry, rovnako ako nemožno sexuálnu výchovu redukovať na technickú inštrukciú s cieľom ochrany zainteresovaných pred prípadnou nákazou alebo „rizikom“ počatia. To by znamenalo ochudobňovať a zanedbávať hlboký význam sexuality, ktorý, naopak, má uznávať a zodpovedne prijímať tak jednotliviec, ako aj celé spoločenstvo. Zodpovednosť totiž zakazuje považovať sexualitu len za zdroj rozkoše, ale aj zaťahovať ju do násilného plánovania rodičovstva. V oboch prípadoch ide o materialistické koncepcie a politiku, v ktorých sa ľudia ocitávajú a kde sú vystavení rôznym formám násillia. Proti tomuto všetkému treba klásť dôraz na primárnu kompetenciu rodiny na tomto poli¹¹¹ vzhľadom na štát a jeho reštriktívne politiky, ako aj na vhodnú výchovu rodičov.

Morálne zodpovedná otvorenosť pre život je sociálnym i ekonomickým bohatstvom. Veľké národy sa mohli vymaniť z biedy aj vďaka veľkému počtu svojich obyvateľov a ich schopnostiam. Naopak, kedysi prekvitajúce národy prežívajú teraz fázu neistoty a v niektorých prípadoch dokonca úpadok v dôsledku poklesu pôrodnosti, ktorý je ústredným problémom spoločností s vysokým blahobytom. Zníženie pôrodnosti, niekedy i pod takzvaný „reprodukčný index“, spôsobuje aj krízu sociálneho zabezpečenia, zvyšuje jeho náklady, znižuje uložené úspory a tým aj

finančné zdroje potrebné na investície, redukuje disponibilitu kvalifikovaných pracujúcich, zužuje zásobu „mozgov“, z ktorých môže národ čerpať na svoje potreby. Okrem toho málopočetné a niekedy veľmi málopočetné rodiny ochudobňujú sociálne vzťahy, s ťažkosťou vychovávajú deti k občianskym čnostiam a nedokážu zabezpečiť účinné formy solidarity. Takéto situácie predstavujú symptómy slabej dôvery v budúcnosť, ako aj morálnu únavu. Stáva sa tak sociálnou, ba dokonca aj ekonomickou nutnosťou opäť predkladať novým generáciám krásu rodiny a manželstva a súlad týchto inštitúcií s najhlbšími požiadavkami ľudského srdca a dôstojnosti človeka. V tejto perspektíve je úlohou štátov uplatňovať politiku, ktorá presadzuje ústredné postavenie a integritu rodiny, založenej na manželstve medzi mužom a ženou, prvej a životodarnej bunky spoločnosti¹¹², a starať sa o jej ekonomické a daňové problémy a zároveň rešpektovať, že jej prirodzenosť je postavená na vzťahoch.

45.

Odpovedať na najhlbšie morálne požiadavky človeka prináša aj dôležité a blahodárne dôsledky v ekonomickej oblasti. Ekonomia totiž potrebuje na svoje správne fungovanie etiku; a to nie hocakú etiku, ale etiku priateľskú voči ľudskej osobe. Dnes sa na ekonomickom, podnikateľskom a finančnom poli veľa hovorí o etike. Vznikajú študijné centrá a formačné kurzy podnikateľskej etiky. V rozvinutom svete sa šíri systém etických certifikácií, rozvíjajúci sa v línii ideového hnutia, ktoré vzniklo okolo sociálnej zodpovednosti podnikania. Banky ponúkajú takzvané „etické“ účty a investičné fondy. Rozvíja sa „etické financovanie“, najmä prostredníctvom „mikrokreditov“ a mikrofinancovania vo všeobecnosti. Tieto procesy vyvolávajú uznanie a zasluhujú si širokú podporu. Ich pozitívne účinky možno vnímať aj v menej rozvinutých častiach planéty. Dobré je však vypracovať aj platné kritérium rozlišovania, keďže dochádza aj k istému zneužívaniu prívlastku „etický“, ktorý sa neraz používa veľmi všeobecne a na označenie veľmi rôznorodého obsahu, a to až do takej miery, že pod jeho obalom sa skrývajú rozhodnutia a voľby protirečiacie spravodlivosti a pravému dobru človeka.

Veľmi totiž záleží na morálnom systéme, z ktorého vychádza. K tejto téme prispieva sociálna náuka Cirkvi svojim špecifickým prínosom, založeným na skutočnosti, že človek bol stvorený „na Boží obraz“ (Gen 1, 27). To je skutočnosť, z ktorej vyplýva neodňateľná dôstojnosť ľudskej osoby, ako aj transcendentná hodnota prirodzených morálnych noriem. Ekonomickej etike, ktorá by sa odklášala od týchto dvoch pilierov, by hrozila nevyhnutná strata vlastného zakotvenia, čím by sa vystavovala manipulácii. Presnejšie povedané, hrozilo by jej, že sa stane účelovou v prospech existujúcich ekonomicko–finančných systémov, namiesto toho, aby korigovala ich disfunkcie. Okrem toho by slúžila aj na ospravedlňovanie

financovania projektov, ktoré etické nie sú. Okrem toho nemožno používať slovo „etický“ ideologicko–diskriminačným spôsobom a vzbudzovať tak dojem, že nie sú etickými tie iniciatívy, ktoré by sa formálne neskrývali za takéto označenie. Treba sa zasadzovať - a to je zásadná pripomienka! – nielen o to, aby vznikali „etické“ segmenty ekonómie alebo financovania, ale aby bola etickou celá ekonómia a všetko financovanie, a to nielen cez vonkajšie etikety, ale rešpektovaním vnútorných požiadaviek, vlastných ich povahe. Jasne o tom hovorí sociálna náuka Cirkvi, ktorá pripomína, že ekonómia so všetkými svojimi odvetviami¹¹³ je sektorom ľudskej činnosti.

46.

Keď zoberieme do úvahy témy, týkajúce sa vzťahu medzi podnikaním a etikou, ako aj vývoj, ktorým výrobný systém prechádza, zdá sa, že doposiaľ používané rozlišovanie medzi podnikmi zameranými na zisk (profit) a neziskovými organizáciami (non profit) už nie je schopné úplne zachytiť skutočnosť ani účinne usmerňovať budúcnosť. V posledných desaťročiach nadobúda význam rozsiahla oblasť, ležiaca medzi oboma typológiami podniku. Tvoria ju tradičné podniky, ktoré však podpisujú dohody o pomoci zaostalým krajinám; nadácie, ktoré sú vyjadrením jednotlivých podnikov; podnikateľské skupiny, zamerané na sociálne ciele; rozmanitý svet subjektov takzvanej občianskej ekonomiky a ekonomiky spoločnosti. Nejde len o „tretí sektor“, ale o novú rozsiahlu skutočnosť, spájajúcu verejný a súkromný sektor. Nevylučuje zisk, ale považuje ho za nástroj na uskutočňovanie humanitárnych a sociálnych cieľov. Skutočnosť, či tieto podniky rozdeľujú, alebo nerozdeľujú zisky, či prijímajú jednu, alebo druhú právnu formu, je druhotná vzhľadom na ich ochotu chápať zisk ako nástroj na dosiahnutie cieľov humanizácie trhu a spoločnosti. Treba si len priať, aby tieto nové formy podnikania našli vo všetkých štátoch aj primeranú právnu a daňovú konfiguráciu. Bez toho, že by niečo uberali z ekonomickej a sociálnej dôležitosti a užitočnosti tradičných foriem podnikania, tieto nové formy podnikania umožňujú rozvoj systému smerom k jasnejšiemu a účinnejšiemu prijatiu povinností zo strany jednotlivých ekonomických subjektov. Samotná pluralita inštitucionálnych foriem podnikania vytvára civilizovanejší a zároveň konkurencieschopnejší trh.

47.

Posilnenie rôznych typológií podnikania a osobitne tých, čo sú schopné chápať zisk ako nástroj na dosiahnutie cieľov, humanizujúcich trh a spoločnosť, treba sledovať aj v krajinách trpiacich pre vylúčenie alebo vytlačenie zo strany reťazcov globálnej ekonomiky. Treba tu postupovať pomocou projektov uplatňovaných na základe správne chápaných princípov subsidiarity, ktoré smerujú k posilneniu práv, ale stále berú do úvahy aj preberanie príslušnej zodpovednosti. Pri zásahoch v prospech

rozvoja treba vždy chrániť princíp ústredného postavenia ľudskej osoby, ako subjektu, ktorý predovšetkým musí brať na seba úlohu rozvoja. Hlavnú pozornosť treba venovať zlepšeniu životnej úrovne jednotlivých ľudí v určitej oblasti, aby mohli vziať na seba tie povinnosti, ktoré im súčasná bieda nedovoľuje plniť. Starostlivosť nikdy nemôže byť len abstraktným postojom. Aby sa mohli rozvojové programy prispôbiť jednotlivým situáciám, musia byť flexibilné a ľudia, ktorým pomáhajú, by mali byť priamo zapojení do ich vytvárania a stať sa protagonistami pri ich uskutočňovaní. Okrem toho je potrebné aplikovať kritériá rastu a sprevádzania vrátane monitorovania výsledkov, pretože nejestvujú všeobecne platné recepty. Veľa závisí od konkrétneho riadenia týchto podujatí. „Rozvojové krajiny sú tvorcami svojho vlastného pokroku, preto v prvom rade ony samy sú zaň zodpovedné. Nikdy ho však nedosiahnu izolácii.“¹¹⁴ Dnes, keď sa upevňuje proces postupnej integrácie planéty, sa toto napomenutie Pavla VI. stáva ešte aktuálnejším. V dynamikách začleňovania nie je nič mechanické. Riešenie treba prispôbovať životu konkrétnych národov a ľudí na základe rozvážnych hodnotení každej situácie. Popri makroprojektoch sú užitočné aj mikroprojekty a nápomocná je najmä faktická mobilizácia všetkých subjektov občianskej spoločnosti, tak právnických, ako aj fyzických osôb.

Medzinárodná spolupráca potrebuje ľudí, ktorí majú podiel na procese ekonomického a ľudského rozvoja prostredníctvom solidarity účasti, sprevádzania, formácie a rešpektu. Z tohto pohľadu by si mali samotné medzinárodné organizácie klásť otázku o skutočnej účinnosti ich neraz príliš nákladných byrokratických a administratívnych aparátov. Niekedy sa stáva, že adresát pomoci je len nástrojom toho, kto mu pomáha, a že chudobní slúžia na to, aby udržiavali pri živote prebujnené byrokratické organizácie. Tie si na vlastné udržanie ponechávajú príliš veľké percento zdrojov určených na rozvoj. V tejto súvislosti by bolo vhodné, aby sa všetky medzinárodné organizmy a mimovládne organizácie zasadili za úplnú transparentnosť, informovali darcov a verejnú mienku o percentuálnej čiastke z prijatých fondov, ktorá je určená na programy spolupráce, o skutočnom obsahu takýchto programov a napokon o štruktúre nákladov samotnej inštitúcie.

48.

Téma rozvoja sa dnes silno spája aj s povinnosťami, ktoré vyplývajú zo vzťahu človeka s prírodným prostredím. Boh ho daroval všetkým a jeho používanie pre nás predstavuje zodpovednosť voči chudobným, voči budúcim generáciám i celému ľudstvu. Ak sa príroda a v prvom rade človek považujú za výplod náhody či evolučného determinizmu, vo svedomí sa zoslabuje vedomie zodpovednosti. V prírode veriaci spoznáva úžasný výsledok stvoriteľského Božieho zásahu, ktorý človek môže zodpovedne používať, aby uspokojil svoje legitímne potreby –

materiálne či nemateriálne - popri rešpektovaní vnútornej rovnováhy samotného stvorenstva. Ak chýba takýto pohľad, človek končí buď v tom, že považuje prírodu za nedotknuteľné tabu, alebo naopak, že ju zneužíva. Ani jeden z týchto postojov nie je v súlade s kresťanským pohľadom na prírodu, plod Božieho stvorenia.

Príroda je výrazom plánu lásky a pravdy. Predchádza nás a Boh nám ju dal ako prostriedok na život. Hovorí nám o Stvoriteľovi (porov. Rim 1, 20) a o jeho láske k ľudstvu. Je určená, aby bola „zjednotená“ v Kristovi na konci vekov (porov. Ef 1, 9 - 10; Kol 1, 19 - 20). Aj ona je teda „povolaním“.115 Príroda je nám k dispozícii nie ako „zhluk náhodne rozosiatach odpadkov“,116 ale ako dar Stvoriteľa, ktorý jej určil vnútorný poriadok, aby z neho človek čerpal potrebné ukazovatele na jej „ochranu a starostlivosť o ňu“.117 Treba však zdôrazniť aj to, že pravému rozvoju odporuje, ak sa príroda považuje za dôležitejšiu ako samotná ľudská osoba. Takýto prístup zavádza novopohanské postoje alebo nový panteizmus. Zo samotnej prírody, ponímanej čisto naturalisticky, nemôže pochádzať spása človeka. Zároveň však treba odmietnuť aj opačný postoj, ktorý smeruje k jej úplnej technizácii. Prírodné prostredie totiž nie je len matéria, s ktorou možno nakladať podľa našej ľubovôle, ale obdivuhodné dielo Stvoriteľa, ktoré v sebe nesie určitú gramatiku, poukazujúcu na účelnosť a kritériá jej múdreho a nie svojvoľného využívania. Mnohé škody, ktoré sú dnes spôsobené rozvojom, pochádzajú práve z týchto zdeformovaných prístupov. Úplne zredukovať prírodu len na celok obyčajných daností vytvára zdroj násilia proti životnému prostrediu a motivuje dokonca na odôvodňovanie postojov, nerešpektujúcich samotnú prirodzenosť človeka. Tú totiž vytvára nielen matéria, ale aj duch a vo svojom bohatstve transcendentných významov a cieľov, ktoré treba dosahovať, má normatívny charakter aj pre kultúru. Človek interpretuje a stvára prírodné prostredie prostredníctvom kultúry, ktorá je zas orientovaná prostredníctvom zodpovednej slobody, pozornej na príkazy mravného zákona. Plány integrálneho ľudského rozvoja preto musia brať do úvahy budúce generácie a musia sa vyznačovať medzigeneračnou solidaritou a spravodlivosťou, a zohľadňovať pritom rozličné oblasti: ekologickú, právnu, ekonomickú, politickú a kultúrnu.

49.

Otázky spojené so starostlivosťou o ochranu životného prostredia musia dnes brať do úvahy aj problematiku energetiky. Hromadenie zásob na výrobu energie z neobnoviteľných zdrojov, ktoré si vytvárajú niektoré štáty, mocenské skupiny a podniky, totiž predstavuje vážnu prekážku v rozvoji chudobných národov. Tie nemajú ekonomické zdroje ani na prístup k existujúcim neobnoviteľným zdrojom, ani na financovanie výskumu nových a alternatívnych zdrojov. Špekulatívny nákup prírodných zdrojov, ktorý sa v mnohých prípadoch uskutočňuje práve v chudobných krajinách, plodí vykorisťovanie a časté konflikty medzi národmi a vnútri nich. Tieto

konflikty sa často odohrávajú práve na území týchto krajín a jej bilanciou sú obrovské straty na životoch, ničenie a s tým spojený úpadok. Neodkladnou úlohou medzinárodného spoločenstva je, nájsť inštitucionálne cesty, ako zaviesť poriadok do využívania neobnoviteľných prírodných zdrojov aj za účasti chudobných krajín, aby sa budúcnosť plánovala spoločne.

Aj na tomto fronte jestvuje naliehavá morálna potreba obnovy solidarity, najmä vo vzťahoch medzi rozvojovými a vysoko industrializovanými krajinami.¹¹⁸ Technologicky vyspelé spoločnosti môžu a musia znižovať vlastnú energetickú spotrebu jednak preto, že sa zdokonaľuje výrobná činnosť a tiež že sa medzi občanmi šíri väčšia ekologická citlivosť. Okrem toho treba dodať, že dnes možno zvyšovať energetickú účinnosť a zároveň napredovať v hľadaní alternatívnych energií. Potrebné je však aj celoplanetárne prerozdelenie energetických zdrojov, aby ku nim mali prístup aj tie krajiny, ktoré sú ho zbavené. Ich osud nemožno ponechať v rukách toho, kto príde prvý, alebo logike silnejšieho. Ide o závažné problémy. Ak sa majú riešiť primeraným spôsobom, od všetkých sa vyžaduje, aby si zodpovedne uvedomovali dôsledky, ktoré dopadnú na nové generácie, najmä na množstvo mladých ľudí v chudobných krajinách, ktorí „sa dožadujú aktívnej účasti, ktorá im prináleží pri budovaní lepšieho sveta“.¹¹⁹

50.

Táto zodpovednosť je globálna, pretože sa netýka len energie, ale celého stvorenstva, ktoré nesmieme zanechať novým generáciám ochudobnené o jeho zdroje. Človek je oprávnený uplatňovať zodpovednú vládu nad prírodou, aby ju chránil, mal z nej úžitok a obrábal ju aj novými spôsobmi a rozvinutými technológiami, aby mohla dôstojne prijať a živiť populáciu, ktorá ju obýva. Na tejto našej zemi je miesto pre všetkých; na nej musí celá ľudská rodina nájsť zdroje, potrebné na dôstojný život za pomoci samotnej prírody, daru Boha svojim deťom, a s vynaložením vlastnej práce a vynaliezavosti. Musíme však upozorniť na závažnú povinnosť odovzdať zem novým generáciám v takom stave, aby ju aj ony mohli dôstojne obývať a ďalej rozvíjať. To zahŕňa záväzok rozhodovať sa spoločne, po zodpovednom zvážení, akou cestou postupovať, s cieľom posilniť zmluvu medzi ľudskou bytosťou a životným prostredím, ktoré má byť zrkadlom stvoriteľskej lásky Boha, od ktorého pochádzame a ku ktorému smerujeme“.¹²⁰ Žiada sa, aby medzinárodné spoločenstvo a jednotlivé vlády vedeli účinne odmietat také spôsoby využívania prírody, ktoré sú pre ňu škodlivé. Tak isto je dôležité, aby sa zo strany kompetentných autorít vynaložilo všetko úsilie na to, aby boli ekonomické a sociálne príjmy, pochádzajúce z používania spoločných prírodných zdrojov, priznávané transparentným spôsobom a aby ich plne udržiavali tí, čo ich používajú, a nie iné národy alebo budúce generácie. Ochrana životného prostredia, zásob a klímy si vyžaduje, aby všetci

medzinárodne zodpovední predstavitelia postupovali spoločne a dokázali, že sú ochotní konať v dobrej viere zachovávať zákony a prejavovať solidaritu s najslabšími regiónmi planéty.¹²¹ Jednou z najväčších úloh ekonomiky je práve čo najúčinnšie využívať zdroje, nie ich zneužívať, s vedomím, že pojem účinnosť nie je hodnotovo neutrálny.

51.

Spôsob, akým človek zaobchádza so životným prostredím, ovplyvňuje, akým spôsobom zaobchádza so sebou samým a naopak. To vyzýva dnešnú spoločnosť, aby vážne prehodnotila svoj životný štýl, ktorý v mnohých častiach sveta inklinuje k hedonizmu a konzumizmu a zostáva ľahostajný ku škodám, ktoré z toho vyplývajú.¹²² Nevyhnutná je účinná zmena mentality, ktorá nás privedie k osvojeniu si nových životných štýlov, „v ktorých hľadanie pravdy, krásy a dobra a spoločenstvo s inými v záujme spoločného rozvoja budú určovať spotrebu, úspory a investovanie“.¹²³ Každé porušenie solidarity a občianskeho priateľstva pôsobí škody na životnom prostredí, rovnako ako zas zhoršenie životného prostredia vyvoláva nespokojnosť v sociálnych vzťahoch. Príroda je najmä v našej dobe natoľko integrovaná do sociálneho a kultúrneho pohybu, že už takmer nie je viac nezávislým prvkom. Erózia a vyčerpanosť pôdy niektorých poľnohospodárskych oblastí je tiež ovocím schudobnenia a zaostalosti ľudí, ktorí ich obývajú. Podnietením ekonomického a kultúrneho rozvoja týchto populácií sa chráni aj príroda. Okrem toho, koľko prírodných zdrojov ničia vojny! Pokoj národov a medzi národmi by umožnil aj väčšiu ochranu prírody. Hromadenie zásob zdrojov, najmä vody, môže vyvolávať konflikty medzi populáciami, ktorých sa týkajú. Mierová dohoda o používaní zdrojov môže chrániť prírodu a zároveň blahobyť zainteresovaných spoločností.

Cirkev má zodpovednosť za stvorenstvo a musí túto zodpovednosť uplatňovať aj verejne. Keď tak činí, musí brániť nielen zem, vodu a vzduch ako dary stvorenstva, ktoré patria všetkým. Má chrániť predovšetkým človeka pred vlastným sebazničením. Nutné je, aby existovalo niečo ako ekológia človeka. Degradácia prírody je totiž úzko spojená s kultúrou vytvárajúcou ľudské spolužitie: keď je vnútri spoločenstva rešpektovaná „humánna ekológia“¹²⁴, má z toho osoh aj ekológia životného prostredia. Tak ako sú medzi sebou navzájom spojené ľudské čnosti, takže oslabenie jednej vystavuje riziku ostatné, podobne aj ekologický systém stojí na rešpektovaní plánu, týkajúceho sa tak zdravého spolužitia v spoločnosti, ako aj dobrých vzťahov s prírodou.

Na ochranu prírody nestačí len oživovať alebo obmedzovať ekonomiku a nestačí ani primeraná osveta. Sú to, isteže, dôležité nástroje, ale rozhodujúcim problémom je celkový morálny stav spoločnosti. Ak sa nerešpektuje právo na život a na prirodzenú

smrť, ak sa zavádza umelé počatie, tehotenstvo a narodenie človeka, ak sú ľudské embryá obetované výskumu, potom spoločné svedomie končí v strate pojmu humánnej ekológie a s ním aj ekológie životného prostredia. Je to hlboké protirečenie, ak sa od nových generácií vyžaduje rešpektovanie životného prostredia, a pritom im výchova a zákony nepomáhajú rešpektovať samých seba. Kniha prírody je jedna a nedeliteľná, ako po stránke životného prostredia, tak aj po stránke života, sexuality, manželstva, rodiny, sociálnych vzťahov, jedným slovom integrálneho ľudského rozvoja. Povinnosti, ktoré máme voči životnému prostrediu, sa spájajú s povinnosťami, ktoré máme voči ľudskej osobe chápanej v sebe samej a vo vzťahu s druhými. Nemožno vymáhať jedny a šliapať po druhých. Toto je závažné protirečenie dnešnej mentality a praxe, ktorá ponizuje ľudskú osobu, otriasa životným prostredím a škodí spoločnosti.

52.

Pravdu a lásku, ktorú pravda odkrýva, nemožno vytvoriť. Možno ich len prijať. Ich posledným zdrojom nie je a nemôže byť človek, ale Boh, totiž ten, ktorý je Pravda a Láska. Tento princíp je dosť dôležitý pre spoločnosť a rozvoj, lebo ani jeden z nich nemôžu byť len ľudským produktom. Samotné povolanie k rozvoju ľudí a národov sa nezakladá jednoducho na ľudskom rozhodnutí, ale je vpísané do plánu, ktorý nás predchádza a predstavuje pre nás všetkých povinnosť, ktorú máme slobodne prijať. To, čo nás predchádza a utvára – jestvujúca Láska a Pravda –, nám ukazuje, čo je dobro a v čom spočíva naše šťastie. Ukazuje nám teda cestu k pravému rozvoju.

PIATA KAPITOLA SPOLUPRÁCA ĽUDKEJ RODINY

53.

Jedna z najhlbších foriem chudoby, ktorú môže človek zakúšať, je samota. Je dobré vidieť, že aj iné druhy chudoby vrátane materiálnej sa rodia z izolácie, z toho, že sa človeku nedostáva lásky, a z ťažkosti milovať. Chudobu často rodí odmietnutie Božej lásky, prvotné tragické uzavretie sa človeka do samého seba, keď si myslí, že si vystačí sám, alebo že je len bezvýznamným a prchavým bodom, „cudzincom“ vo vesmíre, ktorý vznikol náhodou. Človek je odcudzený, keď je sám, alebo keď sa odtrháva od reality a odmieta myslieť alebo veriť v nejaký Základ.¹²⁵ Celé ľudstvo je odcudzené, ak dôveruje len ľudským plánom, ideológiám a falošným utópiám.¹²⁶ Ľudstvo sa dnes stáva oveľa viac interaktívnym ako včera a táto väčšia blízkosť sa

musí premeniť na opravdivé spoločenstvo. Rozvoj národov závisí predovšetkým od uvedomenia si, že tvoríme jednu rodinu spolupracujúcu v pravom spoločenstve. Túto rodinu tvoria subjekty, ktoré nežijú len jeden vedľa druhého.¹²⁷

Pavol VI. poukázal na to, že „svet trpí nedostatkom premýšľania“¹²⁸. Toto tvrdenie obsahuje určité konštatovanie, že myslenie si vyžaduje nový podnet, ale najmä pranie, aby sme lepšie pochopili dôsledky skutočnosti, že sme jedna rodina. Interakcia medzi národmi celej planéty nás vyzýva usilovať sa o integráciu v znamení solidarity¹²⁹ a nie odsúvaním na okraj. Takýto pohľad zaväzuje ku kritickému prehodnoteniu kategórie vzťahu a jeho hodnôt. Ide o úlohu, ktorú nemôžu uskutočniť samotné sociálne vedy, lebo táto si vyžaduje aj príspevok poznatkov, ktoré podáva metafyzika a teológia, aby sa jasne uchopila transcendentná dôstojnosť človeka.

Ľudské stvorenie má duchovnú prirodzenosť a realizuje sa v medziosobných vzťahoch. Čím autentickéjšie ich prežíva, tým viac dozrieva aj jeho osobná identita. Hodnota človeka rastie, keď nadväzuje vzťahy s druhými a s Bohom, a nie keď sa izoluje. Dôležitosť takýchto vzťahov sa teda stáva podstatnou. Platí to aj pre národy. Metafyzická vízia vzťahu medzi osobami je teda veľmi užitočná pre ich rozvoj. Rozum v tejto oblasti nachádza inšpiráciu a orientáciu v kresťanskom zjavení, podľa ktorého spoločenstvo ľudí nepohlcuje osobu do seba a neničí tak jej autonómiu, ako sa to deje v rôznych formách totalitarizmu. Naopak, ďalej ju rozvíja, pretože vzťah medzi osobou a spoločenstvom je vzťahom jedného celku voči druhému.¹³⁰ Tak ako rodinné spoločenstvo spája v sebe osoby, ktoré ho tvoria, a ako sama Cirkev plne oceňuje „nové stvorenie“ (Gal 6, 15; 2 Kor 5, 17), ktoré sa krstom začleňuje do jej živého tela, tak aj jednota ľudskej rodiny neanuluje v sebe osoby, národy a kultúry, ale činí ich vzájomne transparentnejšími a jednotnejšími v ich oprávnených rôznorodostiach.

54.

Téma rozvoja súvisí s témou zahrnutia všetkých ľudí a všetkých národov do vzťahu v jednom spoločenstve ľudskej rodiny, ktorá sa vytvára v solidarite založenej na základných hodnotách spravodlivosti a pokoja. Takáto perspektíva nachádza svoju rozhodujúcu inšpiráciu vo vzťahu medzi osobami Najsvätejšej Trojice v jedinej Božskej podstate. Trojica je absolútna jednota, lebo tri božské osoby sú čírou vzťahovosťou. Vzájomná transparentnosť medzi božskými osobami je plná a puto medzi jednou a druhou je totálne, pretože tvoria absolútnu jednotu a jedinečnosť. Boh chce aj nás zapojiť do tejto reality spoločenstva: „aby boli jedno, ako sme my jedno“ (Jn 17, 22). Znamením a sviatosťou tejto jednoty je Cirkev.¹³¹ Aj vzťahy medzi ľuďmi v priebehu dejín môžu čerpať len úžitok z poukázania na tento božský model. Vo svetle zjaveného tajomstva Najsvätejšej Trojice možno pochopiť najmä to,

že pravá otvorenosť neznamena odstredivé rozptýlenie, ale vzájomné hlboké prenikanie. To vyplýva aj zo všeobecných ľudských skúseností lásky a pravdy. Tak ako sviatosťná láska duchovne zjednocuje manželov v „jednom tele“ (porov. Mt 19, 5; Ef 5, 31; Gn 2, 24) a z dvoch, ktorými boli, činí vzťahovú reálnu jednotu, analogicky aj pravda zjednocuje navzájom duchov a vedie k súladu v myslení, priťahuje ich a zjednocuje v sebe.

55.

Kresťanské zjavenie o jednote ľudského rodu predpokladá metafyzickú interpretáciu ľudského (humanum), v ktorom je vzťahovosť (relacionalita) podstatným prvkom. Aj iné kultúry a iné náboženstvá učia bratstvu a pokoju, a preto sú veľmi dôležité pre integrálny rozvoj človeka. Nechýbajú však náboženské a kultúrne postoje, ktoré plne neprijímajú princíp lásky a pravdy a končia v tom, že brzdia pravý ľudský rozvoj alebo ho priam znemožňujú. Dnešný svet je preniknutý niektorými kultúrami s náboženským pozadím, ktoré nevovádzajú človeka do spoločenstva, ale izolujú ho v hľadani individuálneho blahobytu a obmedzujú sa na uspokojovanie jeho psychologických očakávaní. Aj určité šírenie náboženských postojov malých skupín a dokonca jednotlivých osôb a náboženský synkretizmus¹³² môže byť faktorom trieštenia a neangažovanosti. Jedným z možných negatívnych účinkov procesu globalizácie je tendencia zvýhodňovať tento synkretizmus a živiť také formy „náboženstva“, ktoré spôsobujú odcudzenie medzi ľuďmi navzájom, namiesto aby napomáhali ich zblížovanie a vzdáľujú ich od reality. Súčasne neraz pretrvávajú náboženské a kultúrne dedičstvá, ktoré zvierajú spoločnosť v sociálne nemenných kastách, v magických poverách, nerešpektujúcich dôstojnosť ľudskej osoby, a v postojoch podriadenia sa magickým silám. V týchto prostrediach sa láska a pravda presadzujú veľmi ťažko, čo škodí autentickému rozvoju.

Ak je na jednej strane pravda, že rozvoj potrebuje náboženstvá a kultúry rôznych národov, potom na základe vyššie uvedeného zostáva pravdou aj to, že tu treba rozlišovať. Náboženská sloboda neznamena náboženský indiferentizmus a neznamena ani to, že všetky náboženstvá sú rovnaké.¹³³ Rozlišovať medzi prínosom kultúr a náboženstiev sa pri budovaní sociálneho spoločenstva stáva dôležitou súčasťou rešpektovania spoločného dobra, a to najmä pre toho, kto vykonáva politickú moc. Takéto rozlišovanie sa musí zakladať na kritériu lásky a pravdy. Keďže v hre je rozvoj ľudí a národov, treba brať do úvahy možnosť emancipácie a začleňovania druhých z pohľadu skutočne univerzálneho ľudského spoločenstva. Aj pri hodnotení kultúr a náboženstiev je kritériom „celý človek a všetci ľudia“. Kresťanstvo, náboženstvo „Boha s ľudskou tvárou“¹³⁴, nesie samo v sebe takéto kritérium.

56.

Kresťanské náboženstvo a iné náboženstvá môžu poskytnúť vlastný prínos k rozvoju, len ak Boh nájde miesto aj vo verejnom živote, najmä v kultúrnej, sociálnej, ekonomickej a najmä politickej oblasti. Sociálna náuka Cirkvi vznikla, aby uplatňovala tento „štatút občianstva“¹³⁵ pre kresťanské náboženstvá. Popieranie práva verejne vyznávať vlastné náboženstvo a zasadzovať sa o to, aby pravda viery formovala aj verejný život, prináša negatívne dôsledky pre opravdivý rozvoj. Vylučovanie náboženstva z verejného priestoru rovnako ako na druhej strane náboženský fundamentalizmus bránia ľuďom stretať sa medzi sebou a spolupracovať na rozvoji ľudstva. Verejný život sa tak ochudobňuje o motiváciu a politický život nadobúda utláčateľskú a agresívnu tvár. Rozum sa neprestajne potrebuje očisťovať vierou a to platí aj pre politický rozum, ktorý sa nemá považovať za všemohúci. No aj náboženstvo sa potrebuje stále očisťovať rozumom, aby ukazovalo svoju autentickú ľudskú tvár. Za prerušenie tohto dialógu sa draho platí na škodu rozvoja ľudstva.

57.

Plodný dialóg medzi vierou a rozumom nemôže nič iné, než zefektívniť charitatívnu činnosť v spoločnosti, a vytvára najhlbší rámec na podnecovanie bratskej spolupráce medzi veriacimi a neveriacimi v spoločnej perspektíve pracovať na spravodlivosti a mieri ľudstva. V pastorálnej konštitúcii Gaudium et spes konciloví otcovia tvrdia: „Veriaci i neveriaci takmer jednomyselne uznávajú, že všetko na zemi má byť usmerňované na človeka ako na svoj stredobod a vrchol“¹³⁶. Pre veriacich svet nie je plodom náhody ani nevyhnutnosti, ale Božieho plánu. Tu sa rodí povinnosť, aby veriaci spájali svoje úsilie so všetkými mužmi a ženami dobrej vôle z iných náboženstiev alebo s neveriacimi, aby tento náš svet efektívne zodpovedal Božiemu plánu: žiť ako jedna rodina pred zrakom Stvoriteľa. Osobitným prejavom lásky a hlavným kritériom bratskej spolupráce veriacich a neveriacich je princíp subsidiarity,¹³⁷ prejav neodňateľnej ľudskej slobody. Subsidiarita je predovšetkým pomocou ľudskej osobe prostredníctvom autonómie sprostredkujúcich organizmov. Takáto pomoc sa ponúka, keď osoba a sociálne subjekty v spoločnosti nedokážu konať samy, a vždy v sebe zahŕňa emancipačné ciele, pretože uprednostňuje slobodu a účasť ako prijímanie zodpovednosti. Subsidiarita rešpektuje dôstojnosť ľudskej osoby, v ktorej vidí subjekt, schopný vždy dávať niečo druhým. Tým, že v reciprocite uznáva hlboký základ ľudského bytia, je subsidiarita najúčinnjšou protilátkou proti každej forme paternalistického asistencializmu. Môže zohľadňovať tak mnohotvárne členenie úrovní, a teda pluralizmus subjektov, ako aj ich koordináciu. Ide teda o osobitne vhodný princíp na riadenie globalizácie a jej zameriavanie sa na opravdivý rozvoj. Aby nevzniklo nebezpečie nastolenia univerzálnej moci monokratického typu, musí mať riadenie globalizácie subsidiárny charakter a členiť sa na viacero úrovní

rôzneho druhu, ktoré budú medzi sebou vzájomne spolupracovať. Globalizácia si vyžaduje istú autoritu, keďže kladie problém globálneho spoločného dobra, o ktoré sa treba usilovať. Takáto autorita však musí byť organizovaná subsidiárne a polykraticky¹³⁸ jednak preto, aby neohrozovala slobodu, ako aj preto, aby bola konkrétne účinná.

58.

Princíp subsidiarity treba udržiavať v tesnom spojení s princípom solidarity a naopak, pretože subsidiarita bez solidarity upadá do partikularizmu alebo privatizácie. Solidarita bez subsidiarity zas upadá do asistencializmu, ktorý ponizuje toho, kto je v núdzi. Toto všeobecné pravidlo treba mať stále na zreteli, aj keď stojíme pred tematikou, týkajúcou sa medzinárodnej rozvojovej pomoci. Tá totiž môže bez ohľadu na úmysel darcov držať niekedy populácie v stave závislosti a dokonca podporovať situácie lokálnej nadvlády a vykorisťovania vnútri krajiny, ktorej sa pomáha. Aby formy ekonomickej pomoci boli skutočne tým, čím majú byť, nesmú sledovať postranné ciele. Do pomoci musia byť zapojené nielen vlády zainteresovaných krajín, ale aj lokálni ekonomickí aktéri a subjekty občianskej spoločnosti, ktoré sú nositeľmi kultúry vrátane miestnych cirkví. Programy rozvojovej pomoci majú čoraz viac nadobúdať povahu integrálnych programov s účasťou zdola. Pravdou totiž zostáva, že najväčším zdrojom, ktorý treba zhodnotiť v krajinách prijímajúcich rozvojovú pomoc, je ľudský zdroj. To je pravý kapitál, ktorý treba nechať rásť, aby sa najchudobnejším krajinám zaistila skutočne autonómna budúcnosť. Treba tiež pripomenúť, že na ekonomickom poli základná pomoc, ktorú potrebujú rozvojové krajiny, je umožniť, aby sa ich miestne produkty postupne zaradili na medzinárodné trhy, a sprístupniť im tak plnú účasť na medzinárodnom ekonomickom živote. V minulých rokoch rozvojová pomoc príliš často vytvárala pre produkty týchto krajín len marginálne trhy. Často to bolo spôsobené nedostatkom skutočného dopytu po týchto produktoch. Preto treba pomáhať týmto krajinám zdokonaľovať ich výroby a viac ich prispôbiť dopytu. Okrem toho sa niektorí často obávali konkurencie importovaných produktov z ekonomicky chudobných krajín, najmä poľnohospodárskych. Napriek tomu treba pripomenúť, že možnosť komercializácie týchto produktov je pre tieto krajiny veľmi často zárukou ich prežitia v krátkodobom i v dlhodobom výhľade. Spravodlivý a vyvážený medzinárodný obchod na poli poľnohospodárskych produktov môže priniesť výhody všetkým tak z hľadiska ponuky, ako aj dopytu. Z tohto dôvodu je nevyhnutné nielen obchodne orientovať túto produkciu, ale aj stanoviť medzinárodné obchodné pravidlá, ktoré ju budú podporovať, a posilňovať financovanie rozvojovej pomoci s cieľom zvýšiť produktivitu týchto ekonomík.

59.

Spolupráca pri rozvoji sa nemá týkať len ekonomického rozmeru. Musí sa stať veľkou príležitosťou na kultúrnu a ľudské stretnutie. Ak subjekty tejto spolupráce z ekonomicky rozvinutých krajín neberú do úvahy kultúrnu identitu seba i druhých, tvorenú ľudskými hodnotami, čo sa niekedy stáva, nemôžu nadviazať hlboký dialóg s občanmi chudobných krajín. Tie zas, keď sa ľahostajne a bez rozlišovania otvoria pre akúkoľvek kultúrnu ponuku, nie sú schopné prevziať zodpovednosť za svoj autentický rozvoj.¹³⁹ Technologicky vyspelé spoločnosti nemajú zamieňať svoj technický rozvoj za domnelú kultúrnu nadradenosť. Skôr majú v sebe znova objaviť neraz zabúdané čnosti, ktoré v priebehu dejín umožnili ich vlastný rozkvet. Rozvíjajúce sa spoločnosti musia zostať verné tomu, čo je opravdivo ľudské v ich tradíciách, a vyhýbať sa tomu, že budú nad ne automaticky nadradovať mechanizmy globalizovanej technologickej civilizácie. Vo všetkých kultúrach existujú jedinečné a rozmanité etické príbuznosti, výrazy tej istej ľudskej prirodzenosti, chcenej Stvoriteľom, a ktorú etická múdrosť ľudstva nazýva prirodzeným zákonom.¹⁴⁰ Takýto univerzálny mravný zákon je pevným základom každého kultúrneho, náboženského a politického dialógu a mnohotvárnemu pluralizmu rôznych kultúr umožňuje neodtráhať sa od spoločného hľadania pravdy, dobra i Boha. Prijatie tohto zákona, vpísaného do srdca, je preto predpokladom každej konštruktívnej sociálnej spolupráce. Vo všetkých kultúrach možno nájsť bremená, od ktorých ich treba oslobodiť, a tie, ktorých ich treba zbaviť. Kresťanská viera, ktorá sa vteľuje do kultúr a povznáša ich, môže pomáhať ich rastu v univerzálnom spolužití a solidarite na úžitok komunitárneho i planetárneho rozvoja.

60.

Pri hľadaní riešení súčasnej economickej krízy sa musí rozvojová pomoc chudobným krajinám považovať za pravý nástroj tvorby bohatstva pre všetkých. Aký iný projekt môže predpokladať taký značný nárast hodnoty – i svetovej ekonomiky – ako práve podpora populácií, ktoré sa zatiaľ nachádzajú v počiatočnej alebo málo rozvinutej fáze svojho ekonomického rozvoja? V tejto perspektíve majú ekonomicky rozvinutejšie štáty urobiť všetko, čo je v ich silách, aby vyčlenili väčšie čiastky svojho hrubého domáceho produktu na rozvojovú pomoc, a rešpektovali pritom záväzky, ktoré v tomto bode prijali na úrovni medzinárodného spoločenstva. Budú tak môcť urobiť, keď prehodnotia svoju sociálnu politiku a vnútornú solidaritu, použijú princíp subsidiarity a vytvoria viac integrované systémy sociálneho zabezpečenia s aktívnou účasťou súkromných subjektov a občianskej spoločnosti. Takýmto spôsobom možno dokonca zdokonaľiť sociálne a pomocné služby a súčasne ušetriť zdroje, ako aj odstrániť plytvanie a zneužívanie príjmov, aby sa mohli určiť na medzinárodnú solidaritu. Organickejší systém sociálnej solidarity s väčšou účasťou, menej byrokratický, no nie menej koordinovaný, by umožnil využiť toľké dnes vyradené energie aj v prospech solidarity medzi národmi.

Určitá možnosť rozvojovej pomoci by mohla pochádzať z účinného aplikovania takzvanej daňovej subsidiarity, ktorá by dovolila občanom rozhodovať o určení časti z ich odvodov do štátnej pokladne. Za predpokladu, že by sa vyhlo partikularistickým zneužitiam, mohlo by to pomôcť podnieť niektoré formy sociálnej solidarity zdola s pochopiteľným úžitkom aj na poli rozvojovej solidarity.

61.

Širšia solidarita na medzinárodnej úrovni sa aj v podmienkach ekonomickej krízy vyjadruje predovšetkým pokračujúcou podporou ľahšieho prístupu k vzdelaniu, ktoré je podstatnou podmienkou účinnosti samotnej medzinárodnej pomoci. Výrazom „vzdelanie“ (edukácia) sa nemyslí len výučba alebo zaučenie do práce, čo sú dva dôležité faktory rozvoja, ale komplexná formácia osoby. V tejto súvislosti treba poukázať na jeden problematický aspekt: pri vzdelaní a výchove je treba vedieť, kto je ľudská osoba, poznať jej prirodzenosť. Šíri sa však relativistická vízia tejto prirodzenosti, čo kladie vážne prekážky vzdelaniu a výchove, najmä morálnej výchove, zvlášť ak sa predpokladá jej univerzálny rozsah. Upadnutím do podobného relativizmu sa všetci stávajú chudobnejšími, čo má negatívne dôsledky aj na účinnosť pomoci najnúdznejším populáciám, ktoré nepotrebujú len ekonomické či technické prostriedky, ale aj pedagogické, ktoré by ľuďom pomáhali v ich plnej ľudskej realizácii.

Príklad dôležitosti tohto problému nám ponúka fenomén medzinárodného turizmu¹⁴¹. Na jednej strane môže byť významným faktorom ekonomického rozvoja a kultúrneho rastu, na druhej strane sa však môže premeniť aj na príležitosť na vykorisťovanie a morálny úpadok. Súčasná situácia ponúka jedinečnú príležitosť, aby sa ekonomické aspekty rozvoja, teda príliv peňazí a vznik miestnych stredísk s významnými podnikateľskými skúsenosťami, spájali s kultúrnymi, medzi ktorými má mať prvé miesto vzdelanie a výchova. V mnohých prípadoch sa tak deje, ale v mnohých iných medzinárodný turizmus vychováva negatívne tak turistu, ako aj miestne obyvateľstvo. Často je totiž vystavované nemorálnemu, ba priam perverznému správaniu, ako v prípade takzvanej sexuálnej turistiky, ktorej sú obetovaní toľkí ľudia, dokonca aj v útlom veku. Bolesťné je konštatovať, že sa tak deje často aj za podpory miestnych vlád, za mlčania vlád tých krajín, z ktorých turisti pochádzajú, a so spoluvinou mnohých ekonomických činiteľov v tomto sektore. Aj v prípadoch, keď medzinárodný turizmus nezájde až tak ďaleko, často sa prežíva hedonistickým a konzumistickým spôsobom ako útek a organizuje sa spôsobom typickým pre krajiny, z ktorých turisti prichádzajú, takže nenapomáha skutočné stretnutie medzi ľuďmi a kultúrami. Preto treba myslieť na odlišný turizmus, schopný podporovať skutočné vzájomné poznanie sa, bez toho, že by sa odoberal priestor na

odpočinok a zdravú zábavu: turizmus tohto druhu treba posilňovať aj vďaka tesnejšiemu spojeniu sa so skúsenosťami medzinárodnej spolupráce a rozvojového podnikateľstva.

62.

Ďalší aspekt, ktorý si zasluhuje pozornosť, keď sa zaoberáme integrálnym ľudským rozvojom, je fenomén migrácie. Tento jav je prekvapujúci množstvom ľudí, čo sú do neho zapojení, sociálnymi, ekonomickými a kultúrnymi problémami, ktoré vyvoláva, i dramatickými výzvami, pred ktoré stavia národné i medzinárodné spoločenstvá. Môžeme povedať, že stojíme pred sociálnym fenoménom epochálnej povahy, ktorý si vyžaduje silnú a predvídavú politiku medzinárodnej spolupráce, aby bolo možné sa s ním primerane vyrovnáť. Takúto politiku treba rozvíjať, počínajúc úzkou spoluprácou medzi krajinami, z ktorých migranti vychádzajú, a krajinami, do ktorých prichádzajú. Treba, aby ju sprevádzali primerané medzinárodné predpisy, schopné zosúladiť rozličné legislatívne aspekty s cieľom ochrany požiadaviek a práv migrujúcich osôb a rodín a súčasne i spoločností, do ktorých migranti smerujú. Žiadna krajina nie je sama schopná vyriešiť migračné problémy doby, v ktorej žijeme. Všetci sme svedkami ťarchy bolestí, nepríjemností a túžob, ktoré sprevádzajú príliv migrantov. Známe je, že tento fenomén si vyžaduje komplexné riadenie, no napriek tomu je isté, že zahraniční pracujúci aj napriek ťažkostiam, spojeným s ich integráciou, svojou prácou významne prispievajú k ekonomickému rozvoju hostiteľských krajín a napokon aj krajine svojho pôvodu, kam posielajú časť zárobku. Pochopiteľne, týchto pracujúcich nemožno považovať len za tovar alebo iba pracovnú silu. Preto sa s nimi nesmie zaobchádzať ako s akýmkoľvek iným výrobným činiteľom. Každý migrant je ľudskou osobou, ktorú musia rešpektovať všetci a za každých okolností.¹⁴²

63.

Pri uvažovaní o problémoch rozvoja treba zdôrazniť priamu spojitosť medzi chudobou a nezamestnanosťou. Chudobní sú v mnohých prípadoch výsledkom šliapania po dôstojnosti ľudskej práce tým, že sa buď obmedzujú jej možnosti (nezamestnanosť, podzamestnanosť), alebo sa znehodnocuje „hodnota práce a práv, ktoré z nej vyplývajú, najmä práva na spravodlivú mzdu, na zabezpečenie pracujúcej osoby a jej rodiny“.¹⁴³ Preto už 1. mája 2000 môj predchodca Ján Pavol II., blahej pamäti, vzniesol pri príležitosti Jubilea pracujúcich výzvu na vytvorenie „svetovej koalície za slušnú prácu“¹⁴⁴ a povzbudil stratégiu Medzinárodnej organizácie práce. Tento zámer, ktorý je túžbou rodín všetkých krajín sveta, vyvolal silnú morálnu odozvu. Čo znamená slovo „slušnosť“, použité v súvislosti s prácou? Znamená prácu, ktorá by v každej spoločnosti vyjadrovala základnú dôstojnosť každého muža a každej ženy: produktívnu, slobodne vybranú prácu, ktorá účinne spája pracujúcich

mužov a ženy s rozvojom ich spoločenstiev; prácu, ktorá umožní pracujúcim, aby boli rešpektovaní a chránení pred každou diskrimináciou; prácu, ktorá umožňuje uspokojiť potreby rodín a školskú výchovu detí bez toho, aby aj ony boli nútené pracovať; prácu, ktorá dovoľuje pracujúcim slobodne sa organizovať a nechať počuť svoj hlas; prácu, ktorá ponecháva dostatočný priestor na objavovanie vlastných koreňov na osobnej, rodinnej a duchovnej rovine; prácu, ktorá zaistí pracujúcim dôstojný život, keď odídu do dôchodku.

64.

Ak uvažujeme nad témou práce, vhodné je poukázať aj na nalievajúcu požiadavku, aby sa odborárske organizácie pracujúcich, ktoré Cirkev vždy povzbudzovala a podporovala, otvorili novým perspektívam, ktoré sa vynárajú v pracovnom prostredí. Odborárske organizácie sú povolané prekonať svoje odborárske kategorizačné obmedzenia a vziať na seba nové problémy našich spoločností: mám na mysli napríklad celok otázok, ktoré odborníci na sociálne vedy vidia v konflikte medzi človekom – pracovníkom a človekom – spotrebiteľom. Bez toho, že by bolo nevyhnutné prijať tézu o už uskutočnenom prechode od ústredného postavenia pracujúceho k ústrednému postaveniu spotrebiteľa, predsa sa zdá, že i toto je pole pre inovatívne odborové skúsenosti. Globálny kontext, v ktorom práca prebieha, si vyžaduje aj to, aby národné odborárske organizácie, prevažne zamerané na obranu svojich členov, brali ohľad aj na tých, ktorí nie sú ich členmi, najmä na pracujúcich v rozvojových krajinách, kde sa sociálne práva často porušujú. Obrana týchto pracujúcich, vedená aj vhodnými iniciatívami voči krajinám ich pôvodu, umožní odborovým organizáciám vyzdvihnúť autentické etické a kultúrne dôvody, ktoré by im v rôznych sociálnych a pracovných kontextoch umožnili byť rozhodujúcim faktorom rozvoja. Stále zostáva v platnosti tradičná náuka sociálneho učenia, ktorá navrhuje rozlišovanie medzi úlohami a cieľom odborov a politiky. Toto rozlíšenie umožní odborovým organizáciám, aby v občianskej spoločnosti objavili prostredie, ktoré viac vyhovuje ich potrebnej činnosti pri ochrane a povznášaní sveta práce, najmä v prospech vykorisťovaných a nikým nezastupovaných pracujúcich, ktorých trpká situácia zostáva nepoznaná pred roztržitým pohľadom spoločnosti.

65.

Taktiež je potrebné, aby sa finančný sektor ako taký – s nutne obnovenými štruktúrami a spôsobmi fungovania po ich zlom používaní, ktoré poškodilo reálnu ekonomiku – znova stal nástrojom zameraným na lepšie vytváranie bohatstva a na rozvoj. Celú ekonomiku a všetko financovanie, a nielen niektoré jeho segmenty, keďže sú nástrojmi, treba používať eticky, aby tak vytvárali vhodné podmienky na rozvoj človeka a národov. Zaiste je užitočné a v niektorých okolnostiach nevyhnutné oživiť finančné iniciatívy, v ktorých bude prevládať humanitárny rozmer. Pritom však

neslobodno zabúdať, že celý finančný systém musí byť zameraný na podporu pravého rozvoja. Zvlášť je potrebné, aby sa zámer konať dobro nestaval proti efektívnej schopnosti vyrábať tovar. Pracovníci finančného sektora musia objaviť výslovne etický základ svojej činnosti, aby nezneužívali sofistikované nástroje, ktoré môžu slúžiť na klamanie sporiteľov. Správny úmysel, transparentnosť a hľadanie dobrých výsledkov sú navzájom kompatibilné a nikdy ich nemožno oddelovať. Ak je láska inteligentná, vie nachádzať aj spôsoby, ako pracovať podľa predvídaveho a spravodlivého spolužitia, ako to významným spôsobom ukazujú mnohé skúsenosti na poli úverovej spolupráce.

Tak usporiadanie takého sektoru, ktorý je schopný zaručiť sa za najslabšie subjekty a zabrániť škandalóznym špekuláciám, ako aj skúsenosť nových foriem financovania, určeného na uprednostňovanie rozvojových programov, sú pozitívne skúsenosti, ktoré treba prehliť a povzbudiť s odvolaním sa na samotnú zodpovednosť sporiteľa. Aj skúsenosť mikrofinancovania, ktorá má svoje korene v reflexii a dielach občianskych humanistov – mám na mysli najmä vznik finančných inštitúcií Monti di Pietà –, treba posilniť a skoordinať najmä v tejto dobe, keď sa finančné problémy môžu zdramatizovať pre mnohé najzraniteľnejšie časti populácie, ktoré treba chrániť pred nebezpečím úžerníctva a pred beznádejou. Najslabšie subjekty treba vychovávať a brániť pred úžerou, rovnako ako je potrebné vychovávať chudobné národy k tomu, aby získavali reálne výhody z mikropôžičiek a tak predchádzali formám vykorisťovania, možných v týchto dvoch oblastiach. Pretože aj v bohatých krajinách existujú nové formy chudoby, mikrofinancovanie môže poskytnúť konkrétnu pomoc pri vytváraní nových iniciatív a sektorov v prospech slabších spoločenských vrstiev aj vo fáze možného schudobnenia samotnej spoločnosti.

66.

Vzájomná svetová previazanosť dala tiež vznik novej politickej moci: spotrebiteľom a ich združeniam. Ide o fenomén, ktorý treba hlbšie poznať a ktorý obsahuje pozitívne prvky, ktoré by sa mali podporovať, ako aj extrémny, ktorých sa treba vyvarovať. Dobré je, keď si ľudia uvedomujú, že nákup je vždy okrem ekonomického úkonu aj mravným činom. Je tu teda presná sociálna zodpovednosť spotrebiteľa, ktorá sa pridáva k sociálnej zodpovednosti podniku. Spotrebiteľov treba neprestajne vychovávať¹⁴⁵ na úlohu, ktorú denne plnia a ktorú môžu vykonávať pri rešpektovaní morálnych princípov bez toho, aby sa tým zmenšila vnútorná ekonomická racionalita vlastná úkonu nákupu. Aj na poli nákupov, práve vo chvíľach, ktoré práve prežívame, keď môže klesať kúpna sila a bude potrebné spotrebovať striedmejšie, je nevyhnutné vydať sa novými cestami, ako sú napríklad nákupné a spotrebné družstvá, existujúce od 19. storočia aj vďaka iniciatíve katolíkov. Okrem toho je osožné podporovať nové formy komercializácie produktov,

pochádzajúcich zo stagnujúcich oblastí planéty, aby sa výrobcom zaručila slušná mzda, pod podmienkou, že ide o naozaj transparentný trh a výrobcovia nedostanú len väčší zisk, ale aj lepšiu odbornú a technologickú formáciu; a napokon, že sa nepripoja k podobným skúsenostiam čiastočne ideologických vízií rozvojovej ekonomiky. Ako faktor ekonomickej demokracie je žiaduca vplyvnejšia úloha spotrebiteľov, pod podmienkou, že sami nie sú manipulovaní spotrebiteľskými združeniami, ktoré ich v skutočnosti nezastupujú.

67.

Pred nezadržateľným rastom svetovej prepojenosti a tiež v prebiehajúcej svetovej recesii sa silno pociťuje potreba reformy tak Organizácie Spojených národov, ako aj medzinárodnej finančnej a ekonomickej architektúry, aby bolo možné konkrétne naplniť pojem rodina národov. Citeľná je aj naliehavá potreba nájsť inovačné formy na uskutočňovanie princípu zodpovednosti za ochranu¹⁴⁶, aby aj najchudobnejšie krajiny mali účinný hlas pri spoločných rozhodnutiach. To sa javí ako potrebné práve vzhľadom na politické, právne a ekonomické usporiadanie, ktoré by posilňovalo a orientovalo medzinárodnú spoluprácu k solidárnemu rozvoju všetkých národov. Riadenie svetovej ekonomiky; ozdravenie ekonomík zasiahnutých krízou a preventívne opatrenia, aby sa táto nezhoršila a nevedla k väčším nerovnostiam; realizácia vhodného celkového odzbrojenia; potravinová istota a mier; zaručenie ochrany životného prostredia a usmernenie migračných pohybov – to všetko si naliehavo vyžaduje existenciu svetovej politickej autority, ktorú navrhol už môj predchodca blahoslavený Ján XXIII. Takáto autorita sa bude musieť riadiť právom, dôsledne sa držať princípov subsidiarity a solidarity, byť zameraná na uskutočňovanie spoločného dobra,¹⁴⁷ zasadzovať sa o realizáciu autentického integrálneho rozvoja, inšpirovaného hodnotami lásky v pravde. Táto autorita bude musieť byť všetkými uznávaná a mať účinnú¹⁴⁸ moc, aby mohla každému zaistiť bezpečnosť, dodržiavanie spravodlivosti a rešpektovanie práv. Pravdaže, bude musieť mať právomoci, aby jednotlivé strany rešpektovali jej rozhodnutia, ako aj koordinované opatrenia, prijaté na rôznych medzinárodných fórach. Ak by sa tak nestalo, potom by medzinárodné právo aj napriek veľkým pokrokom, dosiahnutým na rôznych poliach, bolo ohrozené tým, že bude podmienené mocenskou rovnováhou medzi najsilnejšími. Integrálny rozvoj národov a medzinárodná spolupráca si vyžadujú, aby bol pre riadenie globalizácie¹⁴⁹ ustanovený vyšší stupeň medzinárodného usporiadania subsidiárneho typu a aby sa konečne uskutočnil sociálny poriadok, zodpovedajúci mravnému poriadku, a prepojenie medzi morálnou a sociálnou sférou, medzi politikou a sférou ekonomickou a občianskou, ako je to už načrtnuté v Charte Spojených národov.

ŠIESTA KAPITOLA

ROZVOJ NÁRODOV A TECHNIKA

68.

Téma rozvoja národov je vnútorne spojená s rozvojom každého jednotlivého človeka. Ľudská osoba je svojou prirodzenosťou dynamicky zameraná na vlastný rozvoj. Nejde o rozvoj zaručený prirodzenými mechanizmami, veď každý z nás vie, že je schopný robiť slobodné a zodpovedné rozhodnutia. Nejde však ani o rozvoj, ktorý by bol vydaný napospas našim rozmarom, lebo všetci vieme, že sme darom, a nie výsledkom sebazrodenia. Ľudská sloboda je v nás pôvodne charakterizovaná naším bytím a jeho obmedzeniami. Nikto si nevytvára vlastné vedomie ľubovoľne, ale všetci budujú vlastné „ja“ na základe „seba“, ktoré nám bolo dané. Nielen že nemožno disponovať s druhými ľuďmi, ale nemôžeme disponovať ani sami so sebou. Rozvoj človeka upadá, ak si nárokuje, že je jediným tvorcom samého seba. Podobne aj rozvoj národov upadá, ak si ľudstvo myslí, že sa môže samo znovu-tvoriť pomocou „zázrakov“ technológie. Tak ako sa ekonomický rozvoj prejaví ako fiktívny a škodlivý, ak sa zverí „zázrakom“ finančnictva, aby udržovalo neprirodzený a konzumistický rast. Pred týmto prometeovským nárokom musíme posilniť lásku k slobode, ktorá nie je svojvoľná, ale ktorá sa stala opravdivo ľudskou uznaním dobra, ktoré ju predchádza. Preto treba, aby človek vstúpil sám do seba a spoznal základné normy prirodzeného morálneho zákona, ktoré Boh vpísal do jeho srdca.

69.

Problém rozvoja sa dnes úzko spája s technickým pokrokom a s jeho obdivuhodnými aplikáciami na poli biológie. Technika – a to treba zdôrazniť - je hlboko ľudským faktom, viažucim sa na autonómiu a slobodu človeka. V technike sa vyjadruje a potvrdzuje nadvláda ducha nad hmotou. Duch, ktorý sa stal „menej otrokom vecí, sa môže ľahko povzniesť k uctievaniu Stvoriteľa a k jeho kontemplácii“.150 Technika umožňuje ovládať materiu, znižovať riziká, šetriť námahu, zlepšovať životné podmienky. Odpovedá na samotné povolanie ľudskej práce: v technike, videnej ako dielo vlastných schopností, človek spoznáva samého seba a uskutočňuje svoje človečenstvo. Technika je objektívnym prvkom ľudskej činnosti,151 ktorej pôvod a dôvod jestvovania spočíva v subjektívnom prvku: v človeku, ktorý koná. Preto technika nikdy nie je len technikou. Je prejavom človeka a jeho túžob po rozvoji, vyjadruje úsilie ľudskej duše o postupné prekonávanie istých materiálnych podmieneností. Technika je preto súčasťou poslania obrábať a strážiť zem (porov. Gn 2, 15), ktorú Boh zveril človeku, a má byť zameraná na posilňovanie spojenia medzi

človekom a životným prostredím, ktoré má byť zrkadlom stvoriteľskej Božej lásky.

70.

Technologický rozvoj môže viesť k myšlienke sebestačnosti techniky, keď človek, ktorý si kladie len otázku ako, neberie do úvahy toľké prečo, ktoré ho podnecujú do činnosti. Preto technika nadobúda dvojznačnú tvár. Vznikla z ľudskej tvorivosti ako nástroj slobody človeka, no možno ju chápať aj ako prvok absolútnej slobody, tej slobody, ktorá chce prehliadať obmedzenia, ktoré v sebe veci nesú. Proces globalizácie by mohol nahradiť ideológie technikou.¹⁵² Ak by sa sama technika stala ideologickou mocou, mohla by vystaviť ľudstvo nebezpečeniu, že sa ocitne uzavreté vnútri určitého a priori, z ktorého by už nemohlo vyjsť, aby sa stretlo s bytím a pravdou. V takom prípade by sme my všetci poznali, hodnotili a rozhodovali o situáciách nášho života z vnútra technokratického kultúrneho horizontu, do ktorého by sme štrukturálne patrili, a nikdy by sme nenašli zmysel, ktorý sme my sami nevytvorili. Táto vízia vytvára dnes takú silnú technicistickú mentalitu, ktorá kladie na jednu rovinu to, čo je pravdivé, s tým, čo je uskutočniteľné. Ak je však jediným kritériom pravdy výkonnosť a užitočnosť, automaticky sa popiera rozvoj. Kľúčom rozvoja je inteligencia, schopná chápať plne ľudský zmysel tvorby človeka v horizonte zmyslu osoby, ponímanej v globalite svojho bytia. I keď tento koná pomocou satelitu alebo elektronického impulzu na diaľku, zostáva jeho konanie naďalej ľudským a je prejavom opravdivej slobody. Technika človeka silno priťahuje, pretože ho vymaňuje z fyzických obmedzení a rozširuje jeho horizonty. Ľudská sloboda je však skutočne sama sebou len vtedy, keď na okúzlenie technikou odpovedá rozhodnutiami, ktoré sú plodom mravnej zodpovednosti. Tu pramení naliehavosť formácie k etickej zodpovednosti pri používaní techniky. Vychádzajúc z okúzlenia, ktorým technika pôsobí na človeka, treba si znova osvojiť pravý zmysel slobody, ktorá nespočíva v opojení z totálnej autonómie, ale v odpovedi na výzvu bytia, počínajúc bytím, ktorým sme my sami.

71.

Toto možné vybočenie technickej mentality z jej pôvodného humanistického riečišťa dnes vidieť vo fenoménoch technizácie rozvoja a mieru. Rozvoj národov sa často považuje za problém finančného inžinierstva, otvorenia trhov, zrušenia cla, produktívnych investícií, inštitucionálnych reforiem, a teda v konečnom dôsledku za technický problém. Všetky tieto oblasti sú dôležitejšie ako kedykoľvek predtým, no musíme si klásť otázku, prečo rozhodnutia technického typu doposiaľ fungovali len relatívne. Treba hľadať hlbší dôvod. Rozvoj nikdy plne nezaručia trhové či medzinárodné politické sily, ktoré sú do určitej miery automatické a neosobné. Rozvoj je nemožný bez opravdivých ľudí, bez ekonomických pracovníkov a politikov, ktorí by vo svojom svedomí silno cítili výzvu spoločného dobra.

Nevyhnutná je tak profesionálna príprava, ako aj mravná dôslednosť. Ak prevládne absolutizácia techniky, dôjde k zámene cieľov za prostriedky; podnikateľ bude považovať za jediné kritérium činnosti zisk, politik upevnenie moci, vedec výsledok svojich objavov. Tak sa často stáva, že pod spleťou ekonomických, finančných či politických vzťahov pretrvávajú nedorozumenia, nepokoje a nespravodlivosť. Príliv technických poznatkov sa násobí, ale v prospech ich vlastníkov, kým reálna situácia populácií, ktoré stále žijú v tieni týchto prúdov, zostáva nezmenená a bez reálnych šancí na emancipáciu.

72.

Aj mier je niekedy ohrozený tým, že sa považuje za technický produkt, len za plod dohôd medzi vládami či iniciatív, smerujúcich k zaisteniu účinnej ekonomickej pomoci. Je pravda, že budovanie mieru si vyžaduje trvalú sieť diplomatických kontaktov, ekonomických a politických výmen, kultúrnych stretnutí, dohôd o spoločných projektoch, ako aj prijatie spoločných záväzkov na zamedzenie vojnových hrozieb a na vykorenenie súčasných teroristických pokusení. Aby však tieto snahy mohli viesť k trvalým účinkom, je nevyhnutné, aby sa opierali o hodnoty zakorenené v pravde života. Preto je potrebné počuť hlas a hľadiť na situácie zainteresovaných populácií, aby sa mohli patrične interpretovať ich očakávania. Treba sa pridať k takpovediac nepretržitému anonymnému úsiliu mnohých ľudí, ktorí intenzívne podporujú stretávanie sa medzi národmi a uľahčovanie ich rozvoja, počínajúc láskou a vzájomným porozumením. Medzi týmito ľuďmi sú aj veriaci kresťania zapojení do veľkej úlohy dávať rozvoju a mieru plne ľudský zmysel.

73.

S technickým rozvojom sa spája rastúci vplyv prostriedkov spoločenskej komunikácie. Takmer je už nemožné predstaviť si bez nich existenciu ľudskej rodiny. V dobrom i v zlom sú natoľko vtelené do života sveta, že sa zdá skoro absurdný postoj tých, čo zastávajú ich neutralitu, a v dôsledku toho vyžadujú ich autonómiu vzhľadom na morálku, týkajúcu sa ľudských osôb. Podobné perspektívy, ktoré často zdôrazňujú úzko technickú povahu médií, fakticky podporujú ich podriadenosť ekonomickej kalkulácii, zámeru ovládať trhy a v neposlednom rade túžbe vnucovať kultúrne parametre, slúžiace plánom ideologickej a politickej moci. Vzhľadom na ich zásadnú dôležitosť pri určovaní zmien v spôsoboch vnímania a poznávania reality i samotnej ľudskej osoby sa stáva nevyhnutnou pozorná reflexia ich vplyvu, najmä vo vzťahu k eticko-kultúrneho rozmeru globalizácie a solidárneho rozvoja národov. V súlade s tým, čo si vyžaduje správne riadená globalizácia a rozvoj, treba aj zmysel a účelnosť médií hľadať v antropologickom základe. Znamená to, že médiá sa môžu stať príležitosťou na humanizáciu nielen tým, že vďaka technologickému rozvoju ponúkajú väčšie možnosti komunikácie a informácie, ale najmä vtedy, keď sú

organizované a orientované vo svetle takého obrazu človeka a spoločného dobra, ktorý v nich odráža ich univerzálnu dôležitosť. Prostriedky spoločenskej komunikácie nenapomáhajú slobodu a nepôsobia na globalizáciu rozvoja a demokracie pre všetkých tým, že jednoducho znásobujú možnosti vzájomnej prepojenosti a obeh ideí. Na dosiahnutie takých cieľov je potrebné, aby médiá boli zamerané na povznesenie dôstojnosti ľudí a národov, aby boli výslovne oživované láskou a stáli v službách pravdy, dobra a prirodzeného i nadprirodzeného bratstva. V ľudstve je totiž sloboda vnútorne spojená s týmito vyššími hodnotami. Médiá môžu byť účinnou pomocou, umožňujúcou rast spoločenstva ľudskej rodiny a étosu spoločnosti, ak sa stanú nástrojom, napomáhajúcim univerzálnu účasť na spoločnom hľadaní toho, čo je spravodlivé.

74.

Primárnym a ústredným poľom kultúrneho boja medzi kategorickým nárokom techniky a mravnou zodpovednosťou človeka je dnes bioetika, v ktorej je radikálne v hre samotná možnosť integrálneho rozvoja. Ide o veľmi delikátnu a rozhodujúcu oblasť, v ktorej sa s dramatickou silou vynára základná otázka: či človek vytvára sám seba, alebo závisí od Boha. Vedecké objavy na tomto poli a možnosti technického zásahu sa zdajú natolko pokročilé, že nás stavajú pred voľbu medzi dvomi racionalitami: rozumom, otvoreným pre transcendentno, a rozumom, uzavretým v imanencii. Stojíme pred rozhodujúcim „buď – alebo“. Racionalita technickej činnosti, sústredenej na samu seba sa však javí ako iracionálna, pretože v sebe obsahuje rozhodné odmietnutie zmyslu a hodnoty. Nie náhodou sa uzavretosť voči transcendentnu stretá s ťažkosťou premýšľať o tom, ako z ničoho vytrysklo bytie a ako sa z náhody zrodila inteligencia.¹⁵³ Pred týmito dramatickými problémami si ľudský rozum a kresťanská viera navzájom pomáhajú. Len spoločne zachránia človeka. Rozum bez viery, pritáňovaný čisto technickou činnosťou, je odsúdený stratiť sa v ilúzii vlastnej všemohúcnosti. Viera bez rozumu riskuje, že sa odcudzí konkrétnemu životu ľudí.¹⁵⁴

75.

Už Pavol VI. rozpoznal a poukázal na celosvetový rozmer sociálnej otázky.¹⁵⁵ Ak ho nasledujeme na tejto ceste, dnes treba vyhlásiť, že sociálna otázka sa stala radikálne antropologickou otázkou v tom zmysle, že v sebe zahŕňa nielen samotný spôsob, ako chápať život, ale aj ako zaobchádzať so životom, ktorý biotechnológie čoraz viac kladú do rúk človeka. , ktorá z veľkej časti stratila zmysel pre nadprirodzeno a ktorá sa domnieva, že musí odkryť všetky tajomstvá, pretože sa dospelo až ku koreňu života, sa objavili a presadzujú sa oplodnenie v skúmavke (in vitro), výskum na embryách, možnosť ľudskeho klonovania a kríženia. Absolútny nárok techniky tu nachádza svoj vrcholný výraz. V takomto type kultúry je svedomie povolané len na

to, aby zobralo do úvahy čisto technickú možnosť. Nemožno preto podceňovať možné znepokojujúce scenáre budúcnosti človeka a nové mocné nástroje, ktoré má k dispozícii „kultúra smrti“. K rozšírenej tragickej rane interrupcií by sa v budúcnosti mohlo pridať – ale v jadre už skryto existuje – systematické eugenické plánovanie pôrodnosti. Na opačnom konci sa presadzuje mens eutanastica, nie menej scestný prejav nadvlády nad životom, ktorý za určitých okolností už nie je považovaný za hodný toho, aby sa žil. Za týmito scenármi stoja kultúrne postoje popierajúce ľudskú dôstojnosť. Tieto praktiky sú určené na to, aby živili materialistické a mechanistické chápanie ľudského života. Kto bude môcť zmerať negatívne účinky tejto mentality na rozvoj? Ako sa možno čudovať ľahostajnosti k situáciám úpadku človeka, ak ľahostajnosť charakterizuje dokonca aj náš postoj k tomu, čo je ľudské a čo nie? Zaráža svojvoľné vyberanie si toho, čo sa dnes predkladá ako hodné rešpektu. Mnohí sú ochotní pohoršovať sa nad okrajovými záležitosťami a zdá sa, že tolerujú neslýchané nespravodlivosti. Kým chudobní celého sveta stále klopú na brány blahobytu, bohatý svet riskuje, že nebude počuť toto klopanie na svoju bránu, pretože jeho svedomie dnes nie je schopné rozpoznať, čo je ľudské. Boh odhaľuje človeka človeku. Ľudský rozum a kresťanská viera spolupracujú, aby človeku ukázali dobro len vtedy, ak ho chce vidieť. Prirodzený zákon, v ktorom sa odráža stvoriteľský Rozum, poukazuje na veľkosť človeka, ale tiež na jeho biedu, ak nerozpozná volanie mravnej pravdy.

76.

Jeden z aspektov moderného technicistického ducha sa zreteľne prejavuje v tendencii chápať problémy a hnutia, spojené s vnútorným životom, len z psychologického hľadiska až po ich zredukovanie na hľadisko neurologické. Vnútro človeka sa tak vyprázdňuje a postupne sa stráca vedomie ontologickej súdržnosti ľudskej duše, ktorú svätí dokázali hlboko skúmať. Problém rozvoja je úzko spojený aj s naším ponímaním ľudskej duše, odkedy sa naše ja začalo neraz redukovať na psyché a zdravie duše sa zamieňalo za emotívnu pohodu. Základom takýchto obmedzení je hlboké neporozumenie duchovného života, ktoré vedie k prehliadaniu skutočnosti, že rozvoj človeka a národov závisí aj od riešenia problémov duchovnej povahy. Rozvoj musí zahŕňať aj duchovný a nielen mentálny rast, pretože ľudská osoba je „jednotou duše a tela“,¹⁵⁶ zrodená Božou stvoriteľskou láskou a určená pre večný život. Ľudská bytosť sa rozvíja, ak rastie v duchu, ak jej duša spoznáva samu seba a pravdy, ktorých zárodky do nej vtlačil Boh, a ak vedie dialóg so sebou a so svojím Stvoriteľom. Človek, vzdialený od Boha, je nepokojný a chorý. Sociálne a psychologické odcudzenie a mnohé neurózy, charakterizujúce blahobytné spoločnosti, poukazujú aj na príčiny duchovnej povahy. Pýtame sa, ako bude reagovať slabší človek, zvyknutý na blahobyť, keď bude musieť zrazu zakúšať obmedzenia a obety, plynúce z krízy. Blahobytná, materiálne rozvinutá spoločnosť,

utláčajúca dušu, nie je sama osebe zameraná na autentický rozvoj. Nové formy drogového otroctva a zúfalstva, do ktorého upadá toľko ľudí, nenachádzajú len sociologické a psychologické vysvetlenie, ale podstatne duchovné. Utrpenie spôsobuje prázdnota, v ktorej sa duše cítia opustené aj napriek všetkým telesným a psychickým terapiám. Neexistuje plný rozvoj a univerzálne spoločné dobro bez duchovného a morálneho dobra ľudí, chápaných v celistvosti ich duše a tela.

77.

Absolutizmus techniky je náchylný viesť k neschopnosti vnímať to, čo nemožno vysvetliť iba matériou. A predsa všetci ľudia zakúšajú mnoho nemateriálnych a duchovných aspektov svojho života. Poznávanie nie je len materiálny úkon, pretože poznané v sebe vždy ukrýva niečo, čo presahuje empirický údaj. Každé i to najjednoduchšie naše poznanie je vždy malý zázrak, lebo ho nikdy nemožno vysvetliť len materiálnymi nástrojmi, ktoré používame. V každej pravde je viac, než by sme sami očakávali, v láske, ktorej sa nám dostáva, je vždy niečo, čo vzbudzuje úžas. Nikdy by sme nemali prestať žasnúť nad týmito divmi. V každom poznaní a v každom skutku lásky zakúša ľudská duša čosi „viac“, čo sa veľmi podobá prijatému daru a výšinám, do ktorých sa cítime povznášaní. Aj rozvoj človeka a národov patrí do tejto výšiny, ak berie do úvahy duchovný rozmer, ktorý sa nutne musí s týmto rozvojom spájať, ak má byť naozaj autentický. Rozvoj si vyžaduje nové oči a nové srdce, schopné prekonávať materialistickú víziu ľudských udalostí a vytušiť v rozvoji niečo „viac“, čo technika nemôže dať. Po tejto ceste bude možné smerovať k tomu integrálnemu ľudskému rozvoju, ktorého rozoznávajúcim kritériom je hnacia sila lásky v pravde.

ZÁVER

78.

Bez Boha človek nevie, kam má ísť, a nedokáže ani pochopiť, kým je. Pred enormnými problémami rozvoja národov, ktoré nás takmer privádzajú do malomysel'nosti a rezignácie, nám prichádza na pomoc slovo Pána Ježiša Krista, ktorý nám hovorí: „Bezo mňa nemôžete nič urobiť“ (Jn 15, 5) a povzbudzuje nás: „Ja som s vami po všetky dni až do skončenia sveta“ (Mt 28, 20). Pred nesmiernym poľom práce, ktorú treba vykonať, nás podporuje viera v prítomnosť Boha v tých, čo sa v jeho mene zjednocujú a pracujú pre spravodlivosť. Pavol VI. nám v encyklike *Populorum progressio* pripomenul, že človek nie je schopný sám riadiť vlastný rozvoj, pretože sám od seba nemôže založiť pravý humanizmus. Len ak si

uvedomíme, že sme povolaní jednak ako jednotlivci i ako spoločenstvá byť súčasťou Božej rodiny ako jeho deti, budeme schopní vytvárať aj nové myslenie a prejavovať nové energie v službách integrálneho humanizmu. Najväčšou silou v službách rozvoja je preto kresťanský humanizmus¹⁵⁷, ktorý bude oživovať lásku, dá sa viesť pravdou a bude prijímať jedno i druhé ako trvalý Boží dar. Ochota slúžiť Bohu nás otvára aj pre službu bratom, ako aj pre život, chápaný ako solidárne a radostné poslanie. A naopak, ideologická uzavretosť voči Bohu a ľahostajnosť ateizmu, ktoré zabúdajú na Stvoriteľa a predstavujú riziko, že sa zabudne i na ľudské hodnoty, znamenajú dnes jednu z najväčších prekážok rozvoja. Humanizmus, ktorý vylučuje Boha, je nehumánny humanizmus. Jedine humanizmus otvorený voči Absolútnu nás môže viesť v presadzovaní a realizácii foriem sociálneho a občianskeho života na poli štruktúr, inštitúcií, kultúry, étosu a chrániť nás pred nebezpečenstvom, že sa staneme väzňami momentálnych módných trendov. Vedomie nezničiteľnej Božej lásky je nám oporou v namáhavom a vzrušujúcom nasadení za spravodlivosť a rozvoj národov, v úspechoch i neúspechoch, pri ustavičnom hľadaní spravodlivého usporiadania ľudských záležitostí. Božia láska nás vyzýva, aby sme opustili to, čo je obmedzené a neúplné, dáva nám odvahu konať a napredovať v hľadaní dobra pre všetkých, hoci sa neuskutoční okamžite, a tiež keď to, čo sa podarí uskutočniť nám, politickým autoritám a ekonomickým pracovníkom je vždy menej než to, po čom túžime.¹⁵⁸ Boh nám dáva silu bojovať a trpieť z lásky k spoločnému dobru, pretože on je naše všetko, naša najväčšia nádej.

79.

Rozvoj potrebuje kresťanov s rukami zdvihnutými k Bohu v prosebnom geste modlitby, kresťanov vedených vedomím, že láska plná pravdy, *caritas in veritate*, z ktorej vychádza autentický rozvoj, nie je vytvorený nami, ale je nám darovaný. Preto i v najťažších a najzložitejších chvíľach musíme okrem uvedomelého konania mať na pamäti predovšetkým jeho lásku. Rozvoj v sebe zahŕňa pozornosť k duchovnému životu, seriózny ohľad na skúsenosti s dôverou v Boha, s duchovným bratstvom v Kristovi, s vierou v Božiu prozreteľnosť a milosrdenstvo, lásku a odpustenie, so zrieknutím sa samých seba, s prijatím blížneho, spravodlivosťou a pokojom. To všetko je nevyhnutné pre premenu „srdce z kameňa“ na „srdcia z mäsa“ (porov. Ez 36, 26), aby sa život na zemi stával „božským“ a v dôsledku toho viac hodným človeka. Toto všetko patrí človeku, pretože človek je subjektom vlastnej existencie; a zároveň to patrí Bohu, pretože Boh je na počiatku a na konci všetkého, čo má platnosť a čo on vykúpil: „svet, život i smrť, prítomnosť aj budúcnosť – všetko je vaše, ale vy ste Kristovi a Kristus Boží“ (1 Kor 3, 22 - 23). Túžbou kresťana je, aby celá ľudská rodina mohla vzývať Boha slovami „Otcе náš!“. Spolu s jednorodeným Synom sa všetci ľudia môžu naučiť modliť sa k Otcovi a prosiť ho slovami, ktoré nás naučil sám Ježiš. Aby ho vedeli posväcovať životom podľa jeho

vôle, a tak mali aj potrebný každodenný chlieb, ale aj porozumenie a veľkodušnosť voči dlžníkom, aby neboli príliš vystavení pokušeniam a boli oslobodení od zlého (porov. Mt 6, 9 - 13).

Na záver Roku sv. Pavla by som rád vyjadril moje pranie slovami samotného apoštola v jeho Liste Rimanom: „Láska nech je bez pretvácky. Nenávidíte zlo, lipnite k dobru. Milujte sa navzájom bratskou láskou, predbiehajte sa navzájom v úctivosti“ (12, 9 - 10). Nech Panna Mária, ktorú Pavol VI. vyhlásil za Mater Ecclesiae a ktorú si kresťanský ľud uctieva ako Speculum iustitiae a Regina pacis, nás chráni a svojím nebeským príhovorom nám vyprosí potrebnú silu, nádej a radosť, aby sme sa veľkodušne mohli venovať úlohe uskutočňovať „rozvoj celého človeka a všetkých ľudí“.159

V Ríme pri svätom Petrovi 29. júna 2009, na slávnosť svätých apoštolov Petra a Pavla, v piatom roku môjho pontifikátu.

Benedikt XVI.

1 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio* (26. marca 1967), 22: AAS 59 (1967), 268; porov. DRUHÝ Vatikánsky koncil, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 69.

2 Príhovor ku Dňu rozvoja (23. augusta 1968): AAS 60 (1968), 626-627.

3 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo k Svetovému dňu pokoja 2002: AAS 94 (2002), 132-140.

4 Porov. DRUHÝ Vatikánsky koncil, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 26.

5 Porov. JÁN XXIII., encyklika *Pacem in terris* (11. apríla 1963): AAS 55 (1963), 268-270.

6 Porov. č. 16: l.c., 265.

7 Porov. č. 82: l.c., 297.

8 Tamže, 42: l.c., 278.

9 Tamže, 20: l.c., 267.

10 Porov. DRUHÝ Vatikánsky koncil, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 36; PAVOL VI., apoštolský list *Octogesima adveniens* (14. mája 1971), 4: AAS 63 (1971), 403-404; JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus* (1. mája 1991), 43: AAS 83 (1991), 847.

11 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 13: l.c., 263-264.

12 Porov. PÁPEŽSKÁ RADA *IUSTITIA ET PAX*, *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi*, č. 76.

13 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor na otváracom zasadaní prác 5. generálnej konferencie episkopátu Latinskej Ameriky a Karibiku (13. mája 2007): *Insegnamenti III*, 1 (2007), 854-870.

14 Porov. č. 3-5: l.c., 258-260.

15 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30. decembra 1987), 6-7: AAS 80 (1988), 517-519.

16 Porov. PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 14: l.c., 264.

17 BENEDIKT XVI., encyklika *Deus caritas est* (25. decembra 2005), 18: AAS 98 (2006), 232.

18 Tamže, 6: l.c., 222.

19 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k rímskej kúrii pri prednesení vianočných prání (22. decembra 2005): *Insegnamenti I* (2005), 1023-1032.

- 20 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 3: l.c., 515.
- 21 Porov. Tamže, 1: l.c., 513-514.
- 22 Porov. Tamže, 3: l.c., 515.
- 23 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Laborem exercens* (14. septembra 1981), 3: AAS 73 (1981), 583-584.
- 24 Porov. Tenže, encyklika *Centesimus annus*, 3: l.c., 794-796.
- 25 Porov. encyklika *Populorum progressio*, 3: l.c., 258.
- 26 Porov. Tamže, 34: l.c., 258.
- 27 Porov. č. 8-9: AAS 60 (1968), 485-487; BENEDIKT XVI., Príhovor k účastníkom medzinárodného kongresu, organizovaného pri príležitosti 40. výročia „*Humanae vitae*“ (10. mája 2008): *Insegnamenti IV*, 1 (2008), 753-756.
- 28 Porov. Encyklika *Evangelium vitae* (25. marca 1995), 93: AAS 87 (1995), 507-508.
- 29 Tamže, 101: l.c., 516-518.
- 30 č. 29: AAS 68 (1976), 25.
- 31 Tamže, 31: l.c., 26.
- 32 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 41: l.c., 570-572.
- 33 Porov. Tenže, encyklika *Centesimus annus*, 5.54: l.c. 799.859-860.
- 34 č. 15: l.c., 265.
- 35 Porov. Tamže, 2: l.c., 258; LEV XIII., encyklika *Rerum novarum* (15. mája 1891): *Leonis XIII. P.M. Acta*, XI., Romae 1982, 97-144; JÁN PAVOL II., encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 8: l.c., 519-520; Tenže, encyklika *Centesimus annus*, 5: l.c., 799.
- 36 Porov. encyklika *Populorum progressio*, 2.13: l.c., 258.263-264.
- 37 Tamže, 42: l.c., 278.
- 38 Tamže, 11: l.c., 262; Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 25: l.c., 822-824.
- 39 Encyklika *Populorum progressio*, 15: l.c., 265.
- 40 Tamže, 3: l.c., 258.
- 41 Tamže, 6: l.c., 260.
- 42 Tamže, 14: l.c., 264
- 43 Tamže; porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 53-62: l.c., 859-867; Tenže, encyklika *Redemptor hominis* (4. marca 1979) 13-14: AAS 71 (1979), 282-286
- 44 Porov. Pavol VI., encyklika *Populorum progressio*, 12: l.c., 262-263.
- 45 DRUHÝ Vatikánsky koncil, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 22
- 46 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 13: l.c., 263-264
- 47 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k účastníkom 4. národného kongresu Cirkvi v Taliansku (19. októbra 2006): *Insegnamenti II*, 2 (2006), 465-477.
- 48 Porov. PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 16: l.c., 265.
- 49 Tamže.
- 50 BENEDIKT XVI., Príhovor k mladým na móle v Barangaroo: *L'Osservatore Romano*, 18. júla 2008, s. 8.
- 51 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 20: l.c., 267.
- 52 Tamže, 66: l.c., 289-290.
- 53 Tamže, 21: l.c., 267-268.
- 54 Porov. č. 3.29.32: l.c., 258.272.273.
- 55 Porov. Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 28: l.c., 548-550.
- 56 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 9: l.c., 261-262.
- 57 Porov. Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 28: l.c., 536-537.
- 58 Porov. Encyklika *Centesimus annus*, 22-29: l.c., 819-830.
- 59 Porov. č. 23.33: l.c., 268-269.273-274.
- 60 Porov. l.c., 135.
- 61 DRUHÝ Vatikánsky koncil, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes*, 63.
- 62 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 24: l.c., 821-822.
- 63 Porov. Tenže, encyklika *Veritatis splendor* (6. augusta 1993), 33.46.51: AAS 85 (1993), 1160.1169-1171.1174-1175; Tenže, Príhovor ku Generálnemu zasadaniu Organizácie Spojených národov pri príležitosti osláv 50. výročia založenia (5. októbra 1995), 3: *Insegnamenti XVIII*, 2 (1995), 732-733.
- 64 Porov. Encyklika *Populorum progressio*, 47: l.c., 280-281; JÁN PAVOL II., encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 42: l.c., 572-574.
- 65 Porov. BENEDIKT XVI., Posolstvo pri príležitosti Svetového dňa výživy 2007: AAS 99 (2007), 933-935.
- 66 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Evangelium vitae*, 18.59.63-64: l.c., 419-421. 467-468 472-475.

- 67 Porov. BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2007, 5: Insegnamenti II, 2 (2006), 778.
- 68 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2002, 4-7.12-15: AAS 94 (2002), 134-136.138-140; tenže, Posolstvo na Svetový deň pokoja 2004, 8: AAS 96 (2004), 119; tenže, Posolstvo na Svetový deň pokoja 2005, 4: AAS 97 (2005), 177-178; BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2006, 9-10: AAS 98 (2006), 60-61; tenže, Posolstvo na Svetový deň pokoja 2007, 5.14: l.c., 778. 782-783.
- 69 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2002, 6: l.c., 135; BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2006, 9-10: l.c., 60-61.
- 70 Porov. BENEDIKT XVI., Homília počas svätej omše na „Islinger Feld“ v Regensburgu (12. septembra 2006): Insegnamenti II, 2 (2006), 252-256.
- 71 Porov. Encyklika Deus caritas est, 1: l.c., 217-218.
- 72 JÁN PAVOL II., encyklika Sollicitudo rei socialis, 28: l.c., 548-550.
- 73 PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 19: l.c., 266-267.
- 74 Tamže, 39: l.c., 276-277,
- 75 Tamže, 75: l.c., 293-294.
- 76 Porov. BENEDIKT XVI., encyklika Deus caritas est, 28: l.c., 238-240.
- 77 JÁN PAVOL II., encyklika Centesimus annus, 59: l.c., 864.
- 78 Porov. Encyklika Populorum progressio, 40.85: l.c., 277. 298-299.
- 79 Tamže, 13: l.c., 263-264.
- 80 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Fides et ratio (14. septembra 1998), 85: AAS 91 (1999), 72-73.
- 81 Porov. Tamže, 83: l.c., 70-71.
- 82 BENEDIKT XVI., Prejav na univerzite v Regensburgu (12. septembra 2006): Insegnamenti II, 2 (2006), 265.
- 83 Porov. PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 33: l.c., 273-274.
- 84 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň mieru 2000, 15: AAS 92 (2000), 366
- 85 Katechizmus Katolíckej cirkvi, č. 407; porov. JÁN PAVOL II., encyklika Centesimus annus, 25: l.c., 822-824.
- 86 Porov. č. 17: AAS 99 (2007), 1000.
- 87 Porov. Tamže, 23: l.c., 1004-1005.
- 88 Svätý Augustín predkladá túto náuku detailnejším spôsobom v dialógu o slobodnej vôli (De libero arbitrio II, 3, 8 a nasl.). Poukazuje na existenciu „vnútorného zmyslu“ vnútri ľudskej duše. Tento zmysel spočíva v akte, ktorý sa deje mimo normálnych funkcií mysle, v neuváženom a takmer inštinktívnom akte, pre ktorý rozum, uvedomujúc si svoju pomimuteľnosť a omylnosť, pripúšťa nad sebou jestvovanie niečoho večného, absolútne pravdivého a istého. Meno, ktoré svätý Augustín dáva tejto vnútornej pravde, je niekedy Boh (Confessiones 10, 24, 35; 12, 25, 35; De libero arbitrio II, 3, 8), častejšie Kristus (De magistro 11, 38; Confessiones VII, 18, 24; XI, 2, 4).
- 89 BENEDIKT XVI., encyklika Deus caritas est, 3: l.c., 219.
- 90 Porov. č. 49: l.c., 281.
- 91 JÁN PAVOL II., encyklika Centesimus annus, 28: l.c., 827-828.
- 92 Porov. č. 35: l.c., 836-838.
- 93 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Sollicitudo rei socialis, 38: l.c., 565-566.
- 94 Č. 44: l.c., 279.
- 95 Porov. Tamže, 24: l.c., 269.
- 96 Porov. Encyklika Centesimus annus, 36: l.c., 838-840
- 97 Porov. PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 24: l.c., 269.
- 98 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Centesimus annus, 32: l.c., 832-833; PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 25: l.c., 269-270.
- 99 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Laborem exercens, 24: l.c., 269.
- 100 Tamže, 15: l.c., 616-618.
- 101 Encyklika Populorum progressio, 27: l.c., 271.
- 102 Porov. KONGREGÁCIA PRE NÁUKU VIERY, inštrukcia o kresťanskej slobode a oslobodení Libertatis conscientia (22. marca 1987), 74: AAS 79 (1987), 587.
- 103 Porov. JÁN PAVOL II., interview pre katolícky denník La Croix, 20. augusta 1997.
- 104 JÁN PAVOL II., Príhovor na Pápežskej akadémii sociálnych vied (27. apríla 2001): Insegnamenti XXIV, 1 (2001), 800.
- 105 PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 17: l.c., 265-266.
- 106 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2003, 5: AAS 95 (2003), 343.
- 107 Porov. Tamže.
- 108 Porov. BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2007, 13: l.c., 781-782.

- 109 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 65: l.c. 289.
- 110 Porov. Tamže, 36-37: l.c., 275-276.
- 111 Porov. Tamže, 37: l.c., 275-276.
- 112 Porov. DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL, dekrét o apoštoláte laikov *Apostolicam actuositatem*, 11.
- 113 Porov. PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 14: l.c., 264; JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 32: l.c., 832-833.
- 114 PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 77: l.c., 295.
- 115 JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 1990, 6: AAS 82 (1990), 150.
- 116 HERAKLITOS Z EFEZU (Efez, pribl. 535 pred Kristom – 475 pred Kristom), Fragment 22B124, in H. DIELS – W. KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann, Berlín 1952 (6. vyd.).
- 117 Porov. PÁPEŽSKÁ RADA JUSTITIA ET PAX, *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi*, č. 451-487.
- 118 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 1990, 10: l.c., 152-153.
- 119 Porov. PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 65: l.c., 289.
- 120 BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2008, 7: AAS 100 (2008), 41.
- 121 Porov. Tenže, Prejav k účastníkom Generálneho zhromaždenia Organizácie Spojených národov (18. apríla 2008): *Insegnamenti IV.*, 1 (2008), 618-626.
- 122 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 1990, 13: l.c., 154-155.
- 123 Tenže, encyklika *Centesimus annus*, 36: l.c., 834-840.
- 124 Tamže, 38: l.c., 840-841; porov. BENEDIKT XVI., Posolstvo na Svetový deň pokoja 2007, 8: l.c., 779.
- 125 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 41: l.c., 843-845.
- 126 Porov. Tamže.
- 127 Porov. Tenže, encyklika *Evangelium vitae*, 29: l.c., 422-424.
- 128 Encyklika *Populorum progressio*, 85: l.c., 298-299.
- 129 Porov. JÁN PAVOL II., Posolstvo na Svetový deň pokoja 1998, 3: AAS 90 (1998), 150; Tenže, Príhovor k členom nadácie „*Centesimus annus*“ (9. mája 1998), 2: *Insegnamenti XXI.*, 1 (1998), 873-874; Tenže, Príhovor k občianskym a politickým predstaviteľom a diplomatickému zboru počas stretnutia vo „*Wiener Hofburg*“ (20. júna 1998), 8: *Insegnamenti XXI.*, 1 (1998), 1435-1436; Tenže, Posolstvo rektorovi Katolíckej univerzity *Sacro Cuore* (5. mája 2000), 6: *Insegnamenti XXIII.*, 1 (2000), 795-760.
- 130 Podľa sv. Tomáša „*ratio partis contrariatur rationi personae*“ in III. Sent. D. 5, 3, 2.; aj „*Homo non ordinatur ad communitatem politicam secundum se totum et secundum omnia sua*“ in *Summa Theologiae I-II*, q. 21, a. 4, ad 3um.
- 131 Porov. DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL, dogmatická konštitúcia o Cirkvi *Lumen gentium*, 1.
- 132 Porov. JÁN PAVOL II., Príhovor k účastníkom verejného zasadania Pápežskej teologickej akadémie svätého Tomáša Akvinského (8. novembra 2001), 3: *Insegnamenti XXIV.*, 2 (2001), 676-677.
- 133 Porov. KONGREGÁCIA PRE NÁUKU VIERY, Vyhlásenie o jedinečnosti a všeobecnom spásonosnom poslaní Ježiša Krista a Cirkvi *Dominus Iesus* (6. augusta 2000), 22: AAS 92 (2000), 763-764; Tenže, Doktrínálna nóta o niektorých otázkach, týkajúcich sa úlohy a správania katolíkov v politickom živote (24. novembra 2002), 8: AAS 96 (2004), 369-370.
- 134 BENEDIKT XVI., encyklika *Spe salvi*, 31: l.c., 1010; Tenže, Príhovor k účastníkom 4. národného kongresu cirkvi v Taliansku (19. októbra 2006), l.c., 471
- 135 JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 5: l.c., 798-800, porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k účastníkom 4. národného kongresu cirkvi v Taliansku (19. októbra 2006), l.c., 471.
- 136 Č. 12.
- 137 Porov. PIUS XI., encyklika *Quadragesimo anno* (15. mája 1931): AAS 23 (1931), 203; JÁN PAVOL II., encyklika *Centesimus annus*, 48: l.c., 852-854; Katechizmus Katolíckej cirkvi, č. 1883.
- 138 Porov. JÁN XXIII., encyklika *Pacem in terris* (11. apríla 1963), 74: l. c. 274.
- 139 Porov. PAVOL VI., encyklika *Populorum progressio*, 10.41: l.c., 262.277-278.
- 140 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k členom Medzinárodnej teologickej komisie (5. októbra 2007): *Insegnamenti III.*, 2 (2007), 418-421; Tenže, Príhovor k členom medzinárodného kongresu o „*Prirodzenom zákone*“, organizovanom Pápežskou lateránskou univerzitou (12. februára 2007): *Insegnamenti III.*, 1 (2007), 209-212.
- 141 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k členom Biskupskej konferencie Thajska počas návštevy „*ad limina*“ (16. mája 2008): *Insegnamenti IV.*, 1 (2008), 798-801.
- 142 Porov. PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A UTEČENCOV, inštrukcia *Erga migrantes caritas Christi* (3. mája 2004): AAS 96 (2004), 762_822.
- 143 JÁN PAVOL II., encyklika *Laborem exercens*, 8: l.c., 594-598.
- 144 Príhovor na záver koncelebrovanej svätej omše pri príležitosti Jubilea pracujúcich (1. mája 2000): *Insegnamenti*

XXIII, 1 (2000), 720.

145 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Centesimus annus, 36: l.c., 838-840.

146 Porov. BENEDIKT XVI., Prejav k účastníkom Generálneho zhromaždenia Spojených národov (18. apríla 2008): l.c., 618-626.

147 Porov. JÁN XXIII., encyklika Pacem in terris: l.c., 293; PÁPEŽSKÁ RADA IUSTITIA ET PAX, Kompendium sociálnej náuky Cirkvi, č. 441.

148 Porov. DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete Gaudium et spes, 82.

149 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Sollicitudo rei socialis, 43: l.c., 574-575.

150 PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 41: l.c., 277-278; porov. DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete Gaudium et spes, 57.

151 Porov. JÁN PAVOL II., encyklika Laborem exercens, 5: l.c., 586-589.

152 Porov. PAVOL VI., apoštolský list Octogesima adveniens, 29: l.c., 420.

153 Porov. BENEDIKT XVI., Príhovor k účastníkom 4. národného kongresu cirkvi v Taliansku (19. októbra 2006): l.c., 465-477; Tenže, Homília počas svätej omše na „Islinger Feld“ v Regensburgu (12. septembra 2006): l.c., 252-256.

154 Porov. KONGREGÁCIA PRE NÁUKU VIERY, inštrukcia o niektorých otázkach bioetiky Dignitas personae (8. septembra 2008): AAS 100 (2008), 858-887.

155 Porov. encyklika Populorum progressio, 3: l.c., 258.

156 DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL, pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete Gaudium et spes, 14.

157 Porov. č. 42: l.c., 278.

158 Porov. BENEDIKT XVI., encyklika Spe salvi, 35: l.c., 1013-1014.

159 PAVOL VI., encyklika Populorum progressio, 42: l.c., 278.